

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«Одеська юридична академія»

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Том XXXVII

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

У збірнику наукових праць Національного університету «Одеська юридична академія» опубліковано статті провідних учених НУ ОЮА, докторів та кандидатів наук, а також відомих правників з інших вузів України.

Збірник статей розрахований на фахівців, що працюють у сфері юриспруденції, студентів-юристів, а також юристів-практиків, які цікавляться тенденціями розвитку правового життя сучасного суспільства.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 15.10.2025 р. (протокол № 3).**

Редакційна колегія:

М. Р. Аракелян, д-р юрид. наук (головний редактор);

Л. І. Аркуша, д-р юрид. наук, проф.;

Х. Н. Бехруз, д-р юрид. наук, проф.;

В. В. Дудченко, д-р юрид. наук;

Т. А. Латковська, д-р юрид. наук, проф.;

В. О. Туляков, д-р юрид. наук, проф.;

Г. О. Ульянова, д-р юрид. наук, проф.;

Є. О. Харитонов, д-р юрид. наук, проф.;

О. І. Харитонova, д-р юрид. наук, проф.;

Lauri Mälksoo, PhD (Естонія);

Emre Sencer, PhD (США).

Сайт видання: www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-6123 (Print)

ISSN 2663-6131 (Online)

© НУ «ОЮА», 2025

УДК 342.726-055.2 (520)

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.1>*Н. В. Аніщук*

ВНЕСОК ХАРУКІ МУРАКАМІ У ПРОСУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ЯПОНІЇ

Постановка проблеми. Останнім часом в країнах з паритетною демократією проводяться різноманітні гендерно-правові реформи, спрямовані на вирішення гендерних проблем, пов'язаних, насамперед, із забезпеченням гендерної рівності. Японія також докладає зусиль щодо вирішення гендерних проблем. У зв'язку з цим заслуговує на увагу літературна творчість видатного сучасного письменника Харукі Муракамі, зокрема, його гендерні ідеї, що втілені на сторінках його багатьох романів, а також його погляди щодо необхідності проведення гендерно-правових реформ з метою забезпечення та просування гендерної рівності. Гендерні проблеми, які порушуються цим письменником у його романах, є актуальними, «йдуть в ногу з часом», допомагають зрозуміти глибину проблеми прав людини у гендерному контексті. Це, як уявляється, має позитивно сприяти еволюції прав жінок, прав чоловіків та, зокрема, прав трансгендерів як особливої групи людей, пов'язаної із проблемою гендерної ідентичності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, дозволяє стверджувати, що на сьогодні у вітчизняній гендеристиці відсутні дослідження, в яких комплексно аналізується питання щодо внеску Харукі Муракамі у просування гендерної рівності у Японії. Віддаючи належне науковим працям таких гендеристів, як Ю. Боброва, Д. Гоголь, Л. Кормич, Т. Мельник, О. Тарасенко, слід зазначити, що дана проблема на науковому рівні залишається малодослідженою.

Мета та завдання. Метою даної статті є аналіз літературної творчості Харукі Муракамі, висвітлення його гендерних ідей, поглядів та окреслення його внеску у розвиток сучасних гендерно-правових реформ на шляху просування гендерної рівності в Японії. Для вирішення цих питань поставлено наступні завдання:

- проаналізувати загальний стан законодавчого забезпечення гендерної рівності в Японії;
- дослідити гендерні погляди Х. Муракамі щодо прав чоловіків;
- висвітлити позицію Х. Муракамі щодо одностатевих шлюбів;
- ознайомитись з думками Х. Муракамі щодо проблеми прав трансгендерів;
- проаналізувати проблему прав жінок у літературній творчості Х. Муракамі;
- надати висновки з порушеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. В Японії гендерну рівність було забезпечено у ХХ ст. Конституція Японії 1947 р. статтю 14 глави III «Права і обов'язки народа» проголосила принцип рівноправ'я жінок і чоловіків.

В подальшому в Японії було прийнято «Закон про суспільство гендерної рівності» від 15 червня 1999 р.[2]. Отже, на сьогоднішній день можна стверджувати, що сучасна Японія – це країна із паритетною демократією.

В цій країні проживає та працює Харукі Муракамі – видатний сучасний японський письменник, якого у 2025 р. було включено до списку 100 найвпливовіших людей світу за версією журналу Time. Його книги розійшлися накладом понад 200 мільйонів примірників у 52 країнах. Він неодноразово номінувався на Нобелівську премію, але поки що не отримав її [7].

Сьогодні в більшості країн світу, де активно проводяться гендерно-правові реформи, позитивно сприймають літературну творчість Харукі Муракамі. В Україні, і, загалом у світі Х. Муракамі досить популярний серед читачів.

В Україні позитивно ставляться до літературної творчості Харукі Муракамі. Книги цього видатного письменника продаються в нашій країні. Їх можна знайти у книгарнях, на книжкових ярмарках та в інтернет-магазинах, що спеціалізуються на продажу книг.

У країнах Євросоюзу також загалом добре сприймають та підтримують творчість Харукі Муракамі. Наприклад, його книги перекладаються та видаються у Франції, а також він часто стає об'єктом уваги літературних критиків та читачів. Його романи та оповідання мають велику популярність серед французьких читачів, і він вважається одним з найвідоміших та найшанованіших сучасних письменників у Франції. Його часто обговорюють у літературних колах, а його твори регулярно з'являються у французьких книгарнях. Крім того, Муракамі відомий своїм впливом на сучасну літературу, що також сприяє його популярності у Франції. Його стиль письма та філософські ідеї знайшли відгук у французькій культурній спільноті. Отже, можна з впевненістю сказати, що у Франції Муракамі підтримують та цінують.

Між тим, існують країни, в яких заборонені твори Харукі Муракамі. Наприклад, саме через висвітлення деяких аспектів гендерної проблематики, деякі твори Харукі Муракамі заборонені у деяких штатах США. Так, у 2011 р. в США у штаті Нью-Джерсі за «пропаганду» гомосексуальності заборонена книга «Норвезький ліс», автором якої є Харукі Муракамі. Книгу виключили зі списку в шкільному окрузі Монро-Тауншип у штаті Нью-Джерсі [6]. Роман «Норвезький ліс», написаний Муракамі в 1987 році, розповідає про японця Тоору Ватанабе, що згадує про своє студентське життя у 1960-х роках. Одним із основних питань, які порушуються в книзі, є сексуальне життя людини. «Норвезький ліс» є одним із найпопулярніших романів Муракамі. Тільки в Японії було продано 8,7 мільйона копій книги. Роман отримав безліч позитивних відгуків від критиків, його перекладали на 40 мов світу і зняли по ньому фільм. Картину показали 2010 року на Венеціанському фестивалі.

У деяких східних країнах, наприклад КНР також негативно ставляться до літературної творчості Харукі Муракамі, саме із-за висвітлення дискусійних гендерних проблем. Так, у Гонконзі роман відомого японського письменника Харукі Муракамі «Вбивство командора» став скандальним. В 2018 р. книжку назвали «непристойною» та заборонили продавати на

Гонконгській книжковій ярмарці. Сам письменник поки ніяк не прокоментував інцидент [5].

Отже, в країнах, де заборонені книги Харукі Муракамі, вважають, що ці книги принижують роль сім'ї і романтизують одностатеві стосунки, де головні герої часто є жертвами, які викликають співчуття, а їхні стосунки – захоплення.

Дійсно, у творах неоднозначного Х. Муракамі можна спостерігати різні аспекти прав чоловіків, часто через призму самотності, пошуку ідентичності та складних стосунків з жінками. Зокрема, письменник порушує проблему прав ЛГБТ у контексті прав гомосексуалістів. В його романах гомосексуальність присутня, проте не являється центральною темою. Зазвичай вона розкривається в рамках більш широкого використання людських відносин, ідентичності та пошуків себе, наприклад, у романі «Норвезький ліс». Таким чином, гомосексуальність в творчості Муракамі є одним з аспектів, що доповнюють загальну картину людського досвіду, та не є предметом спеціального вивчення.

На сторінках своїх романів Харукі Муракамі порушує також проблему гендерної ідентичності та пов'язану з нею проблему прав трансгендерів. Коли людина у жіночому тілі відчуває себе чоловіком, або навпаки чоловік відчуває себе жінкою, це називається трансгендерністю. Муракамі описує трансгендерів, розмірковує над їхніми правами. Наприклад у романі Муракамі «Кафка на пляжі» є персонаж Осіма, який вважає себе чоловіком, проте з біологічної точки зору є жінкою. Таким чином, Осіма є найбільш яскравим прикладом трансгендерного персонажу у творах Муракамі. Хоча в його романах можна знайти й інші персонажі, чия гендерна ідентичність чи досвід можуть інтерпретовані як «нетрадиційні» або що виходять за рамки бінарної системи. Отже, у романі Х. Муракамі «Кафка на пляжі» присутній персонаж, який, по суті, є трансгендером, хоча і не внаслідок хірургічного втручання.

Дійсно, проблема прав трансгендерів, яка порушується в літературній творчості Харукі Муракамі, є досить актуальною в Японії. Так, в 2023 р. Верховний суд Японії визнав неконституційною норму закону, що вимагає від трансгендерів видалення репродуктивних органів для офіційної зміни статі. Справу розглядала Велика палата Верховного суду у складі 15 суддів. Це незвична подія для країни, враховуючи те, що такі розгляди відбуваються лише кілька разів на рік. Позивачем у справі виступила особа, запит якої на зміну статі у сімейному реєстрі з чоловічої на жіночу з біологічно був відхилений судами нижчих інстанцій. Правозахисники сподіваються, що це рішення Верховного суду спонукатиме реформування національного законодавства, що дозволить трансгендерам змінювати офіційно стать без хірургічного втручання. Це, своєю чергою, приведе Японію у відповідність до міжнародних стандартів.

Отже, у 2023 р. Верховний суд Японії визнав вимогу стерилізації трансгендерних людей для зміни статі неконституційною. У постанові йдеться про те, що вона порушує право людини на щастя та є «надзвичайно інвазивною». Про це повідомляє видання The Japan Times. Це рішення ухвалили після позову трансгендерної жінки. Юридично вона залишається чоло-

віком, оскільки не робила операцію, а пройшла лише гормональну терапію. До цього її позови відхиляли Сімейний і Високий суди. Тому жінка вирішила звернутись до Верховного суду. Згідно із законом 2003 року, до людей, які бажають здійснити змінити стать, є низка вимог, серед яких – відсутність репродуктивних залоз або незворотна втрата ними репродуктивної функції. Крім того, для трансгендерного переходу вимагається мати «тіло зі статевими органами, які нагадують статеві органи осіб протилежної статі». Суд постановив, що обов'язкове видалення репродуктивних залоз порушує статтю 13 Конституції Японії – право людини на життя, свободу і прагнення до щастя. Також цю умову назвали «надзвичайно інвазивною» та «надто обмежувальною». *«З моменту прийняття закону (2003 рік) медичне розуміння просунулося, а лікування гендерної дисфорії стало різноманітним»*, – йдеться у постанові. Цим рішенням суд скасував свій минулий вердикт від 2019 року, яким вимогу стерилізації трансгендерів визнали конституційною. Зазначається, що з моменту набуття чинності закону про людей з гендерною дисфорією у 2004 році в Японії зареєстрували 11 919 випадків зміни статі. Японія є однією з 18 країн, які вимагають проведення стерилізації для транспереходу. Всесвітня організація охорони здоров'я виступає проти цієї процедури [4].

В 2024 р. на заході Японії суд дозволив трансгендерному чоловікові змінити гендерний маркер в офіційних документах без проведення операції зі стерилізації. Це перше відоме рішення такого роду відколи вищий суд країни скасував вимогу хірургічного втручання для здійснення таких змін у документах. Тепер 50-річний Такакіто Усуї зможе змінити гендерний маркер, зазначений у його сімейному реєстрі, з жіночого на чоловічий. П'ять років тому він вже намагався це зробити, але тоді його заяву відхилили. *“Я ніби стою на старті свого нового життя. Я в такому захваті”*, – сказав Усуї після оголошення рішення суду [8].

Слід зазначити, що тема прав жінок у творах Харукі Муракамі не є центральною, але вони все ж присутні, особливо в контексті фемінізму та соціальних змін. Його романи часто досліджують роль жінок у суспільстві, їхні стосунки з чоловіками, а також їхню внутрішню силу та незалежність. Муракамі не завжди прямо висловлює свою позицію щодо прав жінок, часто залишаючи це на розсуд читача. Однак автора все частіше критикують за його зображення жінок. Критики кажуть, що жіночі персонажі в книгах Х. Муракамі часто сексуалізовані або визначаються лише у зв'язку з чоловічими героями.

В 2015 р. відомий японський письменник Харукі Муракамі відкрито підтримав одностатеві шлюби. Відомо, що законодавство Японії не дозволяє одностатеві шлюби, однак влада країни визнає нетрадиційні союзи з іноземцями.

Позиція Х. Муракамі, без сумніву впливає щодо подальшого вирішення цього питання в межах правового поля. Так, вже у 2024 р. Верховний суд Японії постановив, що відсутність у країні юридичного визнання одностатевих шлюбів є неконституційною. Це, ймовірно, ще більше посилить тиск на уряд, щоб він докладав більше зусиль для захисту сексуальних меншин. Верховний суд Саппоро підтвердив історичний вердикт суду нижчої

інстанції, винесений у 2021 році, згідно з яким невизнання одностатевих шлюбів порушує право на рівність, захищене Конституцією. При цьому суд відхилив позов трьох одностатевих пар на Хоккайдо до держави про відшкодування збитків на загальну суму 6 мільйонів ієн (40 600 доларів США) за завдані емоційні страждання. Позивачі заявили, що подадуть апеляцію до Верховного суду. У рішенні, яке стало першим рішенням вищого суду серед шести позовів, поданих до п'яти районних судів, що ставили під сумнів неприйняття чинним законодавством одностатевих шлюбів, йдеться про те, що ці положення порушують не лише статтю 14 про право на рівність, але й статтю 24, яка говорить, що шлюб має укладатися лише за взаємною згодою «обох статей». Суд вперше заявив, що статтю 24 можна розуміти як таку, що гарантує шлюб між особами однієї статі. Як пояснив головуючий суддя Кійофумі Сайто, оголошуючи рішення, ця стаття не передбачала одностатевих шлюбів на момент прийняття Конституції, але «її слід тлумачити в контексті поваги до особистості». У рішенні також сказано, що «не буде жодних недоліків або шкоди» – в тому числі з точки зору соціального впливу – навіть якщо одностатеві шлюби будуть легалізовані. Почуття дискомфорту або відрази до одностатевих шлюбів «викликані лише чуттєвими, емоційними причинами», йдеться у рішенні. Там також додається, що ці почуття можуть бути вирішені шляхом підвищення обізнаності громадськості про непотрібність різного ставлення до одностатевих пар. Японія залишається єдиною великою промислово розвиненою країною Великої сімки, яка не легалізувала одностатеві шлюби або цивільні союзи, незважаючи на зростання тиску з боку ЛГБТ-спільноти та її прихильників. Уряд стверджував, що Конституція передбачає, що шлюб може укладатися лише між гетеросексуальними парами. Цивільне законодавство Японії та положення закону про реєстрацію сім'ї ґрунтуються на шлюбі між чоловіком і жінкою, а привілеї, що впливають із шлюбу, включаючи права на спадщину, податкові пільги та спільну опіку над дітьми, надаються лише гетеросексуальним парам. На цьому тлі все більше муніципалітетів видають свідоцтва про партнерство, щоб полегшити одностатевим партнерам користування деякими з тих самих державних послуг, що й гетеросексуальним парам, хоча вони не є юридично обов'язковими [1].

Отже, у Японії визнано чинну в країні заборону одностатевих шлюбів неконституційною. Кілька судів Японії в окремих справах встановили, що заборона порушує права громадян. У рішенні суду Саппоро висловлюється сподівання, що парламент колись *“інституціоналізує відповідний закон про одностатеві шлюби”*. *“Життя відповідно до своєї гендерної ідентичності й сексуальної орієнтації є невіддільним правом, що ґрунтується на важливих інтересах людини”*, – зазначається в документі. Активісти країни, вітаючи рішення судів, зауважили, що для легалізації одностатевих шлюбів потрібні заходи від законодавців.

Японія є єдиною країною G7, яка не визнає одностатеві пари й не пропонує їм чіткого правового захисту. Хоча кілька муніципалітетів і префектур у Японії видають свідоцтва про одностатеве партнерство, які надають певні пільги, вони не пропонують рівного юридичного визнання. Це

не виняток в Азії, де Тайвань є єдиним місцем, де дозволені одностатеві союзи [3].

Уряд Японії не оприлюднював жодних планів щодо зміни чи перегляду шлюбного законодавства. Але він прийняв закон, який передбачає кримінальну відповідальність за дискримінацію за ознакою статевої приналежності, хоча це було піддано критиці з боку ЛГБТ+ активістів за те, що влада не визнає шлюбну рівність. Японія юридично не визнає одностатевих шлюбів, але пари, які отримали свідоцтво в межах цієї системи, зможуть подати заяву на отримання муніципального житла та отримати інформацію про стан здоров'я свого партнера в муніципальних лікарнях.

Харукі Муракамі заявив про свою підтримку відносин між гомосексуалами, образи яких він часто використовує у своїх книгах. Свою заяву Харукі Муракамі опублікував у 2015 р. на вебсайті Mr Murakami's Place, відповідаючи на питання читачів. Як стало відомо, один із прихильників творчості японського письменника відзначив, що в книзі Муракамі – “Безбарвний Цкуру Тадзакі та роки його прощі” – віддзеркалені одностатеві відносини. Слід зазначити, що Муракамі включив декілька ЛГБТ-персонажів у свої романи. Наприклад, одним з героїв у творі “Кафка на пляжі” став трансгендерний чоловік-бібліотекар Осима, а в книзі “1Q84” з'явився охоронець-гей Тамару.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, видатний японський письменник Харукі Муракамі, користуючись свободою слова, у своїх літературних творах порушує питання, пов'язані з висловлюваннями та поширенням гендерних ідей, які з точки зору християнської релігії виходять за межі допустимого. І хоча його твори не є навчальними посібниками з теорії гендеру, але вони пропонують цікаві матеріали для роздумів щодо гендерної рівності, про роль жінок, чоловіків, зокрема трансгендерів, у сучасному світі. Отже, Харукі Муракамі зробив внесок у розвиток гендерної проблематики, адже його ідеї та погляди, дозволяють зрозуміти глибину проблеми прав жінок, прав чоловіків, зокрема, допомагають звернути увагу на те, що в суспільстві існує також проблема прав трансгендерів, яка на сьогодні потребує законодавчого забезпечення у сучасній Японії. Безумовно, літературна творчість Харукі Муракамі спонукає до роздумів про права людини у гендерному контексті, що, в свою чергу, має позитивно вплинути на удосконалення гендерно-правових реформ на шляху просування гендерної рівності в країні висхідного сонця. Як уявляється, позитивний досвід Японії, яка є одним із лідерів сучасних країн у сфері забезпечення рівноправ'я жінок і чоловіків, може бути корисним для України, яка обрала шлях на побудову паритетної демократії.

Література

1. Богданьок О. Верховний суд Японії визнав заборону одностатевих шлюбів неконституційною URL: 6-verhovnij-sud-aponii-viznav-zaboronu-odnostatevih-slubiv-nekonstitucijnou/
2. Закон Японії про суспільство гендерної рівності від 15 червня 1999 р. / Мельник Т.М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. К.: Логос, 2004. С. 178-186.
3. Кілька судів у Японії визнали неконституційною заборону одностатевих шлюбів. URL: <https://zmiana.info/news/kilka-sudiv-u-yaponiyi-vyznaly-nekonstytuczijnoyu-zaboronu-odnostatevyh-shlyubiv/>

4. Павлюк А. В Японії визнали неконституційною вимогу про стерилізацію для зміни статі / А. Павлюк. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/10/25/257209/>
5. У Гонконзі новий роман Муракамі визнали непристойним. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/u-gonkonzi-noviy-roman-murakami-viznali-nepriстойnim-20180727812946>
6. У США зі шкільної програми виключили «Норвезький ліс» Муракамі URL: https://wcu-network.org.ua/ua/Zaxist_prav_dtei/news/u_ssha_zi_shkilnoyi_programi_viklyuchili_norvezkiy_lis_murakami_cherez_lesbiys
7. Харукі Муракамі – у переліку 100 найвпливовіших людей світу. URL: https://starylev.com.ua/news/haruki-murakami-u-pereliku-100-nayvplyvovishyh-lyudey-svitu?srsId=AfmBOopad8 WWT8OJyAO67 AsaHycxHGrV6zh84WziTBUD9tqCRMvO_1M5
8. Японський суд вперше дозволив траншоловіку змінити гендерний маркер у документах без стерилізації. URL: <https://zmina.info/news/yaponskiy-sud-vpershe-dozvoliv-transcholoviku-zminyty-genderniy-marker-u-dokumentah-bez-sterilizaciyi/>

Анотація

Аніщук Н. В. Внесок Харукі Муракамі у просування гендерної рівності в Японії. – Стаття.

Статтю присвячено окресленню внеску Харукі Муракамі у просування гендерної рівності в Японії. Підкреслюється, що останнім часом в країнах з паритетною демократією проводяться різноманітні гендерно-правові реформи, спрямовані на вирішення гендерних проблем, пов'язаних, насамперед, із забезпеченням гендерної рівності. Японія також докладає зусиль щодо вирішення гендерних проблем. У зв'язку з цим заслуговує на увагу літературна творчість видатного сучасного письменника Харукі Муракамі, зокрема, його гендерні ідеї, що втілені на сторінках його багатьох романів, а також його погляди щодо необхідності проведення гендерно-правових реформ з метою забезпечення та просування гендерної рівності.

У статті проаналізовано загальний стан законодавчого забезпечення гендерної рівності в Японії.

Досліджено гендерні погляди Харукі Муракамі щодо прав чоловіків.

Висвітлено позицію Харукі Муракамі щодо одностатевих шлюбів.

Особливу увагу приділено дослідженню гендерних ідей Харукі Муракамі щодо проблеми прав трансгендерів.

Проаналізовано проблему прав жінок у літературній творчості Харукі Муракамі.

Наголошується на тому, що гендерні проблеми, які порушуються Харукі Муракамі у його романах, є актуальними, «йдуть в ногу з часом», допомагають зрозуміти глибину проблеми прав людини у гендерному контексті.

Робиться висновок про те, що видатний японський письменник Харукі Муракамі, користуючись свободою слова, у своїх літературних творах порушує питання, пов'язані з висловлюваннями та поширенням гендерних ідей, які з точки зору християнської релігії виходять за межі допустимого. І хоча його твори не є навчальними посібниками з теорії гендеру, але вони пропонують цікаві матеріали для роздумів щодо гендерної рівності, про роль жінок, чоловіків, зокрема трансгендерів, у сучасному світі. Безумовно, літературна творчість Харукі Муракамі спонукає до роздумів про права людини у гендерному контексті, що, в свою чергу, має позитивно вплинути на удосконалення гендерно-правових реформ на шляху просування гендерної рівності в країні висхідного сонця.

Ключові слова: Харукі Муракамі, Японія, гендер, гендерно-правові реформи, гендерна рівність, права жінок, права чоловіків, права трансгендерів, одностатеві шлюби, гендерна ідентичність.

Summary

Anishchuk N. V. Haruki Murakami contribution to gender equality promotion in Japan. – Article.

The article is devoted to the outline of Haruki Murakami's contribution to the promotion of gender equality in Japan. It is emphasized that in recent years in parity democracy there are various gender-legal reforms aimed at solving gender problems related, first of all, to ensuring gender equality. Japan also makes efforts to solve gender problems. In this regard, the literary work of the famous contemporary writer Haruki Murakami, in particular, his gender ideas

embodied on the pages of his many novels, as well as his views on the need for gender-legal reforms in order to ensure and promote gender equality, deserves attention.

The article analyses the general state of legislative support for gender equality in Japan.

It examines Haruki Murakami's gender views on men's rights.

It highlights Haruki Murakami's position on same-sex marriage.

Particular attention is paid to the study of Haruki Murakami's gender ideas regarding the issue of transgender rights.

The issue of women's rights in Haruki Murakami's literary works is analysed.

It is emphasised that the gender issues raised by Haruki Murakami in his novels are relevant, 'in step with the times,' and help to understand the depth of human rights issues in a gender context.

It is concluded that the prominent Japanese writer Haruki Murakami, exercising his freedom of speech, raises issues in his literary works related to the expression and dissemination of gender ideas that, from the point of view of the Christian religion, go beyond what is acceptable. Although his works are not textbooks on gender theory, they offer interesting material for reflection on gender equality and the role of women, men, and transgender people in particular in the modern world. Undoubtedly, Haruki Murakami's literary work encourages reflection on human rights in a gender context, which, in turn, should have a positive impact on the improvement of gender-related legal reforms in the promotion of gender equality in the Land of the Rising Sun.

Key words: Haruki Murakami, Japan, gender, gender law reforms, gender equality, women's rights, men's rights, transgender rights, same-sex marriage, gender identity.

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 343.352:351.74
DOI

*Р. О. Борсук, В. С. Данилейченко, А. В. Куліш,
О. О. Чернявська, А. О. Кисельов*

ПРОТИДІЯ ШАХРАЙСЬКИМ КОЛ-ЦЕНТРАМ ОРГАНАМИ НПУ

Постановка проблеми. Протидія шахрайським кол-центрам є однією з ключових проблем сучасної правоохоронної діяльності, що обумовлено зростанням масштабів кіберзлочинності та швидким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Шахрайські кол-центри використовують телефонні та інтернет-мережі для організованого обману громадян, заволодіння їх фінансовими ресурсами, персональними даними та конфіденційною інформацією. Масштаб та швидкість таких злочинних схем ускладнюють їхнє виявлення, розслідування та притягнення винних до відповідальності, що негативно впливає на економічну безпеку держави та фінансову стабільність громадян. Сучасні кол-центри працюють за високотехнологічними схемами, що передбачають використання автоматизованих систем, віртуальних номерів, фішингових платформ та інших засобів маскування діяльності. Крім того, шахраї часто застосовують психологічні методи впливу на потерпілих, маніпуляції та соціальні інженерні техніки, що робить їхню діяльність надзвичайно ефективною та складною для протидії. Відтак, органи Національної поліції України стикаються з потребою постійного вдосконалення методів виявлення, документування та розслідування злочинів, пов'язаних з кол-центрами, а також запровадження превентивних заходів для захисту громадян.

Актуальність дослідження також зумовлена транснаціональним характером шахрайських кол-центрів, що здійснюють діяльність з використанням міжнародних комунікаційних каналів. Це потребує налагодження ефективного міжвідомчого та міжнародного співробітництва, удосконалення нормативно-правової бази та застосування сучасних інформаційно-аналітичних систем для швидкого виявлення і нейтралізації кіберзлочинних схем. Дослідження проблем протидії шахрайським кол-центрам є надзвичайно актуальним і необхідним для забезпечення ефективного функціонування системи правоохоронних органів, зниження рівня шахрайства, захисту економічних і соціальних інтересів громадян та зміцнення правопорядку в інформаційному просторі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика протидії шахрайським кол-центрам останніми роками все частіше стає предметом наукових дискусій у межах кримінального права, кібербезпеки та фінансового контролю. Дослідники зосереджуються на комплексному вивченні організаційних, правових та економічних аспектів цього явища. Зокрема, у роботі Іванівни, Лисак Олени, Степана Івановича Мельника та Назара Богдановича Демчишака «Фінансова розвідка в системі протидії нелегальним фінансовим операціям» проаналізовано важливу роль фінансового моніторингу у виявленні злочинних схем, у тому числі пов'язаних із діяль-

ністю шахрайських кол-центрів. Автори підкреслюють, що використання механізмів фінансової розвідки дає змогу своєчасно відстежувати підозрілі транзакції та локалізувати канали незаконного відтоку коштів. Вагомий внесок у дослідження теми зробили також Березняк Василь Сергійович та Олег Олексійович Северин у науковій праці «Особливості кваліфікації кіберзлочинів, пов'язаних з незаконною діяльністю шахрайських кол-центрів», представлений на 6-й Міжнародній науково-практичній конференції "Modern problems of science, education and society" (2023). У роботі наголошено на проблемах правової кваліфікації злочинів, що вчиняються шахрайськими кол-центрами, зокрема ускладнення встановлення умислу, способу вчинення правопорушення та ролі кожного учасника злочинної групи. Дослідники вказують на необхідність удосконалення кримінально-правових норм та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами боротьби з кіберзлочинністю.

Метою статті є аналіз протидії шахрайським кол-центрам органами НПУ.

Виклад основного матеріалу. Шахрайські кол-центри становлять одну з найбільш поширених і небезпечних форм організованої кіберзлочинності в Україні. Їхня діяльність ґрунтується на систематичному обмані громадян із використанням соціальної інженерії, телефонного та інтернет-зв'язку, що дозволяє заволодівати коштами потерпілих. Масовість цього явища та високий рівень його латентності створюють серйозні виклики для правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України (НПУ).

Нормативно-правова база протидії шахрайській діяльності, що здійснюється через кол-центри, включає норми Кримінального кодексу України (зокрема статтю 190 «Шахрайство» та статтю 255 «Створення, керівництво злочинною спільнотою чи злочинною організацією»), Кримінального процесуального кодексу України, а також спеціальні закони у сфері протидії кіберзлочинності та захисту інформації. Важливим є й Закон України «Про Національну поліцію», який визначає повноваження цього органу у сфері боротьби з кіберзлочинами та шахрайством. Крім того, у 2020 р. Кабінет Міністрів України затвердив «Стратегію розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ до 2025 року», яка серед пріоритетів визначила удосконалення механізмів протидії кіберзлочинності, включаючи діяльність шахрайських кол-центрів [3, 4, 5].

Практика свідчить, що ефективність протидії шахрайським кол-центрам залежить від комплексного використання як оперативно-розшукових заходів, так і сучасних інформаційних технологій. Оперативні підрозділи НПУ здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на встановлення організаторів і ключових учасників таких злочинних структур. Зокрема, застосовуються норми Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», які дозволяють документувати злочинну діяльність та збирати докази у кіберпросторі [5].

Особливе значення має міжнародне співробітництво. Частина шахрайських кол-центрів координується з-за кордону, що потребує взаємодії НПУ з Інтерполом, Європолом, а також правоохоронними органами інших держав. Це відповідає положенням Закону України «Про міжнародне співро-

бітництво у кримінальних провадженнях», який визначає правові механізми обміну інформацією та проведення спільних слідчих дій [5, 6].

Водночас у нормативно-правовому регулюванні зберігається низка проблем. По-перше, сучасні методи шахрайства часто не підпадають під класичні ознаки злочину, передбачені статтею 190 КК України, що ускладнює кваліфікацію. По-друге, відсутній окремий спеціальний склад злочину, що передбачав би відповідальність саме за організацію і функціонування шахрайських кол-центрів. Це знижує ефективність кримінально-правової реакції та ускладнює доведення провини організаторів [3].

У цьому контексті важливим напрямом удосконалення є внесення змін до кримінального законодавства з метою чіткішої регламентації відповідальності за діяльність шахрайських кол-центрів. Також актуальною є потреба у вдосконаленні підзаконних актів МВС України, які регламентують роботу підрозділів кіберполіції, та у створенні спеціалізованих міжвідомчих груп для протидії цим злочинам [1, с. 123].

Протидія шахрайським кол-центрам органами Національної поліції України є комплексним процесом, що ґрунтується на чинних нормах кримінального та процесуального законодавства, а також міжнародних зобов'язаннях України. Водночас вона потребує подальшого вдосконалення правового регулювання, посилення аналітичних та технічних можливостей правоохоронців і розвитку міжнародного співробітництва. Це дозволить підвищити ефективність боротьби з організованими шахрайськими схемами та зменшити рівень кіберзлочинності в державі [2, с. 671].

Однією з ключових проблем у сфері протидії шахрайським кол-центрам є їхня висока мобільність та здатність до швидкої адаптації до нових умов. Злочинці використовують VoIP-технології, анонімайзери та підроблені SIM-карти, що значно ускладнює ідентифікацію абонентів та місця їхнього перебування. Наявність кол-центрів за кордоном створює додаткові бар'єри для оперативного втручання, оскільки національні правоохоронні органи часто стикаються з обмеженнями юрисдикції [8, с. 112]. Другим суттєвим викликом є недосконалість правового регулювання. Чинний Кримінальний кодекс України не містить окремої статті, що передбачала б відповідальність за організацію та діяльність шахрайських кол-центрів. Кваліфікація таких злочинів переважно здійснюється за статтею 190 КК України («Шахрайство»), що не завжди охоплює всі аспекти злочинної діяльності, зокрема роль організаторів, вербувальників та технічних фахівців. Це створює труднощі під час доведення організованого характеру діяльності та встановлення ступеня вини окремих учасників.

Не менш значущою проблемою є недостатнє технічне забезпечення та кадровий потенціал підрозділів Національної поліції, зокрема кіберполіції. Обсяг кіберзлочинів постійно зростає, однак ресурси для їх виявлення та документування залишаються обмеженими. Відсутність системного обміну інформацією між банківськими установами, телекомунікаційними компаніями та правоохоронними органами також знижує оперативність реагування на злочини.

Шляхи вирішення цих проблем потребують комплексного підходу. Доцільним є внесення змін до Кримінального кодексу України з метою

виокремлення спеціального складу злочину, що передбачатиме відповідальність за створення та функціонування шахрайських кол-центрів. Це дозволить більш адекватно кваліфікувати злочини та посилити кримінально-правовий захист. Необхідне технічне переоснащення підрозділів кіберполіції, впровадження сучасних аналітичних систем, засобів для відстеження VoIP-з'єднань та технологій штучного інтелекту для аналізу великих масивів даних. Це підвищить ефективність виявлення та документування злочинної діяльності. Варто посилити міжвідомчу взаємодію шляхом створення єдиної платформи обміну даними між Національною поліцією, Службою безпеки України, Національним банком, фінансовими установами та операторами зв'язку. Такий механізм дозволить оперативніше блокувати шахрайські транзакції та номери телефонів, які використовуються злочинцями.

Позитивним є можливість використання під час протидії діяльності шахрайським кол-центрам можливостей кримінального аналізу, що може значно підвищити ефективність такої протидії підрозділами Національної поліції [9-22].

Висновки. Проведений аналіз показав, що діяльність шахрайських кол-центрів є однією з найбільш динамічних і небезпечних форм кіберзлочинності, яка поєднує організовані злочинні практики та використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Проблеми протидії цим злочинам пов'язані з недосконалістю кримінального законодавства, технічними обмеженнями правоохоронних органів, складністю міжнародної юрисдикції та недостатнім рівнем взаємодії між державними і приватними структурами. Водночас діяльність органів Національної поліції України демонструє позитивну динаміку у напрямку вдосконалення механізмів виявлення та розслідування подібних злочинів, що підтверджує важливість системного підходу до боротьби з шахрайськими кол-центрами.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці комплексних стратегій удосконалення протидії цим злочинам, зокрема через запровадження спеціальних кримінально-правових норм, створення високотехнологічних платформ для моніторингу та блокування шахрайських операцій, розширення міжвідомчого та міжнародного співробітництва. Окремого значення набувають дослідження у сфері застосування штучного інтелекту для аналізу великих обсягів даних, прогнозування шахрайських схем та підвищення ефективності превентивної роботи з громадянами. Подальший науковий пошук має також охоплювати питання удосконалення правової культури населення, адже підвищення обізнаності суспільства є однією з ключових умов мінімізації ризиків від діяльності шахрайських кол-центрів.

Література

1. Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Право. (Наук. вісник Ужгородського націон. ун-ту)*. 2016. Вип. № 36. С. 123–126.
2. Березняк В.С. Особливості кваліфікації кіберзлочинів пов'язаних з незаконною діяльністю шахрайських кол-центрів. *The 6 th International scientific and practical conference "Modern*

problems of science, education and society”(August 14–16, 2023) SPC “Sci-conf. com. ua”, Kyiv, Ukraine. 2023. 671 p. 2023.

3. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.

6. Науково-практичний коментар Закону України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”. М. В. Гуцалюк та ін.; за ред. М. В. Гребенюка. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 220 с.

7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.

8. Самойленко О. А. Виявлення та розслідування кіберзлочинів [Текст] : навчально-методичний посібник. О. А. Самойленко. Одеса : 2020. 112 с.

9. Kyselov A.O. Combating illegal amber mining: peculiarities of conflict resolution. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, №2. Dnipro: 2019. Pp. 146–152.

10. Горелік Д. С., Кисельов А. О. Міжнародне співробітництво Національної поліції у сфері оперативно-розшукової діяльності. Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2-х ч. (Дніпро, 19 жовт 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 139–141.

11. Darahan V.V., Kyselov A.O., Kopylov E.V. Interaction of criminal police units with othersubjects of control over public procurement as an element of ensuring economic security. Scientific monograph. Activities of law enforcement agencies to ensure public safety and order during the legal regime of martial law: Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. P. 58.

12. Kyselov A., Kovalevska O. An investigation of effective police communication. law enforcement roles requiring language skills. Methodological bases of studying the processes of general mental laws in human interaction with the environment. International Science Group. Boston : Primedia eLunch, 2022. 194 p. Available at : DOI 10.46299/ISG.2022.MONO.PSYCHOL.1/ Pp. 39–47.

13. Кисельов А. Досвід використання підрозділами Національної поліції технологій «OSINT» у протидії кримінальним правопорушенням / А. Кисельов // Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 11 березня 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 318–319.

14. TV Alyoshina, NO Fisunenکو, AO Kyselov, SO Kiselov, OV Karnauhov. INNOVATIVE APPROACHES TO PERSONNEL SECURITY UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. 2024, (4): Pp. 164–171; <https://doi.org/10.33271/nvngu/2024-4/164>.

15. Кисельов А.О., Копилов Е.В., Худенко Д.М. : Основи кримінального аналізу : навч. посіб. / А.О. Кисельов, Е.В. Копилов, Д.М. Худенко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 152 с.

16. Кисельов А.О. Особливості підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України на прикладі здійснення кримінального аналізу. Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 17 лист. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. с. 67–69.

17. Кисельов А.О., Самофалова А.І. Особливості сучасної підготовки фахівців з кримінального аналізу для органів та підрозділів Національної поліції України. Colloquium-journal №16 (175), 2023. (Warszawa, Polska). 2023. P. 50–52.

18. Кисельов А.О. Тактика безконфліктного спілкування працівників кримінальної розвідки Національної поліції з особами, яких залучають до конфіденційного співробітництва. Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 квітня 2016 р. Одеса : ОДУВС, 2016, с. 88–89.

19. Кисельов А.О. Правова основа конфіденційного співробітництва осіб з підрозділами Національної поліції України. New Opportunities in the World Science : Proceedings of the IIInd International Scientific and Practical Conference (Abu-Dhabi, August 30–31, 2016, UAE). Abu-Dhabi. International Scientific and Practical Conference «World Science». №9 (13). August 2016. P. 54–56.

20. Кисельов А., Дуднік А. Шляхи підвищення ефективності роботи підрозділів кримінального аналізу. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 21.03.2025). Частина II. С. 41–43.

21. Кисельов А.О. Деякі проблеми сучасної протидії оперативними підрозділами Національної поліції кримінальним правопорушенням за допомогою негласних працівників. Оперативно-розшукова діяльність НП: проблеми теорії та практики. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 22.12.2021). С. 30–32.

22. Кисельов А.О. Особливості виявлення працівниками підрозділів карного розшуку крадіжок з квартир та приватних будинків (за матеріалами УКР ГУНП в Дніпропетровській області). Актуальні проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам. Матеріали науково-практичного семінару (ДДУВС, 24.05.2018) С. 30–32.

Анотація

Борсук Р. О., Данилейченко В. С., Куліш А. В., Чернявська О. О., Кисельов А. О. Протидія шахрайським кол-центрам органами НПУ. – Стаття.

У статті досліджуються актуальні проблеми протидії діяльності шахрайських кол-центрів на території України та роль органів Національної поліції України у запобіганні, виявленні та розкритті таких злочинів. Шахрайські кол-центри виступають як організовані структури, що використовують сучасні інформаційні та комунікаційні технології для масового обману громадян, заволодіння їхніми фінансовими ресурсами, персональними даними та конфіденційною інформацією. Автором проаналізовано методи вербування та психологічного впливу на потенційних потерпілих, що дозволяє шахраям системно здійснювати протиправні дії, ускладнює їхнє виявлення та доказування у кримінальному провадженні. Досліджено правові та організаційні засади протидії шахрайським кол-центрам, зокрема застосування норм Кримінального кодексу України щодо шахрайства, незаконного використання персональних даних, а також міжнародного права у боротьбі з транснаціональною кіберзлочинністю. Значну увагу приділено аналізу практики Національної поліції України щодо виявлення та розслідування злочинів, скоєних через кол-центри, а також методів організації превентивної роботи з громадянами, навчання поліцейських, використання сучасних програмних та технічних засобів для моніторингу телефонних та інтернет-мереж. У статті підкреслюється, що ефективна протидія шахрайським кол-центрам потребує комплексного підходу, який поєднує кримінально-правові заходи, організаційні стратегії, технічні інновації та міжнародне співробітництво. Розглядаються перспективи удосконалення роботи правоохоронних органів, зокрема створення спеціалізованих підрозділів для боротьби з кіберзлочинністю, впровадження систем штучного інтелекту та аналітичних платформ для виявлення шахрайських схем, а також розробка освітніх і превентивних програм для громадян щодо захисту від телефонного та інтернет-шахрайства. Висновки статті акцентують на необхідності постійного вдосконалення нормативно-правового поля та технологічної бази органів Національної поліції України, що дозволить підвищити ефективність розкриття шахрайських кол-центрів, зменшити фінансові та моральні збитки громадян і сприятиме зміцненню правопорядку в інформаційному просторі держави.

Ключові слова: шахрайські кол-центри, кіберзлочинність, протидія злочинності, Національна поліція України.

Summary

Borsuk R. O., Danyleichenko V. S., Kulish A. V., Cherniavska O. O., Kyselov A. O. Counteraction to fraudulent call centers by the NPU authorities. – Article.

The article examines current issues in combating the activities of fraudulent call centers in Ukraine and the role of the National Police of Ukraine in preventing, detecting, and investigating such crimes. Fraudulent call centers operate as organized structures that use modern information and communication technologies to deceive citizens on a large scale, misappropriate their financial resources, personal data, and confidential information. The author analyzes methods of recruitment and psychological influence on potential victims, which allow perpetrators to systematically commit illegal actions, complicating their detection and proof in criminal proceedings. The study explores the legal and organizational foundations for countering fraudulent call centers, including the application of provisions of the Criminal Code of Ukraine regarding fraud, unlawful use of personal data, as well as international law in combating transnational cybercrime. Particular attention is paid to the analysis of the practice of the National Police of Ukraine in identifying and investigating crimes committed through call

centers, as well as methods of organizing preventive work with citizens, training police officers, and using modern software and technical tools for monitoring telephone and internet networks.

The article emphasizes that effective counteraction to fraudulent call centers requires a comprehensive approach combining criminal law measures, organizational strategies, technological innovations, and international cooperation. Prospects for improving the work of law enforcement agencies are considered, including the creation of specialized units to combat cybercrime, implementation of artificial intelligence systems and analytical platforms to detect fraud schemes, and the development of educational and preventive programs for citizens to protect against telephone and internet fraud. The conclusions of the article highlight the need for continuous improvement of the legal framework and technological capacity of the National Police of Ukraine, which will increase the effectiveness of uncovering fraudulent call centers, reduce financial and moral losses of citizens, and contribute to strengthening law and order in the state's information space.

Key words: fraudulent call centers, cybercrime, crime prevention, National Police of Ukraine.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 343.85:343.9-053.2(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.3>

Н. П. Григорчук

ВІД ПІЛОТНОГО ПРОЄКТУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ: ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Розвиток кримінальної юстиції в Україні останніх років відбувається в умовах глибоких трансформацій, спрямованих на гуманізацію державної політики у сфері протидії злочинності. Традиційна каральна модель, яка домінувала впродовж тривалого часу, поступово поступається місцем підходам, зорієнтованим на захист прав людини, відновлення соціальної справедливості та ресоціалізацію правопорушників. Особливо актуальною ця тенденція є у сфері ювенальної юстиції, адже неповнолітні становлять найбільш уразливу категорію учасників кримінального провадження, які потребують спеціальних гарантій та особливих механізмів реагування з боку держави.

Одним із таких інноваційних механізмів є відновне правосуддя, що пропонує альтернативу каральним санкціям і передбачає залучення потерпілого, правопорушника та громади до спільного пошуку шляхів подолання конфлікту. У його основі — не лише покарання винної особи, а насамперед відновлення порушених соціальних зв'язків, примирення сторін, компенсація завданої шкоди та створення умов для недопущення повторної злочинної поведінки. Водночас важливим є формування у підлітків усвідомлення відповідальності за власні дії та можливості виправлення без стигматизації кримінальним засудженням.

Попри очевидні переваги відновного підходу, його практична реалізація в Україні стикається з низкою серйозних проблем. По-перше, кадровий дефіцит: бракує підготовлених медіаторів, спроможних ефективно працювати з неповнолітніми правопорушниками та потерпілими; більшість фахівців зосереджені у великих містах, що ускладнює доступ у сільських районах та малих громадах. По-друге, відсутнє належне процесуальне закріплення медіації у Кримінальному процесуальному кодексі України [3]. Закон України «Про медіацію» від 16 грудня 2021 року № 1875-IX визнав медіацію як правовий інститут, однак не інтегрував її у процесуальну форму кримінального провадження [1]. Це спричиняє невизначеність щодо правових наслідків примирення, ускладнює роботу прокурорів та суддів і створює ризики неоднакової практики. По-третє, недостатня поінформованість учасників кримінального процесу про сутність і переваги відновного правосуддя знижує довіру до процедури та може призводити до відмови від участі. Крім того, міжвідомча взаємодія між прокуратурою, судами, органами пробації, центрами безоплатної правничої допомоги, соціальними службами та освітніми закладами залишається обмеженою, що нівелює комплексний підхід до ресоціалізації неповнолітніх.

Отже, постає необхідність комплексного дослідження процесу впровадження програм відновного правосуддя в Україні з урахуванням міжнародних стандартів (Конвенція ООН про права дитини, Пекінські правила, Ер-Рядські керівні принципи, Рекомендація СМ/Rec(2018)8 Комітету міністрів Ради Європи) та аналізу національної практики. Це дозволить ідентифікувати прогалини й проблеми, а також визначити перспективні напрями розвитку інституту, спрямованого на ефективну ресоціалізацію неповнолітніх і захист прав потерпілих.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є комплексний аналіз становлення та розвитку інституту відновного правосуддя щодо неповнолітніх в Україні у 2019–2024 роках з урахуванням міжнародних стандартів, національної правової бази та практики реалізації; визначення досягнень і проблем застосування, а також окреслення перспектив подальшої інтеграції інституту в систему кримінальної юстиції.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати нормативно-правові засади впровадження програм відновного правосуддя (спільні накази Мін'юсту, ОГП, МВС; Закон України «Про медіацію» № 1875-IX).

2. Виявити основні досягнення та новачії Програми 2024 року (поширення на обвинувачених; розширення категорій злочинів; залучення медіаторів і психологів).

3. Визначити ключові виклики практичного застосування медіації щодо неповнолітніх (кадровий дефіцит; процесуальні прогалини; обмеженість повноважень прокурора; низька обізнаність; слабка міжвідомча координація).

4. Сформулювати пропозиції щодо подальшого розвитку інституту (інтеграція в КПК; єдина система підготовки/сертифікації медіаторів; посилення координації; розширення сфер застосування).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці відновного правосуддя в Україні присвячено низку праць (зокрема, О. А. Нагорнюк-Данилюк; огляди практики Координаційного центру з надання БПД; окремі порівняльно-правові дослідження). У наукових джерелах підкреслюється потреба гармонізації національного регулювання з міжнародними стандартами ООН і Ради Європи (Пекінські правила, Ер-Рядські керівні принципи, Рекомендація СМ/Rec(2018)8) [7]. Водночас системний аналіз етапів упровадження програм щодо неповнолітніх у 2019–2024 роках, їхніх нормативно-процесуальних новацій і практичних бар'єрів залишається фрагментарним. Ця стаття покликана заповнити означену прогалину, поєднавши нормативний, інституційний і практичний зрізи проблеми та окресливши пріоритетні напрями розвитку.

Виклад основного матеріалу. Останні десятиліття розвиток кримінальної юстиції в Україні характеризується поступовим відходом від каральної парадигми та пошуком більш гуманістичних моделей реагування на правопорушення, вчинені неповнолітніми. У цьому контексті відновне правосуддя набуває особливого значення як інструмент не лише урегулювання конфліктів, а й ресоціалізації підлітків, що порушили закон.

Відновний підхід орієнтується на примирення сторін, відшкодування шкоди та відновлення соціальних зв'язків, а не лише на покарання. Його впровадження в Україні стало можливим завдяки реалізації пілотного проєкту 2019 року, що згодом трансформувався у загальнонаціональну Програму відновного правосуддя для неповнолітніх, затверджену у 2024 році. Актуальність дослідження зумовлена як практичними викликами (обмежена кількість підготовлених медiatorів, відсутність чіткої процесуальної регламентації, недостатня поінформованість учасників кримінального процесу), так і потребою подальшої гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами (ООН, Рада Європи).

Етапи впровадження програм відновного правосуддя в Україні (2019–2024 роки)

1. Пілотний проєкт (2019–2023 роки).

У 2019 році Міністерство юстиції України та Генеральна прокуратура України спільним наказом від 21 січня 2019 року № 172/5/10 запровадили пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінальних правопорушень» [5]. Ініціатива реалізовувалася за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та охопила шість регіонів. Програма передбачала можливість виведення неповнолітніх підозрюваних з кримінального процесу за умови визнання вини, добровільної згоди на участь у медіації, досягнення примирення з потерпілим і проходження ресоціалізаційних заходів. За роки дії пілоту участь у ньому взяли 137 підлітків, з яких 60 були звільнені від кримінальної відповідальності. Успішність першої фази спричинила ухвалення 17 квітня 2020 року спільного наказу № 1473/5/194, яким територію дії програми поширено на всю Україну [6]. Реалізація здійснювалася на базі центрів безоплатної правничої допомоги у взаємодії з органами пробачії, прокуратурою, адвокатурою та соціальними службами.

2. Інституціоналізація: Програма 2024 року.

Наступним етапом стала поява повноцінного нормативного акта — спільного наказу Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ та Офісу Генерального прокурора від 22 липня 2024 року № 2176/5/501/176 [8]. Цим документом попередні накази втратили чинність, а відновне правосуддя отримало ширше регулювання.

Основні новації Програми 2024 року:

- поширення дії не лише на підозрюваних, а й на обвинувачених;
- можливість застосування до окремих категорій тяжких злочинів (зокрема, крадіжка, грабіж);
- розширення кола суб'єктів, які можуть ініціювати медіацію (включно з прокурорами);
- узгодження термінології із Законом України «Про медіацію» від 16 грудня 2021 року № 1875-IX;
- впровадження системи моніторингу ефективності та залучення спеціально підготовлених медiatorів і психологів.

Таким чином, за п'ять років Україна пройшла шлях від обмеженого експерименту в окремих регіонах до створення єдиної загальнодержавної програми, що інтегрує медіацію у кримінальний процес щодо неповнолітніх.

Виклики впровадження програм відновного правосуддя

Попри досягнутий прогрес, практика виявила низку системних труднощів, що суттєво впливають на ефективність реалізації програми:

1. Кадровий дефіцит. В Україні все ще бракує сертифікованих медіаторів, які спеціалізуються на роботі з неповнолітніми; відсутність єдиних стандартів підготовки зумовлює різну якість послуг у регіонах.

2. Недостатнє нормативне врегулювання. Хоча Закон «Про медіацію» № 1875-IX визнає інститут медіації, вона не інтегрована у КПК як повноцінна процесуальна дія, що ускладнює фіксацію результатів примирення та породжує неоднозначність судової практики.

3. Обмеженість процесуальних повноважень прокурора. Відсутні чіткі механізми зупинення досудового розслідування у зв'язку з медіацією.

4. Низька поінформованість учасників процесу. Брак розуміння мети, сутності й переваг відновного правосуддя знижує рівень довіри та готовність до участі.

5. Недостатня міжвідомча взаємодія. Обмежений обмін інформацією між прокуратурою, системою БПД, органами пробації та соціальними службами негативно позначається на координації дій.

Перспективи розвитку інституту відновного правосуддя в Україні

Подальший розвиток відновного правосуддя потребує комплексного вдосконалення нормативної та організаційної бази:

1. Законодавча інтеграція медіації у КПК України як окремої процесуальної дії з визначенням правових наслідків її успішного завершення (включно з підставами звільнення від кримінальної відповідальності).

2. Професійна підготовка та сертифікація медіаторів. Уніфікація стандартів із залученням міжнародних експертів; безперервне навчання за участю психологів, педагогів і служб ювенальної пробації.

3. Розвиток міжвідомчої координації. Сталі механізми співпраці між прокуратурою, судами, системою БПД, службами у справах дітей, закладами освіти та органами місцевого самоврядування.

4. Інформаційно-просвітницька робота. Системне інформування неповнолітніх, їхніх батьків і потерпілих; обов'язкова фіксація роз'яснень у матеріалах провадження.

5. Розширення сфер застосування. Використання більш складних форматів (сімейна/шкільна медіація, «кола правосуддя», конференції за участю громади) з належними запобіжниками.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У 2019–2024 роках Україна пройшла шлях від обмеженого пілоту до загальнодержавної програми відновного правосуддя щодо неповнолітніх. Досягнуто розширення кола учасників, передбачено застосування медіації у справах щодо окремих тяжких злочинів, посилено інституційну координацію. Водночас зберігаються проблеми: дефіцит медіаторів, невизначеність процесуального статусу медіації та результатів примирення в КПК, недостатня поінформованість учасників, фрагментарність взаємодії інституцій.

Подальше вдосконалення потребує законодавчої інтеграції медіації до КПК; створення єдиної системи підготовки та сертифікації медіаторів із

залученням міжнародного досвіду; посилення міжвідомчої координації й інформаційно-просвітницької підтримки; обережного розширення практики на складніші категорії справ із належними гарантіями.

Перспективи подальших досліджень: оцінювання ефективності медіації у різних категоріях правопорушень; порівняльний аналіз української моделі з європейськими (зокрема, Барнахус); емпіричне вивчення впливу участі неповнолітніх у медіації на рівень рецидиву та відшкодування шкоди; моделювання процесуальних механізмів фіксації результатів примирення в КПК.

Література

1. Закон України «Про медіацію» від 16 грудня 2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Розпорядження КМУ «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року» від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80>
5. Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 р. № 172/5/10 «Про реалізацію пілотного проєкту “Програма відновлення для неповнолітніх”». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
6. Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 17 квітня 2020 р. № 1473/5/194 «Про поширення пілотного проєкту на всю територію України».
7. Рекомендація СМ/Rec(2018)8 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо відновного правосуддя у кримінальних справах, 3 жовтня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861
8. Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22 липня 2024 р. № 2176/5/501/176 «Про затвердження Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24>
9. Координаційний центр з надання правової допомоги. Річний звіт системи надання безоплатної правничої допомоги, 2024. URL: <https://legaid.gov.ua>
10. Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила): прийняті ГА ООН 29 листопада 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211
11. Керівні принципи ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи): прийняті ГА ООН 14 грудня 1990 р. URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/156114>

Анотація

Григорчук Н. П. Від пілотного проєкту до національної програми: впровадження відновного правосуддя для неповнолітніх в Україні. – Стаття.

Стаття комплексно досліджує становлення та інституціоналізацію відновного правосуддя щодо неповнолітніх в Україні у 2019–2024 роках у контексті гуманізації кримінальної юстиції. Теоретичним підґрунтям виступають міжнародні стандарти (Конвенція ООН про права дитини, Пекінські правила, Ер-Ріядські керівні принципи, Рекомендація СМ/Rec(2018)8) та національна правова база. Метою є виявлення логіки етапів впровадження (від пілотного проєкту до загальнодержавної програми), оцінка нормативно-процесуальних рішень і практичних результатів, а також формулювання пропозицій щодо інтеграції медіації у кримінальний процес. Методологія охоплює нормативний аналіз (закони, підзаконні акти), порівняльно-правовий підхід та елементи емпіричного узагальнення звітів системи БПД і практик взаємодії прокуратури, пробачії, адвокатури та соціальних служб. Показано, що пілот 2019 р., розгорнутий на шість регіонів і згодом поширений 2020 р. на всю

територію України, створив основу для Програми 2024 р., якою уточнено коло адресатів (підозрювані й обвинувачені), розширено категорії справ (у т.ч. окремі тяжкі злочини), визначено суб'єктів ініціювання медіації (зокрема, прокурор), узгоджено термінологію із Законом «Про медіацію» № 1875-IX, впроваджено моніторинг ефективності та залучення спеціально підготовлених медіаторів і психологів. Водночас встановлено системні бар'єри: дефіцит медіаторів із ювенальною спеціалізацією; відсутність чіткої інтеграції медіації у КПК як процесуальної дії та механізмів фіксації/правових наслідків примирення; обмеженість процесуальних інструментів прокурора (зупинення розслідування через медіацію); недостатню поінформованість учасників; фрагментарну міжвідомчу координацію. Наукова новизна полягає у систематизації етапів впровадження, їх співвіднесенні з міжнародними стандартами та формулюванні цілісного пакета пропозицій: законодавча інтеграція медіації до КПК (статус, процедура, наслідки), уніфікація стандартів підготовки/сертифікації медіаторів із залученням психологічної та педагогічної компетентностей, розбудова сталих механізмів взаємодії прокуратури, судів, БПД, пробачії та служб у справах дітей, а також розвиток інформаційно-просвітницьких інструментів (у т.ч. обов'язкове документування роз'яснень у матеріалах провадження). Практичне значення полягає у створенні підґрунтя для безпечного розширення застосування відновних процедур до складніших категорій справ з належними гарантіями прав потерпілих і профілактикою повторної злочинної поведінки. Зроблено висновок про доцільність поступової інтеграції відновного правосуддя як звичної практики ювенальної юстиції та окреслено напрями подальших досліджень (оцінка впливу на рецидив і відшкодування шкоди; моделювання процесуальних механізмів у КПК; порівняльний аналіз з моделлю Барнахус).

Ключові слова: відновне правосуддя; неповнолітні; медіація; кримінальний процес; ювенальна юстиція; ресоціалізація.

Summary

Hryhorchuk N. P. From pilot project to national program: implementation of restorative justice for juveniles in Ukraine. – Article.

This paper provides a comprehensive examination of how restorative justice for juveniles was introduced and institutionalized in Ukraine between 2019 and 2024 amid a broader shift toward the humanization of criminal justice. Drawing on international standards (the UN Convention on the Rights of the Child, the Beijing Rules, the Riyadh Guidelines, and Council of Europe Recommendation CM/Rec(2018)8) and Ukraine's domestic legal framework, the study reconstructs the implementation trajectory (from a regional pilot to a nationwide program), assesses normative and procedural design choices, and advances proposals for embedding mediation into criminal procedure. The methodology combines doctrinal legal analysis (statutes and by-laws), a comparative-law perspective, and selective empirical synthesis based on legal aid system reports and inter-agency practices (prosecution, probation, defense, and social services). The article shows that the 2019 pilot, initially run in six regions and extended nationwide in 2020, laid the groundwork for the 2024 Program, which clarified target groups (suspects and defendants), broadened eligible case categories (including certain serious offenses), expanded who may initiate mediation (notably prosecutors), aligned terminology with the Law of Ukraine "On Mediation" No. 1875-IX, and introduced performance monitoring along with the involvement of specially trained mediators and psychologists. At the same time, several systemic barriers persist: a shortage of mediators with juvenile specialization; the lack of explicit incorporation of mediation into the Criminal Procedure Code as a procedural act, including clear mechanisms for recording settlements and defining their legal effects; limited prosecutorial tools (e.g., suspending investigation due to mediation); low awareness among parties; and fragmented inter-agency coordination. The novelty lies in synthesizing the stages of implementation, benchmarking them against international standards, and proposing a coherent package of recommendations: legislative incorporation of mediation into the CPC (status, procedures, and legal effects); unified standards for mediator training and certification that integrate psychological and pedagogical competencies; robust coordination mechanisms among prosecution, courts, legal aid, probation, and child-protection services; and systematic information and awareness measures (including mandatory documentation of explanations in case files). Practically, the paper provides a roadmap for safely extending restorative practices to more complex categories while safeguarding victims' rights and preventing reoffending. It

concludes that restorative justice should be gradually mainstreamed within juvenile justice in Ukraine and outlines avenues for further research, such as measuring impacts on recidivism and compensation, modeling CPC-level procedural mechanisms, and conducting comparative analyses with Barnahus-type models.

Key words: restorative justice; juveniles; mediation; criminal procedure; juvenile justice; resocialization.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 347.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.4>*А. Є. Гурґач*

МЕДІАЦІЯ ЯК ПОЗАСУДОВА ФОРМА ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

Постановка проблеми. Загальновідомо, що земельні спори в Україні вирішуються в суді. Такий висновок, зокрема, слідує із норм ст. 55 Конституції України. Разом з тим, аналіз норм Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України, доводить, що земельні спори можуть бути предметом розгляду в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві. Щодо визначення юрисдикції цікавою для науки є презентація В.Уркевича «Юрисдикційність земельних спорів» (2021) [1]. Слід також зазначити, що норми Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) та Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) передбачають застосування процедури медіації на будь-який стадії судочинства, однак правила її застосування в аспекті зупинення провадження у справі є різними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема застосування медіації загалом та в юридичних процесах зокрема є предметом дослідження багатьох українських вчених. Так, наприклад, О. Кармаза, Д. Кушерець та Г. Луцька досліджують процедуру медіації як ефективну форму захисту під час дії воєнного стану [2], Т.Федоренко пропонує теоретичну модель медіації [3], Д. Позов розбирався в термінології «спір» та «конфлікт» [4], К. Карашук зосередила увагу на конфлікті інтересів в процедурі медіації [5], Л. Канівець присвятила роботу питанням застосування медіації у земельних спорах [6], Д. Бусуйок також піднімає питання про застосування медіації в земельних спорах [7]. Разом з тим, в юриспруденції є необхідність в комплексному науково-практичному аналізі застосування процедури медіації в земельних спорах, оскільки в жодній зазначеній вище роботі не здійснено аналіз норм ЦПК, ГПК та КАС на предмет застосування медіації в земельних спорах, які розглядаються в суді.

Отже, **метою цієї статті** є науково-практичний аналіз процедури застосування медіації в земельних спорах, які розглядаються в цивільному, господарському чи адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіацію» медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [8]. Беручи до уваги норми ст. 55 Конституції України, вирішення спорів загалом та вирішення земельних спорів зокрема в позасудових формах захисту, як от медіація, гарантується державою.

Основний принцип, який закладено державою при застосуванні позасудових форм захисту, – добровільність та конфіденційність проведення таких процедур.

Зміст медіації в розумінні ст. 1 цього Закону пролягає у тому, що конфліктуючі сторони, які в законодавстві визначено як сторони медіації, вчиняють ряд процесуальних дій під модераторством медіатора, якого вони самостійно обирають, направлених на вирішення спору загалом чи земельного спору зокрема або на запобігання виникнення такого спору в майбутньому. Переговорний процес між сторонами медіації є основою проведення медіації.

Слід також звернути увагу на те, що ст. 3 цього Закону передбачає сфери застосування норм Закону України «Про медіацію», а відтак можливості проведення медіації у спірних суспільних відносинах. Отже, Законом України «Про медіацію» передбачено, що дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим).

Наголосимо на тому, що відповідно до ст. 19 ЦПК суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства [9]. Згідно із ст. 20 ГПК господарські суди розглядають справи, зокрема, у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності (крім справ, передбачених частиною другою цієї статті), та інші справи у визначених законом випадках, зокрема: справи у спорах між організацією водокористувачів та її членом або власником (користувачем) земельної ділянки сільськогосподарського призначення, включеної до території обслуговування відповідної організації водокористувачів, щодо набуття чи припинення членства в такій організації водокористувачів, укладання, зміни, розірвання, виконання організацією водокористувачів договорів, додаткових угод та іншої документації, яка відповідно до умов договору є його невід'ємною частиною, умов надання послуг організацією водокористувачів, визнання недійсними правочинів, вчинених організацією водокористувачів, а також щодо визначення території обслуговування організації водокористувачів; справи у спорах між власниками меліоративних систем або мереж та водокористувачами щодо умов забору, доставки води та її відведення [10]. В ст. 12 КАС, наприклад, йдеться про те, що виключно за правилами загального позовного провадження розглядаються справи у спорах про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності [11].

Разом з тим тема юрисдикційності земельних спорів є дискусійною. Це підтверджується й судовою практикою. Так, наприклад, позиція Великої Палати Верховного Суду, викладена в Постанові ВП ВС від 16.01.2019

у справі № 483/1863/17, полягає у тому, що за змістом статей 1, 5, 7, 8 і 12 Закону України «Про фермерське господарство» після укладення договору оренди земельної ділянки для ведення фермерського господарства та проведення державної реєстрації такого господарства обов'язки орендаря цієї земельної ділянки виконує фермерське господарство, а не громадянин, якому вона надавалась. Отже, з моменту, коли фізична особа створила фермерське господарство, у правовідносинах користування земельною ділянкою відбулася фактична заміна орендаря, й обов'язки землекористувача земельної ділянки перейшли до фермерського господарства з дня його державної реєстрації. Звідси спір стосується земельної ділянки, наданої в оренду фермерському господарству, а не фізичній особі. Оскільки фермерські господарства є юридичними особами, на їхні земельні спори з прокурором, який діє в інтересах держави, щодо користування земельними ділянками, наданими із земель державної або комунальної власності, поширюється юрисдикція господарських судів [12].

Цікавою є також інша позиція Верховного Суду, за якою з метою встановлення чіткого критерію визначення юрисдикції спорів щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, Велика Палата Верховного Суду відступає від попередніх висновків щодо належності до юрисдикції адміністративних судів спорів за позовами осіб, які не були заявниками вчинення реєстраційних дій, до державного реєстратора про скасування його рішень чи записів у державному реєстрі стосовно державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень; спір про скасування рішення, запису щодо державної реєстрації речового права на нерухоме майно чи обтяження такого права за іншою особою у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно є цивільно-правовим (Постанова ВП ВС від 04.09.2018 у справі № 823/2042/16) [13].

Отже науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» в системному зв'язку з нормами ст. 55 Конституції України, ст. 19 ЦПК, ст. 20 ГПК та ст. 19 КАС доводить, що земельні спори можуть вирішуватися в медіації.

Звертаємо увагу, що земельні спори слідує із земельних правовідносин, які мають спірний характер. Відповідно до ст. 2 Земельного кодексу України земельні відносини — це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї). Відтак спір може виникнути щодо володіння, користування і розпорядження землею.

Законодавство України не розкриває зміст поняття «земельний спір», разом з тим в юриспруденції цей термін широко використовується. На думку Н. Чудик-Білоусова, Л.Тараненко, земельні спори є особливим видом правовідносин, в основі яких знаходяться розбіжності суб'єктів, що проявляються у процесі виникнення, реалізації, зміни чи припинення земельних прав, їх охорони (захисту) у зв'язку з порушенням прав та законних інтересів (чи їх визнанням) власників чи користувачів земельних ділянок, у тому числі й орендарів та інших суб'єктів земельних правовідносин [14]. Ми погоджуємося з таким висновком.

Тож спір про право на землю може бути предметом судового розгляду та бути предметом розгляду у медіації, за умови, що такий спір має ознаки «медіабельності» спору. В юриспруденції вказується на те, що (спір) може бути не медіабельним відповідно до норм закону (законом заборонено проведення медіації, один із суб'єктів є недієздатним, малолітнім, предмет конфлікту (спору) суперечить публічному порядку тощо) чи відповідно до суб'єктивних обставин (сторони (сторона) відмовилися (відмовилась) від медіації, запроваджуючи медіацію, сторони затягують розгляд справи в суді («зловживають процесуальними правами»), конфлікт (спір) впливає чи може вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації, одна зі сторін з причин, пов'язаних з її інтелектуальними можливостями, не розуміє змісту процедури медіації тощо) [15].

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про медіацію» медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Важливо також і те, що проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності (ст. 3 Закону).

Отже у разі виникнення земельного спору спір може бути вирішено шляхом медіації: 1) до звернення до господарського, цивільного чи адміністративного суду; 2) під час судового розгляду цивільної справи, господарської справи чи адміністративної справи.

Подібна процедура передбачена і в ст. 158-1 Земельного кодексу України, згідно з якою земельний спір може бути врегульовано шляхом медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом. Органи, передбачені ст. 158 цього Кодексу, сприяють примиренню сторін земельного спору. Договір про проведення медіації та угода за результатами медіації у земельних спорах укладаються в письмовій формі. У разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації сторони медіації мають право звернутися для розгляду земельного спору до органів, що вирішують земельні спори.

Тобто, норми Земельного кодексу України містять особливості проведення медіації в земельних спорах. Відтак, зважаючи на те, що Закон України «Про медіацію» передбачає укладення договору про проведення медіації та угоди за результатами медіації в усній формі, для земельних спорів закріплено імперативне правило, що ці правочини в процедурі медіації укладаються у письмовій формі.

Важливо наголосити на тому, що медіація, яка стосується спору, що розглядається в суді, відбувається за правилами, визначеними в Законі України «Про медіацію», а не у відповідному процесуальному кодексі України. Відтак процедура медіації є позасудовою процедурою, яка ґрунтується на принципах: добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації. Разом з тим процедурі медіації, яка відбуватиметься щодо господарського, адміністративного чи цивільного спору, який розглядається в суді, передують підготовча процедура медіації, яка починається після

ухвалення відповідної ухвали суду про зупинення провадження у справі чи ухвали про оголошення перерви у суді.

Слід наголосити на тому, що Законом України «Про медіацію» внесено відповідні зміни до ЦПК, ГПК та КАС та передбачено, що «сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу» (ст. 46 ГПК, ст. 49 ЦПК, ст. 47 КАС). Тобто, процедура медіації в земельному спорі, який може розглядатися в господарському, цивільному чи адміністративному судочинстві, застосовується в будь-якій інстанції розгляду судового спору та на будь-який його стадії.

Однак судова практика з цього питання є різною. Так, наприклад в ухвалі апеляційного суду від 19 березня 2024 року у справі № 638/14559/19 зазначено, що, як вбачається із заяв ОСОБА_1 та ОСОБА_2 ними не надано будь-яких доказів звернення до медіатора, зокрема, договору про проведення медіації...суд ухвалив: заяви ОСОБА_1 та ОСОБА_2 про зупинення провадження у справі залишити без задоволення [16]. Разом з тим в іншій ухвалі апеляційного суду від 23 липня 2024 року у справі № 910/7939/23 зазначено, що «проведення медіації є можливим не лише до звернення до суду з відповідним позовом, а і вже під час наявності судового спору, у тому числі в господарському суді. Суд ухвалив: Зупинити апеляційне провадження у справі №910/7939/23 у зв'язку з проведенням медіації, але не більше дев'яноста днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження» [17].

Відмітимо також і те, що строк, на який господарський чи цивільний суд зупиняє провадження чи оголошує перерву у справі, в ст. 253 ЦПК та ст. 229 ГПК має максимальну межу – на час проведення медіації, але не більше дев'яноста днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі. Судова практика доводить, що переважно в господарському судочинстві строк становить 90 днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі, в цивільному судочинстві таки строк є меншим, ніж 90 днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі. Разом з тим норми ст. 236 КАС не містять вимоги про зупинення провадження «не більше дев'яноста днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі», а передбачають, що суд зупиняє провадження у справі у разі звернення обох сторін з клопотанням про надання їм часу для примирення, у тому числі шляхом медіації, – до закінчення строку, про який сторони заявили у клопотанні. Тобто, як і в цивільному, так і в господарському та адміністративному судочинстві сторони самостійно вирішують питання про визначення строку для примирення шляхом медіації, однак в цивільному та господарському судочинстві такий строк не повинен перевищувати дев'яноста днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі, а в адміністративному судочинстві такий строк повинен відповідати строку, заявленому в клопотанні сторонами.

На нашу думку, норма ст. 47 КАС стосовно того, що «сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі», є більш редакційно вдалою, ніж аналогічні норми в ЦПК

та ГПК, оскільки вирішує питання про закриття провадження за результатами медіації.

Важливо також відмітити і те, що зазначені кодекси не містять норми про закриття провадження у цивільній та господарській справі за результатами медіації, що в практичній площині викликає дискусії. Ми підтримуємо вчених, які пропонують укладення угоди за результатами медіації визначити як підставу припинення провадження у цивільній та господарській справі.

Ще однією особливістю проведення медіації в окреслених юридичних процесах є те, що в господарському та цивільному судочинстві (ст. 142 ЦПК, ст. 130 ГПК) передбачено повернення судового збору в розмірі 60 відсотків, сплаченого при поданні позову. Відтак в разі якщо укладено мирову угоду, відбувалася відмова позивача від позову або визнання позову відповідачем і такі дії обґрунтовуються тим, що досягнуто згоди сторонами за результатами проведення медіації, суд повертає 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову. Разом з тим КАС такої норми не містить. Тобто, повернення судового збору у випадку, зазначеному вищу, відбувається лише в цивільному та господарському судочинстві.

Слід також звернути увагу на те, що хоча в ст. 231 ГПК та ст. 255 ЦПК не передбачено такої підстави, як закриття провадження у справі, якщо спір врегульовано шляхом медіації, однак із змісту ст. 142 ЦПК та ст. 130 ГПК слідує те, що справа може бути закрита після процедури медіації на підставі того, що сторони уклали мирову угоду, сторона відмовилася від позову чи відповідач визнав позов.

Висновки. Зміст медіації в розумінні ст. 1 цього Закону пролягає у тому, що конфліктуючі сторони, які в законодавстві визначено як сторони медіації, вчиняють ряд процесуальних дій під модераторством медіатора, якого вони самостійно обирають, направлених на вирішення спору загалом чи земельного спору зокрема або на запобігання виникнення такого спору в майбутньому. Переговорний процес між сторонами медіації є основою проведення медіації.

Науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» в системному зв'язку з нормами ст. 55 Конституції України, ст. 19 ЦПК, ст. 20 ГПК та ст. 19 КАС доводить, що земельні спори можуть вирішуватися шляхом медіації в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві. Норми ГПК та норми ЦПК в частині застосування процедури медіації є аналогічні (подібні) в обох кодексах, однак норми КАС щодо застосування процедури медіації є іншими, ніж норми щодо застосування медіації, які містяться в ЦПК та ГПК. Наприклад, в адміністративному судочинстві судовий збір не повертається.

Спір про право на землю може бути предметом судового розгляду та бути предметом розгляду у медіації, за умови, що такий спір є медіабельним та відповідає ознакам, визначеним в Законі України «Про медіацію».

Норми Земельного кодексу України визначають особливості проведення медіації в земельних спорах. Відтак, Закон України «Про медіацію» передбачає укладення договору про проведення медіації та угоди за результатами медіації в усній формі, а Земельний кодекс України для земельних

спорів закріплює правило про те, що ці правочини в медіації укладаються у письмовій формі.

Процедура медіації в земельному спорі, який може розглядатися в господарському, цивільному чи адміністративному судочинстві, застосовується в будь-якій інстанції розгляду судового спору та на будь-який його стадії.

На нашу думку, норма ст. 47 КАС стосовно того, що «сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі», є редакційно вдалою, ніж аналогічні норми в ЦПК та ГПК, оскільки вирішує питання про закриття провадження за результатами медіації.

Література

1. Уркевич В. Юрисдикційність земельних спорів. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Uriskdikc_zem_spor_prezent_2021.pdf
2. Кармаза О.О., Кушерець Д.В., Луцька Г.В. Медіація в Україні як ефективна позасудова форма захисту прав громадян в умовах дії правового режиму воєнного стану. Human rights and public governance in modern conditions : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 952 р. С. 236–251.
3. Кармаза О.О., Федоренко Т.В. Теоретична модель процесу медіації: провадження, стадії, етапи, процесуальні дії, їх співвідношення. Право і суспільство. 2023. № 2. Том 1. С. 67–72.
4. Позов Д. А. Поняття «конфлікт» та «спір» у теоретичній моделі процесу медіації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 63. С. 21–24.
5. Кармаза О.О., Карашук К.Л. Конфлікт інтересів в процесі медіації: проблеми та шляхи вирішення. Право і суспільство. 2025. № 4. Т. 1. С. 82–87.
6. Канівець Л.А. Щодо ефективності застосування медіації в земельних спорах. Право і суспільство. 2024. № 1. Т. 2. С. 337–343. http://pravoisustilstvo.org.ua/archive/2024/1_2024/part_2/52.pdf
7. Бусуйок Д.В. Сучасний стан розвитку законодавчих засад медіації земельних спорів. Ча-сопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 337–341.
8. Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. В редакції Закону від 03 жовтня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
10. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. В редакції Закону від 03 жовтня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
11. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. В редакції Закону від 03 жовтня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
12. Уркевич В. Юрисдикційність земельних спорів: практика Великої Палати Верховного Суду. Верховний Суд. 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Prakt_VS_jirr_zem_sporiv.pdf
13. Уркевич В. Юрисдикційність земельних спорів: практика Великої Палати Верховного Суду. Верховний Суд. 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Prakt_VS_jirr_zem_sporiv.pdf
14. Чудик-Білоусова Н. І., Тараненко Л. С. Сутність та способи вирішення земельного спору. Університетські наукові записки. 2020. № 3–4 (75–76). С. 257–273.
15. Закон України «Про медіацію» Науково-практичний коментар. Судова практика. Зразки документів. Вид. 2-е доп. і перероб. За заг. ред. д.ю.н., проф. Кармази О.О., д.ю.н., проф. Кушерець Д.В., к.ю.н., доц. Федоренко Т.В., адвоката Домінгос Г. К: ВДК «Університет «Україна», 2025. 350 с.

16. Ухвала Харківського апеляційного суду від 19 березня 2024 року у справі № 638/14559/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117801270>

17. Ухвала Північного апеляційного господарського суду від 23 липня 2024 року у справі № 910/7939/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120569911>

Анотація

Гургач А. Є. Медіація як позасудова форма вирішення земельних спорів в Україні: теорія та судова практика. – Стаття.

У статті здійснено науково-практичний аналіз процедури застосування медіації в земельних спорах, які розглядаються в цивільному, господарському чи адміністративному судочинстві. Доведено, що зміст медіації в розумінні ст. 1 цього Закону пролягає у тому, що конфліктуючі сторони, які в законодавстві визначено як сторони медіації, вчиняють ряд процесуальних дій під модераторством медіатора, якого вони самостійно обирають, направлених на вирішення спору загалом чи земельного спору зокрема або на запобігання виникнення такого спору в майбутньому. Переговорний процес між сторонами медіації є основою проведення медіації. Науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» в системному зв'язку з нормами ст. 55 Конституції України, ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 20 Господарського процесуального кодексу України та ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України доводить, що земельні спори можуть вирішуватися шляхом медіації в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві. Доведено, що норми Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України в частині застосування процедури медіації є аналогічні (подібні), однак норми Кодексу адміністративного судочинства України щодо застосування процедури медіації є іншими, ніж норми щодо застосування медіації, які містяться в Цивільному процесуальному кодексі України та Господарському процесуальному кодексі України. Встановлено, що норми Земельного кодексу України визначають особливості проведення медіації в земельних спорах. Відтак, Закон України «Про медіацію» передбачає укладення договору про проведення медіації та угоди за результатами медіації в усній формі, а Земельний кодекс України для земельних спорів закріплює правило про те, що ці правочини в медіації укладаються у письмовій формі. Доведено, що процедура медіації в земельному спорі, який може розглядатися в господарському, цивільному чи адміністративному судочинстві, застосовується в будь-якій інстанції розгляду судового спору та на будь-якій його стадії.

Ключові слова: земельна ділянка, медіація, спір, земельний спір, цивільне судочинство, суд, господарське судочинство, адміністративне судочинство.

Summary

Hurhach A. E. Mediation as an extrajudicial form of resolving land disputes in Ukraine: theory and judicial practice. – Article.

The article provides a scientific and practical analysis of the procedure for applying mediation in land disputes considered in civil, commercial or administrative proceedings. It is proven that the content of mediation within the meaning of Art. 1 of this Law is that the conflicting parties, which are defined in the legislation as parties to mediation, perform a number of procedural actions under the moderation of a mediator, whom they independently choose, aimed at resolving the dispute in general or the land dispute in particular or at preventing the emergence of such a dispute in the future. The negotiation process between the parties to mediation is the basis for conducting mediation. A scientific and practical analysis of the norms of the Law of Ukraine "On Mediation" in a systemic connection with the norms of Art. 55 of the Constitution of Ukraine, Art. 19 of the Civil Procedure Code of Ukraine, Art. 20 of the Commercial Procedure Code of Ukraine and Art. 19 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine proves that land disputes can be resolved through mediation in civil, commercial and administrative proceedings. It is proven that the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine and the Economic Procedure Code of Ukraine in terms of the application of the mediation procedure are analogous (similar), however, the norms of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in terms of the application of the mediation procedure are different from the norms on the application of mediation contained in the Civil Procedure Code of Ukraine and the Economic Procedure Code of Ukraine. It is established that the norms of the Land

Code of Ukraine determine the features of mediation in land disputes. Thus, the Law of Ukraine “On Mediation” provides for the conclusion of a mediation agreement and an agreement based on the results of mediation in oral form, and the Land Code of Ukraine for land disputes establishes the rule that these transactions in mediation are concluded in writing. It is proven that the mediation procedure in a land dispute, which can be considered in economic, civil or administrative proceedings, is applied in any instance of consideration of a judicial dispute and at any stage of it.

Key words: land plot, mediation, dispute, land dispute, civil proceedings, court, commercial proceedings, administrative proceedings.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 07.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 342.951:347.991(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/npuola.v37.2025.5>*Ю. С. Даниленко-Негара, Р. В. Негара*

ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ВИСНОВКІВ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА, ВИКЛАДЕНИХ У ПОСТАНОВАХ ВЕРХОВНОГО СУДУ, ДЛЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ/СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА

Постановка проблеми. Система джерел адміністративного права, як і будь-якої іншої галузі права, формується об'єктивно та фактично охоплює усі форми зовнішнього вираження їх норм. У зв'язку з цим, система джерел адміністративного права відрізняється своєю відкритістю та динамічністю, оскільки передбачити та охопити усі форми зовнішнього вираження норм цієї галузі права неможливо.

Системність джерел адміністративного права також вказує на те, що кожне із них як елемент системи займає власне місце та виконує визначену роль у механізмі адміністративно-правового регулювання. З огляду на це, важливе теоретичне та практичне значення мають як дослідження загалом системи джерел адміністративного права, так і кожного окремого джерела адміністративного права.

Законодавче визначення обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень актуалізувало доктринальні пошуки, пов'язані із з'ясуванням їх правової природи, можливості віднесення до джерел адміністративного права та місця у механізмі адміністративно-правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-практичне значення системи та видів джерел адміністративного права цілком справедливо привертає увагу науковців, які у своїх доробках досліджують як загальні, так і індивідуальні ознаки джерел адміністративного права. Це праці, В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Л.Р. Білої-Тіунової, А.І. Берлача, В.М. Бевзенка, О.О. Берназюка, В.В. Галунько, І.С. Гриценка, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоець, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Константого, Д.В. Лученко, Т.О. Мацелик, Р.С. Мельника, В.В. Решота, Д.В. Приймаченка, Ю.В. Цуркаленко, О.П. Хамходери та ін. Разом з тим, обов'язковість висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень залишається переважно поза увагою науковців.

У зв'язку з цим, **метою** статті є дослідження правового регулювання та практичного втілення обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права.

Виклад основного матеріалу. Правовою підставою тверджень стосовно обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладе-

них у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень є положення ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з яким «висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права» [1], яке було продубльовано і у ч. 4 ст. 6 Закону України «Про адміністративну процедуру», відповідно до якої «висновки про застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх адміністративних органів, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права» [2].

Водночас, попередницею зазначених норм, закріплених у ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ч. 4 ст. 6 Закону України «Про адміністративну процедуру», слід вважати положення ч. 4 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р. [3], у редакції Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» 2015 р. [4], яким вперше було закріплено, що «висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду України, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права» [3]. Отже, обов'язковості для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, вже більш ніж 10 років.

Безперечно правозастосовна практика так чи інакше завжди враховувала судову практику, зокрема практику найвищого суду у системі судоустрою України, але переважно як орієнтир, а не обов'язковий припис. У зв'язку з цим, встановлення обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, спрямовано на істотно якісне переосмислення місця та ролі вказаних висновків у правозастосовній практиці адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень та удосконалення їх діяльності.

Очевидним є також те, що законодавче встановлення обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права є одним із способів зменшення кількості судових справ, насамперед у спорах із адміністративними органами/суб'єктами владних повноважень.

В ідеальному вигляді практичне втілення цього можна собі уявити наступним чином: адміністративні органи/суб'єкти владних повноважень повинні застосовувати норми права з урахуванням висновків щодо їх застосування, викладених у постановах Верховного Суду, чим не допускаючи порушення прав та інтересів приватних осіб, а приватні особи, у свою чергу, не будуть звертатися до судів із позовами до таких адміністративних

органів/суб'єктів владних повноважень з метою оскарження їх рішень, які прийняті з урахуванням відповідних висновків Верховного Суду.

Однак правозастосовна практика свідчить про зворотну ситуацію. У зв'язку з цим, слід проаналізувати правове забезпечення обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень.

Аналіз положень чинного законодавства свідчить, що механізму практичної реалізації обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень в положеннях чинного законодавства не встановлено.

Єдиним положенням, у якому також згадується про обов'язковість висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень є п. 15 ч. 2 ст. 65 Закону України «Про державну службу» [5], яким передбачається дисциплінарна відповідальність для державних службовців у разі прийняття рішення, що суперечить висновкам щодо застосування відповідної норми права, викладеним у постановах Верховного Суду, щодо якого судом винесено окрему ухвалу.

Проте, наведений приклад більшою мірою стосується превентивного забезпечення дотримання державними службовцями, під час прийняття відповідних рішень, висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду та застосуванні примусових заходів у протилежному випадку. Безперечно, забезпечення практичного втілення правових приписів неможливо без застосування відповідного інструментарію, зокрема, заходів відповідальності, але існування цього положення не знімає питання щодо законодавчого встановлення механізму реалізації обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду.

У теорії адміністративного права висновки щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду визначаються як «(квазі) джерело адміністративного права» [6, с. 53–54] (хоча в останньому виданні від використання зазначеного поняття автори відмовилися [7, с. 114–116]), похідні джерела адміністративного права [8, с. 52] та «квазіджерелом адміністративного права» з огляду на їх інтерпретаційність (а не нормотворення/припинення) та відсутність формального визнання як джерела права [8, с. 62–63]; юридичним регулятором діяльності суб'єктів публічного адміністрування [9, с. 141].

На думку Ю.В. Цуркаленко сьогодні в науці адміністративного права під судовою правотворчістю Верховного Суду доцільно розуміти особливий вид правотворчості, який є своєрідним результатом правосуддя вищого органу судової влади в Україні, що знаходить свій вияв у постановах зазначеного судового органу у формі сформованих висновків, та має назву правова позиція [10, с. 174].

У свою чергу В.В. Решота вважає, що «...постанови Верховного Суду мають ознаки саме правозастосовного прецеденту, а не прецеденту в розумінні англосаксонського права, адже вони є прикладом застосування норм

права, а не формуванням нових норм. Звичайно, у правових позиціях Верховний Суд може вийти за межі норми права, якщо існує правова прогалина чи є необхідність застосувати аналогію закону чи права, конкретизувати правову норму. Водночас такий висновок матиме похідний характер і, наприклад, зі зміною норми права законодавцем може втратити свою актуальність. Тому, такі постанови, що містять правові позиції з приводу застосування норм адміністративного права, на нашу думку, варто вважати додатковими (похідними) джерелами адміністративного права» [11, с. 300].

Враховуючи це, висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, беззаперечно слід відносити до джерел адміністративного права, оскільки, навіть, з урахуванням їх похідного та допоміжного характеру, прив'язаності до конкретних норм права, відповідні адміністративні органи/суб'єкти владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права мають ними керуватися.

При цьому, Ю.В. Цуркаленко влучно відзначає, що «однак, говорити про те, що джерелом адміністративного права є постанова суду, на наш погляд, також не варто, оскільки в законі чітко зазначено, що обов'язковими є не постанова, а саме висновки» [10, с. 172]. Заперечувати проти цього неможливо, але слід враховувати, що форма зовнішнього вираження висновків щодо застосування відповідної норми права також має значення, оскільки прямо уточнено, що висновки мають бути викладені виключно у постановах Верховного Суду, що виключає обов'язковість висновків щодо застосування відповідної норми права, викладених в ухвалах¹ Верховного Суду. Аналогічний висновок можна зробити і щодо постанов Пленуму Верховного Суду, оскільки вони не є обов'язковими для всіх учасників правовідносин [7, с. 115].

Окремої уваги потребують зразкові рішення Верховного Суду, постановлені Верховним Судом як судом першої інстанції у типових адміністративних справах. Водночас, аналіз положень Кодексу адміністративного судочинства України [12] свідчить, що у контексті обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень факт ухвалення зразкового рішення значення немає, оскільки обов'язковими є висновки, викладені в усіх постановах Верховного Суду.

Розмірковуючи про механізм забезпечення обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, необхідно враховувати наступне.

¹ Як відомо, ухвала є письмовим або усним рішенням суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання (п. 15 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України). Перелік питань, які вирішуються шляхом постановленням ухвал, а також інших випадків постановлення ухвал, зокрема тих, якими закінчується судовий розгляд, свідчить про низьку вірогідність викладення в ухвалах Верховного Суду висновків щодо застосування норм права. Але повністю заперечувати можливість викладення висновків щодо застосування норм права в ухвалах Верховного Суду не варто, оскільки, наприклад, вирішуючи питання про відкриття касаційного провадження, з урахуванням «касаційних фільтрів» Верховний Суд також може формулювати окремі висновки.

По-перше, Верховний Суд формулює висновки за результатами розгляду конкретних справ, з огляду на це взаємопов'язаність висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, з фактичними обставинами конкретної справи, є умовою належного практичного втілення цих висновків. Цілком доречно суддями Верховного Суду акцентується увага на тому, що «не можна застосовувати висновки Верховного Суду поза контекстом відповідної постанови, оскільки вони сформульовані виходячи з конкретних обставин справи» [13].

По-друге, не всі постанови Верховного Суду містять висновки щодо застосування відповідних норм права. У зв'язку з цим, передусім застосуванню висновків щодо застосування норм прав виокремлення цих висновків у тексті відповідних постанов Верховного Суду, оскільки не завжди Верховним Судом прямо визначаються, які висновки щодо застосування норм права сформульовані за результатом їх прийняття. Невипадково К.М. Пільков звертається до питання ідентифікації у постановах Верховного Суду власне висновку про застосування норми права, який є обов'язковим для врахування [14].

Враховуючи це, доволі слушно Ю.В. Цуркаленко [10, с. 172] з посиланням на О.Г. Яновську [15, 7] звертає увагу на необхідність розробки структури постанови Верховного Суду, одним із елементів якої є висновок щодо застосування норми права (або правова позиція Верховного Суду).

По-третє, обов'язковість для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, не забезпечується жодними спеціальними інструментами орієнтованими на доведення зазначених висновків до посадових та службових осіб адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень.

Фактично оприлюднення висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, та їх доведення до відома зацікавлених осіб здійснюється в загальному порядку, а саме опублікуванні в Єдиному державному реєстрі судових рішень відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень» [16], що недостатньо для належного їх врахування усіма адміністративними органами/суб'єктами владних повноважень. Неможливо не відмітити діяльність Верховного Суду в напрямку узагальнення та викладення висновків щодо застосування норм права, зокрема на веб-сайті «База правових позицій Верховного Суду» [17] та оприлюднення дайджестів судової практики Верховного Суду (у тому числі Великої Палати Верховного Суду та касаційний судів), а також численних приватних ініціатив та ресурсів, якими пропонується відповідний інструментарій пошуку та підбору висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду. Це, а також змінюваність висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, істотно ускладнює практичне втілення обов'язковості для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду.

Висновки. Підсумовуючи викладене необхідно зазначити, що законодавче визначення обов'язковості висновків щодо застосування норм права,

викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права свідчить про їх належність до джерел адміністративного права, навіть, з урахуванням їх похідного та допоміжного характеру, а також прив'язаності до конкретних норм права та фактичних обставин справи.

Встановлено відсутність механізму практичної реалізації обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень в положеннях чинного законодавства. Механізм забезпечення обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, потребує врахування того, що: не всі постанови містять висновки щодо застосування відповідних норм права; Верховний Суд формулює висновки за результатами розгляду конкретних справ. Умовою належного практичного втілення висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, є їх взаємопов'язаність з фактичними обставинами конкретної справи. Визначено, що обов'язковість для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, вимагає застосування спеціальних інструментів доведення зазначених висновків до посадових та службових осіб адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є розроблення механізму практичної реалізації обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень та інструментів їх доведення до посадових та службових осіб адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Дата оновлення: 04.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#top> (дата звернення 01.10.2025).
2. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#top> (дата звернення 01.10.2025).
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. Дата оновлення: 27.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#top> (дата звернення 01.10.2025).
4. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. Дата оновлення: 30.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> (дата звернення 01.10.2025).
5. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Дата оновлення: 07.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 01.10.2025).
6. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за заг. ред. В. Галуцька, О. Правотворової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
7. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін.; за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. 700 с.

8. Загальне адміністративне право України: підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2023. 792 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.25545> (дата звернення 01.10.2025).
9. Загальне адміністративне право: підручник / за заг. ред. Р.С. Мельника. Видання друге. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 690 с.
10. Цуркаленко Ю.В. Акти органів судової влади як джерела адміністративного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Кривий Ріг. 2020. 228 с.
11. Решота В.В. Застосування джерел адміністративного права в судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2018. 473 с.
12. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Дата оновлення: 08.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top> (дата звернення 01.10.2025).
13. Добросовісність, способи захисту, зміни законів, застосування висновків ВС обговорили на семінарі про кредитні спори. Офіційний веб-портал «Судова влада України». URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1339599/> (дата звернення 01.10.2025).
14. Пільков К.М. Висновки верховного суду: формула висновку, його обов'язковість та механізм відступу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 201-209. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/46> (дата звернення 01.10.2025).
15. Яновська О. Г. Судова реформа в Україні: перші кроки Верховного Суду. *Бюлетень Міністерства Юстиції України*. 2018. № 1. С. 6–8.
16. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. Дата оновлення: 23.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення 01.10.2025).
17. База правових позицій Верховного Суду. URL: <https://lpd.court.gov.ua/> (дата звернення 01.10.2025).

Анотація

Даниленко-Негара Ю. С., Негара Р. В. Обов'язковість висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень: правове регулювання та практика. – Стаття.

Статтю присвячено правому регулюванню та практичному втіленню обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права.

Встановлено, що обов'язковість висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень діє вже більш ніж 10 років та спрямовується на істотно якісне переосмислення місця та ролі вказаних висновків у правозастосовній практиці адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень та удосконалення їх діяльності.

Визначено, що законодавче встановлення обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права є одним із способів зменшення кількості судових справ, насамперед у справах із адміністративними органами/суб'єктами владних повноважень.

Обґрунтовано, що законодавче визначення обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права свідчить про їх належність до джерел адміністративного права, навіть, з урахуванням їх похідного та допоміжного характеру, а також прив'язаності до конкретних норм права та фактичних обставин справи.

Встановлено відсутність механізму практичної реалізації обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень в положеннях чинного законодавства. Визначено, що механізм забезпечення обов'язковості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, потребує врахування того, що: не всі постанови містять висновки щодо застосування відповідних норм права; Верховний Суд формулює висновки за результатами розгляду конкретних справ. Умовою належного практичного

втілення висновків щодо застосування норм права, викладених у постановках Верховного Суду, є їх взаємопов'язаність з фактичними обставинами конкретної справи.

Акцентовано увагу на необхідності застосування спеціальних інструментів доведення зазначених висновків до посадових та службових осіб адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень.

Окреслено перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Ключові слова: висновок; норма права; джерело права; джерело адміністративного права; квазиджерело адміністративного права; висновок щодо застосування норм права; обов'язковість; Верховний Суд; адміністративний орган; суб'єкт владних повноважень; посадова особа; державний службовець; нормативно-правовий акт; інструмент публічного адміністрування; публічне адміністрування.

Summary

***Danylenko-Nehara Yu. S., Nehara R. V. Bindingness of conclusions on the application of legal norms set forth in the Supreme Court's resolutions for administrative bodies/subjects of power: legal regulation and practice.* – Article.**

The article is devoted to the legal regulation and practical implementation of the binding nature of conclusions on the application of the norms of law set forth in the resolutions of the Supreme Court for administrative bodies/subjects of authority that apply in their activities a regulatory legal act containing the relevant norm of law.

It has been established that the binding nature of conclusions on the application of the norms of law set forth in the resolutions of the Supreme Court for administrative bodies/subjects of authority has been in effect for more than 10 years and is aimed at a significant qualitative rethinking of the place and role of these conclusions in the law-enforcement practice of administrative bodies/subjects of authority and the improvement of their activities.

It is determined that the legislative establishment of the binding nature of conclusions on the application of the norms of law set forth in the resolutions of the Supreme Court for administrative bodies/subjects of authority that apply in their activities a regulatory legal act containing a relevant norm of law is one of the ways to reduce the number of court cases, primarily in disputes with administrative bodies/subjects of authority.

It is substantiated that the legislative determination of the binding nature of conclusions on the application of the norms of law set forth in the resolutions of the Supreme Court for administrative bodies/subjects of authority that apply in their activities a regulatory legal act containing a relevant norm of law indicates their belonging to the sources of administrative law, even taking into account their derivative and auxiliary nature, as well as their attachment to specific norms of law and factual circumstances of the case.

It was established that there is no mechanism for the practical implementation of the binding nature of conclusions on the application of legal norms set forth in the Supreme Court resolutions for administrative bodies/subjects of government authority in the provisions of the current legislation. It was determined that the mechanism for ensuring the binding nature of conclusions on the application of legal norms set forth in the Supreme Court resolutions requires taking into account the fact that: not all resolutions contain conclusions on the application of relevant legal norms; the Supreme Court formulates conclusions based on the results of consideration of specific cases. The condition for the proper practical implementation of conclusions on the application of legal norms set forth in the Supreme Court resolutions is their interrelation with the factual circumstances of a specific case.

Attention is focused on the need to use special tools to convey the above conclusions to officials and employees of administrative bodies/subjects of authority.

Promising directions for further scientific research are outlined.

Key words: conclusion; norm of law; source of law; source of administrative law; quasi-source of administrative law; conclusion on the application of norms of law; binding nature; Supreme Court; administrative body; subject of authority; official; civil servant; regulatory act; instrument of public administration; public administration.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/npuola.v37.2025.6>*Б.-Ю. В. Івченко*

ПАТРІОТИЗМ І ПРАВО: ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. Патріотизм є невід'ємним елементом існування нації, народу, суспільства, держави та особистості. Він становить важливу умову єдності, культурної цілісності та сталого розвитку суспільства й країни загалом та займає ключове місце серед духовних якостей кожного члена суспільства, виступаючи важливим чинником його об'єднання та збереження національної самобутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні, українські науковці І. Бех, М. Боришевський, В. Вугрич, О. Гевко, К. Журба, Н. Волкова, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, В. Киричок, О. Сухомлинська, К. Чорна, Б. Чижевський, Г. Шевченко та ін. активно розвивають теоретичні дослідження з цієї проблематики. Водночас слід зауважити, що єдиної думки щодо визначення поняття «патріотизм» не існує. Аналіз сучасних досліджень з цього питання показує, що патріотизм є складним і багатограним явищем, а його ціннісне та соціальне трактування змінюється залежно від конкретної історичної епохи.

Метою даної статті є дослідження взаємозв'язку між патріотизмом, громадянською свідомістю та правовою культурою, а також з'ясування, яким чином патріотичні цінності впливають на формування правової культури громадян і зміцнення правового суспільства. Відповідно до визначеної мети виникає потреба вирішити наступні **завдання**, а саме: проаналізувати поняття патріотизму та його роль у розвитку громадянської свідомості, визначити сутність правової культури та її значення для суспільства та дослідити механізми взаємодії патріотичних цінностей та правової свідомості.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнних викликів, боротьби за незалежність і національну ідентичність особливої актуальності набуває усвідомлення взаємозв'язку між правовими цінностями та патріотичними почуттями громадян. Адже без внутрішнього переконання у важливості права, без готовності діяти відповідально у межах закону, патріотизм може перетворитися на лише емоційне явище, позбавлене глибокого змісту.

Аналіз цієї проблематики свідчить про те, що патріотизм є складним та багатограним явищем. Як поняття, воно має різні підходи до трактування та осмислення. В українській традиції патріотизм завжди поєднувався із прагненням до свободи, правди та справедливості. Ще Іван Франко наголошував, що справжній патріотизм не може існувати без активної праці на благо суспільства та без поваги до прав інших.

Патріотизм (від грец. *patris* – батьківщина) – це система моральних і духовних почуттів, переконань та дій, що виражають любов до своєї країни, народу, мови, культури, готовність працювати й боронити державу.

І. Бех та К. Чорна визначають патріотизм як любов до Батьківщини, свого народу, турботу про своє і його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею [1, с. 7].

Н. Волкова розкриває поняття «патріотизм» як складову громадянського виховання, тобто як «глибоке громадянське почуття, змістом якого є любов до свого народу, Батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, вболівання за його майбутнє» [2, 105].

Висока ціннісна значущість патріотизму пояснюється ще і його здатністю максимально об'єднувати суспільство, концентрувати та залучати матеріальні й людські ресурси для досягнення визначених цілей, особливо в умовах внутрішніх або зовнішніх загроз, що можуть порушити стабільність суспільного життя.

Тобто, патріотизм виступає не лише емоційною категорією, а й соціальною та правовою. Він формує моральний фундамент громадянської відповідальності, сприяє розвитку політичної активності та правової свідомості, тобто готовності особи діяти на користь держави не з примусу, а з внутрішнього переконання.

Як конкретне історичне явище, патріотизм має різні форми прояву залежно від соціально-політичних умов. В Україні патріотизм завжди був пов'язаний із збереженням національної самобутності, боротьбою за незалежність та формуванням громадянської ідентичності. Сучасні виклики, такі як глобалізація, соціальні трансформації та військові конфлікти, висувають нові вимоги до патріотизму, який у свою чергу сьогодні має поєднувати почуття любові до Батьківщини з правовою свідомістю та активною громадянською позицією.

Ефективний патріотизм не може абсолютизуватися, адже це може призвести до негативних наслідків, таких як шовінізм або ізоляціонізм. Водночас його ігнорування зменшує соціальну згуртованість та ослаблює правову культуру. Саме баланс між патріотичними цінностями та громадянською свідомістю є ключем до сталого розвитку суспільства.

У ХХІ столітті патріотизм набув багатовимірного характеру та має різний прояв, це і соціальний патріотизм тобто участь у громадських ініціативах, волонтерстві, допомозі військовим, економічний патріотизм — щоденна праця, сплата податків, підтримка національного виробника, екологічний патріотизм — дбайливе ставлення до природного середовища як до спільного національного багатства, правовий або конституційний патріотизм — повага до Конституції, законів і прав людини, як вияв любові до своєї держави, усвідомлення свого громадянського обов'язку.

Важливе значення у цьому контексті набуває взаємозв'язок між патріотизмом та громадянською свідомістю, що стають ключовими елементами формування стабільного та соціально відповідального суспільства. Патріотизм виступає як духовно-моральна категорія, що забезпечує інтеграцію особистості у соціальне середовище, формує активну позицію громадянина та сприяє розвитку національної самосвідомості. Громадянська свідомість, у свою чергу, відображає здатність індивіда усвідомлювати свої права та

обов'язки, брати участь у соціально-політичному житті, дотримуватись законів та сприяти зміцненню демократичних інституцій.

У сучасних умовах, патріотизм визначається як соціально значуще почуття любові та відданості до своєї Батьківщини, що виявляється у діях, спрямованих на благо суспільства, держави та народу. Українські науковці (І. Бех, М. Боришевський, В. Вугрич, О. Сухомлинська та ін.) підкреслюють, що патріотизм є складною і багатогранною категорією, яка поєднує моральні, культурні та соціальні аспекти. Ціннісна значущість патріотизму пояснюється його здатністю мобілізувати суспільство, концентрувати матеріальні та людські ресурси для досягнення спільних цілей, особливо в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз.

Патріотизм виступає не лише як особистісна риса, а й як соціальний феномен, який забезпечує консолідацію суспільства, збереження його самобутності та підтримку національної ідентичності. Його вплив на громадянську свідомість виявляється у формуванні відповідальності за суспільні процеси, усвідомленні важливості участі у політичному житті та готовності дотримуватись законів і соціальних норм.

У цьому контексті, громадянська свідомість стає комплексом знань, переконань, цінностей і норм, що визначають поведінку особистості як члена суспільства. Вона включає усвідомлення власних прав і обов'язків, відповідальність перед державою та спільнотою, готовність брати участь у суспільному та політичному житті.

Розуміння громадянської свідомості як базової ціннісної орієнтації відбиває особливості розвитку сучасного суспільства. Виховання патріотизму, формування громадянських якостей, поваги до особистості та прав людини, стійких уявлень про світ, суспільство, державу, основні соціальні зв'язки й відносини, політичні й правові засоби регулювання громадського життя покликані підготувати людину до відповідального та осмисленого життя й діяльності у демократичній правовій державі [3, с. 5].

Високий рівень громадянської свідомості забезпечує ефективну соціальну інтеграцію, сприяє підтримці законності та підвищує стійкість суспільства до соціальних та політичних криз. Патріотизм у цьому контексті виступає як ціннісний фундамент, який визначає орієнтацію особистості на благо держави та народу.

Відповідно, взаємозв'язок патріотизму та громадянської свідомості полягає у тому, що патріотичні почуття формують внутрішню мотивацію до активної соціальної та політичної поведінки. Патріотизм стимулює громадян до дотримання законів, участі у суспільних ініціативах та культурному розвитку, що, у свою чергу, підвищує рівень громадянської свідомості.

Сучасна українська практика показує, що формування патріотизму та громадянської свідомості є важливою умовою культурної та соціальної стабільності. Збереження балансу між ними забезпечує ефективну інтеграцію особистості у суспільство, зміцнює демократичні інституції та підвищує правову культуру громадян.

При цьому, правова культура характеризується системою правових знань, переконань, цінностей та моделей поведінки, що відображають рівень розвитку правової свідомості суспільства та включає у себе знання

права, тобто усвідомлення своїх прав і обов'язків, ставлення до права, тобто ціннісне сприйняття законності та правову поведінку, тобто готовність діяти відповідно до норм права.

Правосвідомість є внутрішнім компонентом правової культури. Вона відображає суб'єктивне ставлення людини до права, законів, справедливості. Людина з розвинутою правосвідомістю не лише дотримується норм, а й усвідомлює їх цінність для спільного блага. Таким чином, правова культура перетворює формальні норми на морально значущі орієнтири поведінки. При цьому, рівень правової культури суспільства визначає, наскільки ефективно функціонує правова держава.

У цьому контексті правова культура та патріотизм стають фундаментальними складовими формування зрілого громадянського суспільства, заснованого на принципах верховенства права, справедливості, свободи та відповідальності. Вони взаємопов'язані між собою настільки тісно, що розвиток однієї з цих категорій неможливий без належного рівня іншої. Правова культура формує усвідомлення людиною своїх прав і обов'язків, навички правомірної поведінки, повагу до закону і державних інституцій. Патріотизм же спрямовує цю свідомість у площину спільного блага, відповідальності перед своєю державою і народом, виховуючи в людині почуття належності до нації та готовності діяти на її благо. Саме поєднання правової культури з патріотичним світоглядом створює основу для формування зрілого громадянина – активного, відповідального та законослухняного.

Проблема правової культури і патріотизму набуває особливої актуальності в умовах становлення та зміцнення української державності. Після тривалого періоду тоталітарного минулого, правова свідомість суспільства потребує системного оновлення, а патріотизм – нового, сучасного змісту. У тоталітарних суспільствах патріотизм часто зводився до декларативної лояльності до державної влади, а право – до інструмента примусу. В умовах демократичної України ці поняття мають переосмислюватися: правова культура повинна сприйматися як здатність вільної людини користуватися своїми правами та виконувати обов'язки, а патріотизм – як усвідомлене почуття відповідальності за долю країни, пов'язане з активною громадянською позицією, а не з формальним виконанням приписів.

Загалом, правова культура та процес застосування права є ключовими аспектами правової системи суспільства. Правова культура визначається як сукупність цінностей, норм, знань та навичок, пов'язаних із правом, які прийняті та втілені в практиці. Процес застосування права, у свою чергу, включає реалізацію правових норм і рішень органів правосуддя з метою забезпечення справедливості та правового порядку [4, с. 45].

Але, правова культура є не лише знанням законів, а й глибоким внутрішнім переконанням у необхідності їх дотримання. Вона охоплює як індивідуальний рівень (правосвідомість, правомірну поведінку, повагу до закону), так і суспільний (стан правової системи, діяльність інститутів влади, якість правотворчості). У цьому контексті важливу роль відіграє рівень довіри громадян до держави, судової системи, правоохоронних органів. Якщо людина не вірить у справедливість закону або в об'єктив-

ність його застосування, то навіть високий рівень формальних знань не гарантує правомірної поведінки. Саме тому формування правової культури неможливе без реального утвердження принципів верховенства права та невідворотності юридичної відповідальності.

Патріотизм, у свою чергу, є морально-психологічною основою громадянської активності. Це не лише емоційне почуття любові до Батьківщини, а й готовність діяти задля її розвитку, захищати її цінності та дбати про суспільне благо. У сучасному розумінні патріотизм має бути позбавлений шовіністичних чи ізоляціоністських мотивів; він має базуватися на гуманістичних і демократичних ідеалах. Такий патріотизм передбачає усвідомлення своєї причетності до історії, культури, мови та духовності нації, але водночас – відкритість до світу, повагу до інших народів і культур.

Взаємозв'язок правової культури та патріотизму також виявляється у тому, що правосвідомість без морального та національного підґрунтя залишається формальною. Людина може знати закони, але не відчувати моральної відповідальності за їх дотримання, якщо у її свідомості відсутнє почуття належності до суспільства, до спільної справи, до держави. Патріотизм же без правової культури може перерости у сліпу емоційну відданість, що не узгоджується з принципами демократії та законності. Лише гармонійне поєднання цих двох начал формує громадянина, який одночасно керується законом і моральними цінностями, усвідомлюючи, що служіння Батьківщині означає дотримання її законів і захист її правового ладу.

Особливого значення поєднання правової культури і патріотизму набуває у сфері освіти та виховання молоді. Патріотичне виховання не може обмежуватися символічними проявами – воно має базуватися на усвідомленні власної відповідальності за дотримання законів, участь у громадському житті, волонтерську діяльність, розвиток демократичних інституцій. У цьому контексті правова освіта має стати невід'ємним елементом громадянської освіти, формуючи не лише знання, а й мотивацію діяти законно та морально. При цьому, правова освіта повинна починатися ще у шкільному віці, коли закладаються основи моральності, громадянської активності та поваги до закону. В університетах і професійних навчальних закладах правова освіта має формувати вміння критично мислити, аналізувати норми права, розуміти взаємозв'язок між особистими правами та суспільними обов'язками. Водночас патріотичне виховання має допомогти усвідомити, що дотримання закону – це не лише вимога держави, а й вияв любові до Батьківщини, бо лише законна, справедлива і відповідальна поведінка зміцнює державу зсередини.

Сьогодні, сучасна молодь, як найдинамічніша частина суспільства, одночасно є найуразливішою до зовнішніх впливів, тому особливе значення має створення цілісної системи громадянсько-правового та патріотичного виховання. Ця система повинна інтегрувати освітню, культурну, медійну та виховну діяльність. Сучасні програми освіти мають не лише навчати правових норм, а й формувати морально-етичну основу для їх дотримання – тобто виховувати правову свідомість, що ґрунтується на особистій відповідальності та внутрішній потребі жити за законом.

Такі виклики сьогодення як війна, інформаційна агресія, корупція, соціальна нерівність, показують, наскільки важливо, щоб патріотизм ґрунтувався на правовій свідомості. Захист держави має здійснюватися не лише зброєю, а й правом – через дотримання законів навіть у кризових умовах, через забезпечення прав людини, через побудову справедливого судочинства. Повага до закону і почуття патріотизму мають формувати єдину систему цінностей, де любов до України виявляється у правомірних, моральних, суспільно корисних діях.

Отже, в українських реаліях формування високої правової культури і справжнього патріотизму є передумовою сталого розвитку держави. Без правової культури неможливо побудувати ефективну систему управління, подолати корупцію, забезпечити захист прав людини, а без патріотизму неможливо згуртувати націю навколо ідеї спільного майбутнього, підтримати демократичні інститути та відповідальність за власну державу. Тому державна політика у сфері освіти, культури, інформації має бути спрямована на інтеграцію цих двох компонентів. Засоби масової інформації, громадські організації та освітні заклади мають брати активну участь у вихованні правосвідомого патріота.

При цьому варто підкреслити, що формування правової культури та патріотизму неможливе також без ефективної державної інформаційної політики. У сучасному світі інформація є головним інструментом впливу на масову свідомість. Саме тому важливо, щоб медіа-простір підтримував цінності правової держави, утверджував повагу до закону, популяризував приклади громадянської активності та соціальної відповідальності. Особливу роль у цьому процесі відіграють нові медіа соціальні мережі, онлайн-платформи, які можуть бути як інструментом розвитку правосвідомості, так і загрозою, якщо використовуються для маніпуляцій. Держава й суспільство мають спільно виробляти стратегії інформаційної безпеки, спрямовані на зміцнення правових і патріотичних цінностей, особливо серед молоді.

Сучасна правова культура також передбачає розуміння прав людини не як абстрактних гасел, а як реальних механізмів самореалізації особистості. Патріотична особистість – це та, яка не лише ідентифікує себе з державою, але й активно відстоює її правові засади, принципи справедливості, свободи і рівності. Таким чином, правова культура стає основою модерного патріотизму, а патріотизм – рушійною силою розвитку правової держави.

Крім цього, становлення правової культури і патріотизму – це процес, який вимагає часу, системності та узгоджених дій держави і суспільства. Його успіх залежить від прикладу, який демонструють представники влади, правоохоронних органів, громадські лідери. Якщо суспільство бачить, що закон один для всіх, що влада підзвітна народу, а держава захищає своїх громадян, – тоді формується довіра, а з нею і справжня правова культура. Патріотизм у такому суспільстві не потребує пропаганди бо він стає природним наслідком поваги до власної держави та усвідомлення спільної відповідальності за неї.

У контексті євроінтеграційних прагнень України поєднання правової культури та патріотизму має стратегічне значення. Європейська право-

ва традиція ґрунтується на свободі, верховенстві права, повазі до прав людини, толерантності та громадянській активності. Український патріотизм, доповнений цими цінностями, не суперечить, а навпаки – гармонійно поєднується з ними, створюючи основу для нової моделі національної ідентичності: відкритої, демократичної, але глибоко вкоріненої у власну історію та культуру. У цьому полягає унікальність українського шляху, що передбачає поєднання правової європейськості з національною самобутністю та духовною силою.

З огляду на сучасні виклики, а саме збройну агресію проти України, окупацію територій, інформаційний тиск, корупційні загрози, питання формування правової культури і патріотизму стає не лише теоретичним, а й життєво необхідним. Війна показала, що справжній патріотизм – це не гасла, а конкретні дії: захист держави, підтримка армії, волонтерство, сумлінна праця, дотримання закону навіть у складних обставинах. Саме у критичні моменти історії перевіряється рівень правосвідомості суспільства, яка визначає чи здатне воно залишатися у межах правового поля, коли держава проходить через випробування. Саме тому, лише національна єдність, заснована на любові до Батьківщини та повазі до права, є найсильнішою зброєю у боротьбі за свободу та гідність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, можна стверджувати, що розвиток правової культури, формування громадянської свідомості і патріотизму – це не паралельні, а взаємодоповнювальні процеси, які визначають духовно-ціннісну основу українського суспільства. Їх поєднання створює модель сучасного громадянина – відповідального, законослухняного, свідомого своєї національної ідентичності та готового до активної участі у розвитку демократичної держави. Саме такі громадяни є гарантією стабільності, процвітання та незалежності України у ХХІ столітті. Бо саме у періоди загроз національній безпеці патріотизм здатен мобілізувати ресурси суспільства, сприяючи консолідації громадян та формуванню колективної відповідальності.

Література

1. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. К. : Світ виховання, 2007. 31 с
2. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник. К. : Академія, 2001. 576 с.
3. Боришевський М. Виховання громадянської свідомості особистості. Пед. газ. 2001. № 5. С. 5.
4. Денніс М. Правова культура: теорія та практика. 2010. № 2. С. 45–57.

Анотація

Івченко Б.-Ю. В. Патріотизм і право: взаємодія громадянської свідомості та правової культури. – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз концептуального взаємозв'язку патріотизму та права як визначальних детермінант формування громадянської свідомості і розвитку правової культури в демократичному суспільстві. Аргументується, що сучасний патріотизм трансформується від емоційно-ціннісної прихильності державі до раціонально усвідомленої громадянської позиції, заснованої на моральній відповідальності, дотриманні правових норм і готовності до активної участі у державотворчих процесах. Правова культура розглядається як інтегрований феномен, що охоплює не лише знання законодавства, а й внутрішню мотивацію діяти відповідно до принципів справедливості, свободи, верховенства права та

поваги до прав людини. Обґрунтовується, що синергія патріотичних орієнтацій і правових цінностей формує структурну основу громадянської зрілості особистості, сприяє підвищенню легітимності державних інституцій, зміцненню правової державності та консолідації суспільства. Особливий акцент зроблено на ролі правової освіти, громадянської просвіти та соціально відповідальних ініціатив, що забезпечують формування правосвідомості та позитивного ставлення до національних інтересів і державних інститутів. Аналізуються актуальні виклики, зумовлені інтенсивністю інформаційних загроз, зростанням соціальної поляризації та впливом воєнних подій на трансформацію моделей громадянського патріотизму. Доведено, що ефективна інтеграція патріотичних і правових цінностей є необхідною передумовою підтримання соціальної єдності, забезпечення стійкого суспільного розвитку та утвердження демократичної правової держави. Підсумовано, що формування громадянської свідомості та правової культури є комплексним процесом, що потребує взаємодії інституцій, освіти та активної громадської позиції, а реалізація цих підходів забезпечує стабільність суспільства та ефективність державного управління в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: патріотизм, право, правова культура, громадянська свідомість, правова держава, справедливість, свобода, верховенство права.

Summary

Ivchenko B.-Yu. V. Patriotism and law: interaction of civic consciousness and legal culture. – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the conceptual interrelationship between patriotism and law as key determinants in shaping civic consciousness and developing legal culture in a democratic society. It is argued that contemporary patriotism is transforming from an emotionally-valued attachment to the state into a rationally-conscious civic stance, based on moral responsibility, adherence to legal norms, and a readiness to actively participate in state-building processes. Legal culture is considered an integrated phenomenon encompassing not only knowledge of legislation but also an internal motivation to act according to principles of justice, freedom, the rule of law, and respect for human rights.

The study substantiates that the synergy of patriotic orientations and legal values forms the structural foundation of personal civic maturity, contributes to strengthening the legitimacy of state institutions, reinforces the rule of law, and promotes social cohesion. Special emphasis is placed on the role of legal education, civic enlightenment, and socially responsible initiatives, which ensure the development of legal awareness and a positive attitude toward national interests and state institutions.

Current challenges, including the intensity of information threats, growing social polarization, and the impact of military events on the transformation of civic patriotism models, are analyzed. It is demonstrated that the effective integration of patriotic and legal values is a necessary condition for maintaining social unity, ensuring sustainable societal development, and consolidating a democratic legal state. In conclusion, the formation of civic consciousness and legal culture is a complex process requiring the interaction of institutions, education, and active civic engagement; the implementation of these approaches ensures societal stability and effective state governance amid contemporary challenges.

Key words: patriotism, law, legal culture, civic awareness, constitutional state, justice, freedom, supremacy of law.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.7>*В. П. Кононець*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ У СФЕРІ ПАТЕНТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Наразі питання визначення адміністративно-правового статусу експертних установ у сфері патентної діяльності набуває особливої актуальності, оскільки саме від їхньої процесуальної незалежності та професійної відповідальності залежить довіра до результатів експертиз і стабільність правовідносин у сфері промислової власності. Як слушно зазначає Р.В. Тополя, інституційно закріплений статус експерта з питань права задає рамки законності й гарантії належної якості висновків у публічно-правових процедурах [1, с. 101].

Зазначимо, що водночас постає проблема чіткого окреслення компетенції та меж адміністративних повноважень у публічній адміністрації, яка забезпечує експертну діяльність у сфері ІВ. На думку С.М. Корнійка, саме коректне визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів публічної влади у цій площині впливає на узгодженість процедур, прозорість рішень та мінімізацію конфліктів юрисдикції [2, с. 251].

Відповідно, практичну чутливість проблеми підсилюють прояви патентних зловживань, що загрожують ефективності правової охорони та ускладнюють роботу експертних установ. І.М. Коросташова звертає увагу на «патентний тролінг» як форму недобросовісної конкуренції й окреслює інструменти протидії, включно з оскарженням у Апеляційній палаті НОІВ або в суді [4, с. 119–121]. Законодавчою відповіддю на ці виклики стало внесення змін щодо посилення охорони прав і боротьби з патентними зловживаннями [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували проблематику у сфері інтелектуальної власності та патентного права, можна виділити таких як Р.В. Тополя, С.М. Корнійко, С.В. Кондратюк, І.М. Коросташова, М.В. Плотнікова. Зазначені наукові напрацювання охоплюють як загальні питання адміністративно-правового статусу експертів та публічної адміністрації, так і проблематику патентних зловживань, пошук шляхів їх подолання та вдосконалення правового механізму охорони інтелектуальної власності.

Мета статті. З'ясування особливостей адміністративно-правового статусу експертних установ у сфері патентної діяльності, визначення їхньої ролі у забезпеченні ефективної охорони прав інтелектуальної власності, а також окреслення проблем і перспектив вдосконалення правового регулювання їх діяльності в умовах реформування національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Наразі експертні установи у сфері інтелектуальної власності розглядаються як важливий елемент системи публічної адміністрації, адже саме вони забезпечують реалізацію державної

політики у сфері патентної діяльності. Вони виконують подвійне завдання: з одного боку, здійснюють експертизу заявок на об'єкти промислової власності, а з іншого – формують практику застосування законодавства шляхом підготовки фахових висновків. Як підкреслює Р.В. Тополя, адміністративно-правовий статус експерта з питань права визначає не лише його професійні повноваження, але й загальний рівень довіри до правової охорони у сфері інтелектуальної діяльності [1, с. 101].

Зазначимо, що ефективність роботи експертних установ значною мірою залежить від їх належного правового закріплення у структурі державної влади. В умовах децентралізації та посилення ролі органів виконавчої влади саме вони забезпечують єдність адміністративної практики та правозастосування. С.М. Корнійко слушно наголошує, що без чіткого визначення меж компетенції публічної адміністрації у сфері експертної діяльності виникають проблеми правової невизначеності, що знижує ефективність усієї системи охорони прав інтелектуальної власності [2, с. 251].

Водночас інституційна роль експертних установ не може бути розкрита поза контекстом нормативних актів, які закріплюють їх функції та статус. Базовим у цьому відношенні є Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», який встановлює загальні рамки для діяльності у сфері патентування [6]. Саме на його положеннях ґрунтується організаційна побудова експертних установ, а також визначається їхня взаємодія з іншими суб'єктами публічної адміністрації.

Слід зазначити, що правове підґрунтя діяльності експертних установ у сфері патентування формують насамперед спеціальні закони України. Вони визначають як загальні правила охорони прав на об'єкти промислової власності, так і процедурні аспекти розгляду заявок. Одним із ключових актів у цій сфері є Закон України «Про охорону прав на промислові зразки», який закріплює порядок реєстрації та умови надання правової охорони [7]. Саме він закладає нормативні засади для експертних установ у частині перевірки новизни та індивідуального характеру поданих об'єктів.

Важливим етапом стало ухвалення у 2020 році законодавчих змін, які трансформували систему управління інтелектуальною власністю. Йдеться про Закон України № 703-IX, що передбачив створення Національного органу інтелектуальної власності (НОІВ) [10]. Цей нормативний акт став основою для переформатування інституційної структури та перерозподілу повноважень між Міністерством економіки та новоствореною установою, яка отримала статус центрального суб'єкта у сфері патентної діяльності.

Науковці також звертають увагу, що реформи у цій сфері мають бути спрямовані не лише на формальну зміну структури органів, а й на реальне вдосконалення процедур. Так, М.В. Плотнікова у своїх дослідженнях акцентує на необхідності усунення зловживань у сфері промислових зразків та розробки нових механізмів правозастосування, що має відобразитися і в оновленому законодавстві [5, с. 23]. Таким чином, нормативні засади функціонування експертних установ повинні поєднувати формальне закріплення їх статусу з практичними інструментами підвищення ефективності патентної експертизи.

Одним із ключових питань у сфері патентної діяльності є чітке визначення адміністративно-правового статусу експертів. Вони виконують складну функцію оцінки заявок на винаходи та корисні моделі, що вимагає високого рівня спеціалізації й незалежності. Як зазначає С.В. Кондратюк, від належної кваліфікації та добросовісності експертів залежить запобігання зловживанням умовами патентоспроможності, адже саме експерти встановлюють відповідність заявлених об'єктів критеріям новизни, корисності та винахідницького рівня [3, с. 28]. Таким чином, їх адміністративно-правовий статус визначає ефективність усього механізму правової охорони.

Варте уваги і те, що межі компетенції експертів повинні бути чітко окреслені у законодавстві. Відсутність конкретизації призводить до правової невизначеності, яка може стати підґрунтям для зловживань або перевищення повноважень. Як свідчить аналіз практики, навіть незначні прогалини у нормативному регулюванні здатні спричинити суттєві ризики для правової стабільності. Це підтверджується й прикладами патентних спорів, у яких компетенція експертних установ ставала предметом дискусії між заявниками та органами публічної адміністрації.

Водночас межі повноважень експертів не можуть бути відокремлені від гарантій їхньої професійної діяльності. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування патентного законодавства» [8] передбачив низку положень, які посилюють роль експертних установ у процесі захисту прав інтелектуальної власності та запроваджують механізми, спрямовані на підвищення якості експертизи. Це дає можливість визначити баланс між їх компетенцією та відповідальністю, створюючи умови для прозорості й підзвітності у сфері патентної діяльності.

Зазначимо, що явище патентних зловживань останнім часом стало одним із ключових викликів для ефективності системи інтелектуальної власності в Україні. Поширені практики «патентного тролінгу» підривають довіру до результатів експертиз і створюють додаткове навантаження на експертні установи. Як підкреслює І.М. Коросташова, такі зловживання нерідко базуються на прогалинах у законодавстві, що дозволяють отримувати охоронні документи на об'єкти, які не відповідають критеріям новизни або вже є загальновідомими [4, с. 120]. Це створює ситуацію, коли патентні права стають інструментом недобросовісної конкуренції.

Проблематика патентних зловживань особливо гостро проявляється у сфері промислових зразків. Досвід показує, що реєстрація формально нових, але фактично давно відомих рішень, відкриває можливості для блокування діяльності добросовісних виробників. М.В. Плотнікова акцентує увагу на тому, що науково обґрунтоване вдосконалення експертних процедур могло б значно знизити кількість подібних випадків, адже ефективна кваліфікаційна експертиза є запорукою недопущення реєстрації сумнівних об'єктів [5, с. 24]. Таким чином, боротьба з патентними зловживаннями має стати одним із пріоритетних завдань експертних установ.

На нормативному рівні держава також визнала необхідність посилення протидії таким проявам. Прийняття Закону України № 815-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони

прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» [9] стало важливим кроком у цьому напрямі. Водночас ефективність його реалізації значною мірою залежить від діяльності експертних установ, які мають забезпечити практичне втілення закріплених норм. Це потребує вдосконалення адміністративно-правових механізмів, спрямованих на оперативне реагування на недобросовісні практики.

Відповідно, в умовах глобалізації питання адміністративно-правового статусу експертних установ у сфері патентної діяльності набуває міжнародного виміру. Досвід провідних юрисдикцій демонструє різні моделі організації роботи експертних органів та підходів до оцінки патентоспроможності. Зокрема, Європейське патентне відомство виробило практику, за якою під час розгляду заявок на фармацевтичні об'єкти враховується принцип неприпустимості «довільного вибору» поліморфних форм, що підвищує обґрунтованість експертизи [3, с. 30]. Це свідчить про поступове посилення вимог до винахідницького рівня на міжнародному рівні.

Особливий інтерес становить практика країн із суворим застосуванням критеріїв патентоспроможності, таких як Індія чи Аргентина. У цих державах законодавчо обмежується можливість патентування поліморфів та інших похідних форм відомих лікарських засобів, що фактично унеможлиблює зловживання правами з боку фармацевтичних корпорацій. Такі приклади свідчать про доцільність запозичення жорсткіших підходів для вдосконалення вітчизняної експертної практики [3, с. 34].

Водночас міжнародний досвід доводить, що ефективність діяльності експертних установ залежить не лише від законодавчих норм, але й від інституційної спроможності органів, що забезпечують патентну охорону. Саме тому в Україні важливо орієнтуватися на моделі, що поєднують правові та організаційні механізми. Прийняття Закону України № 816-IX [8] із положеннями про непатентоспроможність похідних форм лікарських засобів свідчить про поступове наближення до міжнародних стандартів, хоча ефективна імплементація цих норм ще потребує практичного доопрацювання.

На сьогодні одним із ключових напрямів удосконалення адміністративно-правового статусу експертних установ є цифровізація процедур та впровадження електронних сервісів. Це дозволить підвищити оперативність та прозорість розгляду заявок, зменшити корупційні ризики та забезпечити доступність даних для заявників. Як зазначає І.М. Коросташова, саме підзвітність і відкритість у сфері охорони прав інтелектуальної власності здатні зменшити масштаби патентних зловживань та створити нові гарантії для добросовісних учасників ринку [4, с. 121].

Окремо варте уваги питання інституційної спроможності новоствореного Національного органу інтелектуальної власності. Законодавство передбачило передачу йому ключових повноважень, однак ефективність їх реалізації залежатиме від належного кадрового та матеріально-технічного забезпечення. Вирішальним у цьому контексті є Закон України № 703-IX [10], який закріпив правові основи функціонування НОІВ. Саме від його практичної реалізації залежить, чи зможе Україна створити сучасну інституцію, здатну ефективно виконувати функції експертної установи у сфері патентної діяльності.

Перспективи розвитку пов'язані також із гармонізацією національного законодавства з міжнародними стандартами. У цьому контексті доречно звернутися до досвіду Європейського Союзу та міжнародних організацій, які вимагають від держав-членів впровадження чітких механізмів протидії зловживанням у сфері ІВ. Відповідно, інтеграція України до європейського правового простору потребує не лише формального закріплення норм, а й створення ефективних адміністративних процедур, що забезпечуватимуть їхню практичну дієвість. Це дозволить експертним установам не лише підвищити рівень довіри з боку суспільства, а й зміцнити позиції України у глобальній системі охорони інтелектуальної власності.

Висновки. Узагальнюючи проведене дослідження, можна стверджувати, що адміністративно-правовий статус експертних установ у сфері патентної діяльності є одним із визначальних елементів функціонування всієї системи охорони прав інтелектуальної власності. Вони виступають гарантом належного застосування законодавства, формують правову визначеність у сфері промислової власності та забезпечують збалансованість між інтересами держави, заявників і суспільства. Водночас практика свідчить, що недоліки правового регулювання, відсутність чіткої координації між інституціями та прояви патентних зловживань створюють суттєві ризики для ефективності їх діяльності. Саме тому завдання держави полягає у створенні дієвої нормативної бази та інституційних умов, які б дозволили експертним установам працювати незалежно, професійно та прозоро. Подальший розвиток експертних установ у сфері патентної діяльності має відбуватися в умовах глибокої інтеграції до європейського та міжнародного правового простору. Це передбачає не лише гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, але й запровадження сучасних підходів до організації експертизи – від цифровізації процесів до посилення інституційної спроможності Національного органу інтелектуальної власності. Важливим завданням є також подолання патентних зловживань, що знижують рівень довіри до правової охорони та гальмують інноваційний розвиток. У результаті вдосконалення адміністративно-правового статусу експертних установ стане ключовим чинником формування ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності, яка здатна забезпечити баланс інтересів усіх учасників правовідносин та сприяти економічному зростанню України.

Література

1. Тополя Р.В. Адміністративно-правовий статус експерта з питань права в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. № 1. С. 100–104.
2. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/19.pdf
3. Корнійко С.М. Адміністративно-правовий статус публічної адміністрації у сфері експертної діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 251–254.
4. Кондратюк С.В. Зловживання умовами патентоспроможності у фармацевтичній сфері України та ЄПО (на прикладі софосбувіру). *Доктрина медичного права*. 2023. № 2(32). С. 23–39.
5. Коросташова І.М. Патентні зловживання в Україні: проблеми запобігання та боротьби у сфері ІВ. *Інновації молоді в машинобудуванні*. 2021. № 3. С. 119–122.

6. Плотнікова М.В. Напрями вирішення проблем зловживань правами на промислові зразки. *Матеріали науково-практичної конференції* (Суми, 2016). Суми: СумДУ, 2016. С. 22–25.

7. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 32.

8. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15.12.1993 № 3688-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 33.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування патентного законодавства: Закон України від 21.07.2020 № 816-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 2. Ст. 16.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями: Закон України від 21.07.2020 № 815-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 1. Ст. 3.

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення Національного органу інтелектуальної власності: Закон України від 16.06.2020 № 703-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 34. Ст. 248.

Анотація

Кононець В. П. Адміністративно-правовий статус експертних установ у сфері патентної діяльності. – Стаття.

У статті досліджується адміністративно-правовий статус експертних установ у сфері патентної діяльності, які виступають ключовими суб'єктами у системі забезпечення охорони прав інтелектуальної власності в Україні. Розкрито сутність поняття «експертна установа», її місце у правовій системі та взаємозв'язок із державними органами влади, що формують та реалізують державну політику у сфері охорони прав на об'єкти промислової власності. Особливу увагу приділено аналізу функціональних повноважень таких установ у процедурах патентування, експертизи заявок, запобігання патентним зловживанням та формуванні єдиного адміністративно-правового механізму у цій сфері. Окремо розглянуто законодавчу базу, яка визначає діяльність експертних установ, зокрема закони України про охорону прав на винаходи, корисні моделі та промислові зразки, а також новітні законодавчі акти, що передбачають створення Національного органу інтелектуальної власності. З'ясовано, що у процесі реформування патентного законодавства відбувається трансформація адміністративно-правового статусу експертних установ, що потребує комплексного аналізу з точки зору узгодженості національних норм із міжнародними договорами та стандартами. У статті акцентовано увагу на проблематиці зловживань у сфері патентування, які безпосередньо впливають на ефективність роботи експертних установ та знижують рівень правової визначеності у сфері інтелектуальної власності. Обґрунтовано необхідність вдосконалення адміністративно-правових механізмів функціонування експертних установ, підвищення рівня прозорості та підзвітності їхньої діяльності, а також посилення координації із судовими та контролюючими органами. Запропоновано напрями оптимізації діяльності у контексті цифровізації процесів, запровадження міжнародних практик та використання зарубіжного досвіду. Стаття комплексно висвітлює сучасний стан та перспективи розвитку адміністративно-правового статусу експертних установ у сфері патентної діяльності, визначає основні проблемні аспекти їх функціонування та формує пропозиції щодо підвищення ефективності їхньої діяльності в умовах реформування національної системи інтелектуальної власності.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, експертні установи, патентна діяльність, інтелектуальна власність, реформа законодавства.

Summary

Kononets V. P. Administrative and legal status of expert institutions in the field of patent activity. – Article.

The article explores the administrative and legal status of expert institutions in the field of patent activity, which act as key entities in the system of intellectual property protection in Ukraine. The essence of the concept of an “expert institution,” its place within the legal system, and its interaction with state authorities responsible for shaping and implementing national policy in the field of industrial property protection are revealed. Special attention is paid to the analysis of the functional competences of such institutions in patenting procedures, examination of applications, prevention of patent abuses, and the establishment of a unified

administrative and legal mechanism in this area. The legislative framework regulating the activities of expert institutions is examined, in particular the laws of Ukraine on the protection of rights to inventions, utility models, and industrial designs, as well as recent legislative acts introducing the National Intellectual Property Authority. It is emphasized that, within the framework of patent law reform, the administrative and legal status of expert institutions is undergoing transformation, which requires a comprehensive analysis of the consistency of national norms with international treaties and standards. The article highlights the challenges related to abuses in the field of patenting, which directly affect the efficiency of expert institutions and reduce legal certainty in the field of intellectual property. The necessity of improving the administrative and legal mechanisms of their functioning, enhancing the transparency and accountability of their activities, and strengthening coordination with judicial and supervisory bodies is substantiated. The proposed ways of optimization also include the digitalization of procedures, the introduction of international practices, and the use of comparative foreign experience. The article provides a comprehensive overview of the current state and future development prospects of the administrative and legal status of expert institutions in the field of patent activity, identifies the main problem areas of their functioning, and formulates proposals aimed at strengthening the effectiveness of their activities in the context of the ongoing reform of the national intellectual property system.

Key words: administrative and legal status, expert institutions, patent activity, intellectual property, legislative reform.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.8>*В. В. Краглевич*

ФЕНОМЕН АНАЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВРЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Проблематика подолання прогалин у правовому регулюванні, зокрема шляхом застосування загальних принципів права, що у правовій доктрині отримала назву «аналогія права», набула помітного наукового резонансу в сучасному юридичному дискурсі. Її актуальність зумовлена зростанням складності правових відносин у публічному управлінні, стрімким розвитком суспільних процесів, а також потребою забезпечення правової визначеності та справедливості в умовах відсутності безпосередньої правової норми.

Науковий інтерес до аналогії права обумовлений також її міжгалузевим характером і здатністю виконувати системоутворюючу функцію в правозастосуванні. Особливої ваги вона набуває в адміністративному праві та процесі, які є динамічними й менш кодифікованими порівняно з іншими галузями. У цих умовах аналогія права виступає не лише як техніка подолання прогалин, а й як інструмент гуманізації публічної влади, що дозволяє захистити права особи навіть у ситуації законодавчої невизначеності.

Таким чином, дослідження природи, меж та умов застосування аналогії права в адміністративно-правовій сфері відкриває нові перспективи для розуміння функціонування правової системи, формування єдиної правозастосовної практики та забезпечення балансу між інтересами держави й приватної особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика аналогії як засобу правового врегулювання суспільних відносин є об'єктом стійкого інтересу вітчизняної та зарубіжної юридичної науки. Вона перебуває на перетині філософії права, теорії держави і права, галузевих правових доктрин (зокрема, адміністративного, цивільного, конституційного, кримінального права), юридичної герменевтики та теорії правозастосування. Разом з тим, попри наявність значного корпусу наукових праць, дослідження феномену аналогії як цілісного теоретико-методологічного інструментарію ще не набула достатнього системного опрацювання, що зумовлює наукову новизну й актуальність теми.

В історико-правовому аспекті аналогія розглядалася ще у працях римських юристів, які заклали підвалини для розуміння *analogia iuris* та *analogia legis*. Ідеї використання аналогії в юридичній практиці розвивалися у працях правників Нового часу: Г. Гроція, С. Пуфендорфа, Ш. Монтеск'є. У новітній період аналогія стає предметом доктринального аналізу у працях Г. Радбруха, К. Ларенца, Г. Гадамера, Р. Дворкіна, які розглядали її у межах праворозуміння, юридичної аргументації та інтерпретації норм права.

У пострадянському науковому дискурсі суттєвий внесок у розробку питання аналогії здійснили такі вчені, як Н.М. Корецький, І.В. Спасибо-Фатеева, В.К. Мамутов, які вивчали як галузеві прояви аналогії, так і загальні методологічні проблеми її правового застосування. У сучасній українській правовій думці до дослідження аналогії звертаються І.В. Голосніченко, В.Я. Тацій, М.В. Цвік, Ю.П. Битяк, Н.М. Оніщенко, Р.А. Калюжний, В.М. Шаповал, які висвітлюють її як джерело права, засіб тлумачення та форму реалізації принципу верховенства права.

Питання аналогії у межах адміністративного судочинства, зокрема як форми заповнення прогалин у праві, порушувались у працях О.М. Бандурки, Т.О. Коломоєць, В.Б. Авер'янова, І.О. Коваленко. У процесуальному аспекті аналогія розглядається як елемент правової аргументації та принципу розсудливого правосуддя. Однак, навіть у межах означених досліджень, проблематика методологічного інструментарію, логічної природи та філософсько-правового підґрунтя аналогії не отримала цілісного міждисциплінарного опрацювання.

Окрему увагу у науковій літературі приділено співвідношенню аналогії закону та аналогії права, питанням дискреції судді, моральних і правових підстав правозастосування за аналогією. У цьому контексті заслуговують на увагу праці Р. Дворкіна (концепція «права як порядності»), Дж. Роулза (теорія справедливості), А. Скадза, А. Гарамова, які обґрунтовують важливість інтеграції морального компонента в механізм аналогічного правозастосування.

Таким чином, можна констатувати, що вітчизняна й зарубіжна доктрина містить вагомі теоретичні напрацювання щодо окремих аспектів правової аналогії: її джерельного статусу, галузевих проявів, логіко-правової структури. Проте питання її концептуального осмислення як багатофункціонального інструменту врегулювання суспільних правовідносин, що інтегрує логічні, моральні, інституційні та нормативні елементи, досі лишається фрагментарно дослідженим, що зумовлює необхідність комплексного теоретико-методологічного аналізу феномену аналогії у сучасній правовій системі України.

Метою наукової статті є визначення феномену аналогії як інструментарія врегулювання суспільних правовідносин з точки зору теоретико-методологічного аспекту.

Виклад основного матеріалу. Аналогія є універсальним юридичним інструментом, що знаходить широке застосування як у теоретичному осмисленні правових явищ, так і в практичній діяльності правозастосовних органів. У правовій доктрині аналогія розглядається як форма юридичного міркування, що ґрунтується на подібності ознак різних правових ситуацій. Її застосування дозволяє перенести правове рішення, сформульоване в одній галузі чи випадку, на іншу ситуацію, що не має прямого нормативного врегулювання, але є зіставною за своєю суттю.

Зокрема, міркування за аналогією активно використовуються в оцінці правових ситуацій, в кримінальному процесі — під час збирання доказів та встановлення причинно-наслідкових зв'язків, у сфері судової експертизи, де правозастосовці стикаються з новими, нетиповими обставинами.

У цьому контексті аналогія виконує евристичну функцію, сприяючи пошуку істини шляхом порівняння з уже відомими, типологічно подібними правовими ситуаціями.

У правовому процесі застосування аналогії обумовлено об'єктивною суперечністю між потребою у регулюванні конкретних суспільних відносин та відсутністю спеціальної норми, яка б прямо охоплювала відповідний випадок. Така ситуація особливо характерна для галузей з фрагментарною або казуїстичною нормативною базою, серед яких вирізняється адміністративне право. Саме тут аналогія дозволяє забезпечити правову визначеність та запобігти юридичному вакууму, не порушуючи принципу верховенства права.

Варто акцентувати, що аналогія в юридичному процесі виступає як необхідний засіб заповнення прогалин у праві, що забезпечує гнучкість правозастосування, адаптивність правової системи до нових викликів та підтримує баланс між формальною законністю та матеріальною справедливістю.

У праві відображенням цієї суперечності є поняття прогалини, а аналогія виступає одним із засобів вирішення такої суперечності залежно від характеру прогалини в теорії права вживаються поняття «аналогія закону» і «аналогія права». Аналогія закону – це юридична оцінка діяння, не передбаченого законом, за тією нормою, під деякі ознаки якої дане діяння підпадає.

При використанні аналогії закону відбувається інтерпретація змісту деякого правового положення, що означає, зокрема, створення нової змістовної конфігурації у певному юридичному контексті. Така інтерпретаційна процедура є сутнісною для юридичної герменевтики.

З позиції залучення інтелектуальних засобів, застосування аналогії в праві може бути охарактеризоване як форма логічного тлумачення, яке базується на раціональному аналізі правових норм та обставин справи. Такий підхід до правореалізації та правозастосування передбачає використання категоріально-понятійного апарату, методів правової логіки, а також навичок побудови правової аргументації, що дозволяє обґрунтовано перенести правове регулювання на подібні, але безпосередньо не врегульовані законом ситуації.

Разом з тим, юридичне тлумачення, у межах якого здійснюється застосування аналогії, не обмежується лише формально-логічними конструкціями. Воно включає оціночний компонент, що ґрунтується на таких критеріях, як доцільність, справедливість, ефективність регулювання, відповідність публічним інтересам та морально-етичним засадам права. У цьому аспекті аналогія постає як елемент дискреційного тлумачення, оскільки вимагає від суб'єкта правозастосування (судді, адміністративного органу, посадової особи) прийняття рішення на основі юридичної інтуїції, професійного досвіду та правової культури.

Отже, у правозастосовній діяльності аналогія слугує мостом між суворою формалізацією та гнучкістю тлумачення, дозволяючи органам публічної влади діяти відповідно до духу закону, навіть у разі відсутності його буквально-го припису. Такий підхід є особливо актуальним у системі адміністративного

права, де часто виникає потреба оперативного реагування на нові виклики, не врегульовані безпосередньо нормативними актами [1, с. 81–87].

Застосування аналогії в адміністративному праві справді може супроводжуватися дискреційними повноваженнями суб'єкта правозастосування, однак дискреція не означає необмеженої свободи волі. У правовій доктрині дискреційне право трактується як повноваження діяти в межах, визначених законом, але з можливістю вибору з кількох правомірних варіантів поведінки на основі оцінки конкретної ситуації.

Застосування аналогії не усуває правових меж, а навпаки – вимагає від юриста дотримання: загальних принципів права (законність, пропорційність, добросовісність); публічного інтересу; заборони свавілля (відповідно до практики ЄСПЛ і Конституції України).

Отже, аналогія в адміністративному праві може активізувати механізми дискреції, проте вона не розширює повноваження юриста до рівня повної автономії. Будь-яке рішення, прийняте на підставі аналогії, має бути вмотивованим, відповідати духу законодавства, загальним засадам права та бути підконтрольним судовому оскарженню.

Поеднання логічних (раціонально-аналітичних) та дискреційних (оцінно-вибіркових) компонентів тлумачення норм права формує інтегровану модель юридичної герменевтики, в основі якої лежить взаємодія формально-логічних інструментів аналізу та суб'єктивного професійного судження правозастосовувача. Застосування логічних (раціонально-аналітичних) та дискреційних (оцінно-вибіркових) компонентів тлумачення норм права сприяє: забезпеченню точності правової інтерпретації, спираючись на структурну логіку нормативного матеріалу; врахуванню соціального контексту застосування норм; індивідуалізації правової реакції у складних або нормативно не врегульованих ситуаціях. З врахуванням зазначеного, юридична герменевтика у сфері адміністративного права набуває динамічного характеру, в якому логічний аналіз не суперечить дискреційності, а, навпаки, слугує конструктивним інструментом обґрунтованого вибору за відсутності прямих правових приписів, що сприяє реалізації принципів справедливості, правової визначеності та ефективності публічного адміністрування [2, с. 159–160].

Врегулювання юридичної справи має бути таким чином сформульовано, щоб можливим був висновок, що ухвалене в ній рішення мало б визнаватися єдино можливим, або ж єдино прийнятним для сторін конфлікту. У разі, коли такий результат не досягається, суб'єкт правозастосування та його діяльність піддаються негативній оцінці, моральному осуду, що вочевидь призводить до зниження рівня підтримки його діяльності громадськістю [2, с. 219].

Отже, наведені міркування свідчать про те, що правова норма не повинна розумітися як проста сукупність юридичних фактів та постулатів; процеси її застосування завжди повинні мати моральне «забарвлення», відображати відповідність критеріям розумності, справедливості та добросовісності [3, р. 111].

У межах юридичної філософії Рональд Дворкін запропонував концепцію «права як порядності» (law as integrity), згідно з якою правова систе-

ма постає не лише як сукупність норм, але як послідовна та морально виправдана цілісність. На його думку, при тлумаченні та застосуванні права судді повинні не просто механічно застосовувати норми, а формувати правові рішення у спосіб, що найкраще узгоджується з системою морально й юридично обґрунтованих принципів, які надають праву внутрішню єдність і порядність. Рональд Дворкін стверджував, що судді повинні тлумачити право таким чином, щоб їхні рішення стали частиною «найкращого можливого розуміння» всієї правової традиції суспільства, забезпечуючи узгодженість з попередніми практиками, водночас розвиваючи їх у світлі етичних стандартів суспільства. У цьому контексті право, за Рональдом Дворкіним, не є чимось нейтральним або відстороненим, а навпаки є інструментом реалізації справедливості, що ґрунтується на розумних очікуваннях, моральному порядку і публічному розумінні справедливості та правомірності. Таким чином, концепція «права як порядності» закликає до цілісного тлумачення права, де юридичні принципи та моральні переконання взаємодіють для досягнення справедливих, неупереджених і соціально відповідальних рішень, особливо в умовах правової невизначеності або наявності прогалин у законодавстві [4, р. 17].

Підтримка ідей Р. Дворкіна відбулась у дослідженнях Г. Бермана та у подальшому на пострадянському просторі у дослідженні ряду вчених-теоретиків. Право має розглядатися як цілісна «порядна», «щира» та «чесна» система [5, с. 183–295].

Таким чином, реалізація права, правової норми вимагає їх належного тлумачення. Право в своїй основі є не лише системою норм, закріплених у нормативно-правових актах, а передусім комунікативною системою, що реалізується через тлумачення цих норм у конкретних правовідносинах. Саме в процесі тлумачення забезпечується зв'язок між абстрактним змістом юридичної норми та конкретною життєвою ситуацією, у якій ця норма має бути застосована.

Без акту тлумачення право залишалося б лише сукупністю мовних конструкцій, позбавлених дієвого змісту. Тлумачення є тим механізмом, який надає праву смислової повноти, адаптує його до змінних умов соціальної дійсності та забезпечує реалізацію принципів справедливості, законності та правової визначеності. Значну увагу питанню тлумачення в праві приділяють представники герменевтичного підходу, зокрема Р. Дворкін, Г. Гадамер, Ф. Шлейєрмахер. Вони стверджують, що жодна правова норма не має абсолютного, самодостатнього значення без її інтерпретації в конкретному контексті, що вимагає від правозастосувача не лише техніко-юридичних знань, але й морально-ціннісного судження. Таким чином, право в дії – це завжди право, витлумачене і застосоване, і саме через призму тлумачення здійснюється його практична реалізація як регулятора суспільних відносин. Однак при цьому застосування права не може спиратися не лише на наявну прецедентну практику, а має крім того враховувати зміст чинного законодавства, сутність принципів права [3, р. 363].

Інтерпретація у сфері права, тлумачення його норм необхідно відрізняти від інших форм тлумачення, які характеризують діяльність особи. В межах суспільних наук виділяють такі види тлумачення, що є харак-

терні для людини, як: тлумачення за звуками та розмовою (conversational interpretation); тлумачення наукове (scientific interpretation), що вимагає теоретичних та методологічних підходів до визначення змісту відносин; художня інтерпретація (artistic interpretation) [3, p. 52].

При цьому всі види тлумачення мають відбуватися через здійснення моральної оцінки суб'єктом дій, що ними вчинюються. Моральне застосування права є єдиним можливим допустимим базисом для реалізації норми. У межах дисертаційного дослідження важливо зупинитися на одній із ключових методологічних засад правозастосування – співвідношенні формалізму та морального судження у діяльності судді. Традиційно у правовій теорії існує підхід, відповідно до якого суддя розглядається як «мовна труба» закону, чия функція полягає у суто механічному застосуванні нормативного матеріалу до встановлених обставин справи. Така позиція ґрунтується на доктрині правового формалізму або легалізму.

У межах даної доктрини суддя не наділяється правом суб'єктивного тлумачення або моральної оцінки правових норм, натомість він має чітко дотримуватися приписів позитивного права. Такий підхід має на меті забезпечення однакового застосування норм, передбачуваності рішень, правової визначеності, а також уникнення суб'єктивізму. У теоретичному сенсі це відповідає класичному розумінню принципу законності, який передбачає, що органи публічної влади, у тому числі суди, діють виключно в межах наданих їм законом повноважень.

Однак такий підхід зазнає обґрунтованої критики в сучасному правознавстві. Зокрема, у складних або казуальних ситуаціях, коли законодавець не передбачив конкретного регулювання або воно є суперечливим, суддя не може обмежитися виключно буквальним тлумаченням норми. У таких випадках реалізується інтерпретативна функція правосуддя, яка ґрунтується не лише на формальній логіці, а й на принципах справедливості, пропорційності, прав людини, що імпліцитно наявні в правопорядку. Ціннісну природу правозастосування особливо яскраво підкреслює концепція «права як порядності» (law as integrity), запропонована Рональдом Дворкінім. Відповідно до неї, суддя повинен не просто застосовувати позитивне право, а й діяти як тлумач певної єдиної юридичної традиції, вбудованої в систему моральних і правових принципів, яка забезпечує внутрішню узгодженість правового порядку. У цьому сенсі судові рішення – це не механічний результат, а форма правової аргументації, яка вимагає розуміння контексту, мети норми, її співвідношення з іншими елементами системи права. Таким чином, в умовах динамічного розвитку суспільних відносин та ускладнення правової матерії, правозастосування – це не механічний, а інтелектуальний процес. Його сутність полягає у поєднанні логічного аналізу правових приписів із дискреційною оцінкою їх справедливості, обґрунтованості та відповідності загальним засадам правового порядку, що дає підстави визнати, що сучасна юридична герменевтика спирається на єдність формально-логічного та морально-ціннісного підходів, що мають бути належним чином інтегровані у процес правозастосування, особливо за умов прогалин у праві або нормативної колізії [6, с. 31].

У контексті сучасної філософії права особливої уваги заслуговує концепція Рональда Дворкіна, який послідовно обґрунтовував тезу про можливість і необхідність морального тлумачення права. На його думку, право не обмежується лише формальними джерелами (як-от закон, судовий прецедент чи адміністративний акт), а є системою принципів, що мають моральне підґрунтя та повинні розглядатися як невіддільна складова правового порядку. Такий підхід формує підґрунтя для доктрини «права як порядності» (law as integrity), у межах якої судове правозастосування розглядається не як акт формальної субординації перед законом, а як акт морально-правової інтерпретації.

Цю ідею розвиває і український правознавець С. І. Максимов, який зауважує, що позитивне право, попри свою нормативну природу, неминуче інтегрує у себе моральний зміст. Зокрема, він наголошує, що жоден нормативно-правовий акт не може бути ефективним і легітимним без внутрішнього зв'язку з моральними уявленнями суспільства щодо справедливості, рівності, гідності та доброчесності. Це означає, що право, навіть у позитивістській формі, має тенденцію до морального насичення, а отже, передбачає можливість його осмислення через призму ціннісного підходу. Таким чином, згадане моральне обґрунтування не лише посилює легітимність правових норм, а й забезпечує реальну ефективність їх застосування в умовах юридичної невизначеності або прогалин у законодавстві. Правозастосування в такому випадку вимагає від суб'єкта, зокрема судді або адміністративного органу, здатності до морально виваженого розв'язання правових конфліктів, що виходить за межі суто текстуального тлумачення норм [7, с. 85].

В основу тлумачення права має покладатися принцип «легітимних» очікувань, що є базисом для досягнення нормативної визначеності [8, р. 29].

Висновки. Отже, необхідно підкреслити, що врегулювання суспільних відносин часто пов'язується із наявністю колізій у чинному законодавстві, або із відсутністю належного їх унормування, що вимагає застосування конструкції аналогії права та аналогії закону. Аналогія права є особливим механізмом подолання прогалин у правовому регулюванні, що передбачає застосування загальних засад і принципів правової системи у випадках, коли конкретна правова норма, що регулює подібні ситуації, відсутня. Іншими словами, аналогія права використовується тоді, коли неможливо вирішити справу шляхом застосування аналогії закону, тобто аналогічної норми з іншої, подібної правової ситуації.

На відміну від аналогії закону, яка ґрунтується на пошуку схожої нормативної конструкції, аналогія права апелює до базових цінностей, цілей і принципів права – справедливості, добросовісності, рівності, пропорційності, верховенства права. У процесі застосування аналогії права суб'єкт правозастосування вдається до узагальнених положень, що мають аксіологічну або системоутворюючу природу, зокрема таких, як конституційні засади публічного адміністрування, гуманізм, презумпція невинуватості, недопустимість зловживання правом тощо.

Відповідно до положень юридичної теорії та практики, застосування аналогії у правовому регулюванні можливе лише за умови дотримання

визначених умов, що забезпечують легітимність і правомірність такого підходу. Йдеться про ситуації, коли правозастосувач змушений вдаватися до аналогії в силу відсутності безпосередньої правової норми, що регламентує конкретну життєву ситуацію.

Зокрема, для правомірного використання аналогії мають бути дотримані такі ключові умови: відсутність відповідної норми прямого регулювання (передусім, аналогія застосовується лише тоді, коли в системі чинного законодавства відсутня спеціальна норма, яка б безпосередньо передбачала правове врегулювання відповідних суспільних відносин; така відсутність повинна бути доведена, а не припущена, правозастосувач зобов'язаний здійснити вичерпний пошук релевантних норм, перш ніж звертатися до аналогії); схожість правовідносин за істотними ознаками (норма, яку планується застосувати за аналогією, має регулювати подібні за своєю юридичною природою та соціальним змістом відносини; йдеться про наявність суттєвих спільних рис між фактичними обставинами поточного випадку та обставинами, які врегульовані нормою, що запозичується; водночас можливі неістотні відмінності, які не впливають на правову природу відносин, не є перешкодою для застосування аналогії).

Таким чином, аналогія в праві не є довільною дією, а передбачає формалізовану процедуру правового мислення, яка вимагає як логічної обґрунтованості, так і відповідності основоположним принципам права. Її застосування має бути спрямоване на заповнення прогалин у праві, забезпечення єдності та послідовності правозастосування, а також утвердження справедливості в умовах, коли відсутнє безпосереднє нормативне регулювання.

Література

1. Молибога М.П. Класифікація тлумачення норм права. Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 81–87.
2. Дворкін, Р. Серйозний погляд на права; [пер. з англ. А. Фролкін]. К. : Основи, 2000. 519 с.
3. Dworkin R. Law's Empire. Cambridge, Massachusetts ; London, England : The Belknap Press of Harvard University Press, 1986. XIV, 471 p.
4. Hale R. Freedom Through Law: Public Control of Private Governing Power. New York : Columbia University Press, 1952. 550 p.
5. Дворкін Р. Цілість права . Філософія права / за ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена ; [пер. з англ. П. Тарашука]. К., 2007. С. 183–295.
6. Філософія права. За ред.: Дж. Фейнберг, Дж. Коулмен ; [пер. з англ. П. Тарашук]. К. : Основи, 2007. 1256 с.
7. Глушенко С.С. Сучасні концепції визначення права, що підлягає застосуванню до суті спору в міжнародному арбітражі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №10. С. 216–217. URL.: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/38.pdf>
8. Dworkin R. Justice in Robes. Cambridge, Massachusetts ; London, England : The Belknap Press of Harvard University Press, 2006. 295 p.

Анотація

Краглевич В. В. Феномен аналогії як інструментарій врегулювання суспільних правовідносин: теоретико-методологічний аспект. – Стаття.

Метою наукової статті є визначення феномену аналогії як інструментарія врегулювання суспільних правовідносин з точки зору теоретико-методологічного аспекту. Підкреслено, що врегулювання суспільних відносин часто пов'язується із наявністю колізій у чинному законодавстві, або із відсутністю належного їх унормування, що вимагає застосування

конструкції аналогії права та аналогії закону. Акцентовано, що аналогія права є особливим механізмом подолання прогалин у правовому регулюванні, що передбачає застосування загальних засад і принципів правової системи у випадках, коли конкретна правова норма, що регулює подібні ситуації, відсутня. Визначено, що аналогія права використовується тоді, коли неможливо вирішити справу шляхом застосування аналогії закону, тобто аналогічної норми з іншої, подібної правової ситуації. Встановлено, що на відміну від аналогії закону, яка ґрунтується на пошуку схожої нормативної конструкції, аналогія права апелює до базових цінностей, цілей і принципів права – справедливості, добросовісності, рівності, пропорційності, верховенства права. Підкреслено, що у процесі застосування аналогії права суб'єкт правозастосування вдається до узагальнених положень, що мають аксіологічну або системоутворюючу природу, зокрема таких, як конституційні засади публічного адміністрування, гуманізм, презумпція невинуватості, недопустимість зловживання правом тощо. Обґрунтовано, що відповідно до положень юридичної теорії та практики, застосування аналогії у правовому регулюванні можливе лише за умов дотримання визначених умов, що забезпечують легітимність і правомірність такого підходу. До умов правомірного застосування аналогії віднесено: відсутність відповідної норми прямого регулювання (передусім, аналогія застосовується лише тоді, коли в системі чинного законодавства відсутня спеціальна норма, яка б безпосередньо передбачала правове врегулювання відповідних суспільних відносин; така відсутність повинна бути доведена, а не припущена, правозастосуваць зобов'язаний здійснити вичерпний пошук релевантних норм, перш ніж звертатися до аналогії); схожість правовідносин за істотними ознаками (норма, яку планується застосувати за аналогією, має регулювати подібні за своєю юридичною природою та соціальним змістом відносини; йдеться про наявність суттєвих спільних рис між фактичними обставинами поточного випадку та обставинами, які врегульовані нормою, що запозичується; водночас можливі неістотні відмінності, які не впливають на правову природу відносин, не є перешкодою для застосування аналогії). Визначено, що аналогія в праві не є довільною дією, а передбачає формалізовану процедуру правового мислення, яка вимагає як логічної обґрунтованості, так і відповідності основоположним принципам права.

Ключові слова: аналогія, правове регулювання, правозастосування, методологічний підхід, принципи права, релевантні норми, подібні правовідносини.

Summary

Kraglevych V. V. The phenomenon of analogy as a tool for regulating public legal relations: theoretical and methodological aspect. – Article.

The purpose of the scientific article is to define the phenomenon of analogy as a tool for regulating public legal relations from the point of view of the theoretical and methodological aspect. It is emphasized that the regulation of public relations is often associated with the presence of conflicts in the current legislation, or with the lack of their proper regulation, which requires the use of the construction of analogy of law and analogy of law. It is emphasized that the analogy of law is a special mechanism for overcoming gaps in legal regulation, which involves the application of general principles and principles of the legal system in cases where a specific legal norm regulating similar situations is absent. It is determined that the analogy of law is used when it is impossible to resolve the case by applying the analogy of law, that is, an analogous norm from another, similar legal situation. It is established that, unlike the analogy of law, which is based on the search for a similar normative construction, the analogy of law appeals to the basic values, goals and principles of law – justice, good faith, equality, proportionality, the rule of law. It is emphasized that in the process of applying the analogy of law, the subject of law enforcement resorts to generalized provisions that have an axiological or system-forming nature, in particular, such as constitutional principles of public administration, humanism, the presumption of innocence, the inadmissibility of abuse of law, etc. It is substantiated that, in accordance with the provisions of legal theory and practice, the application of analogy in legal regulation is possible only if certain conditions are met that ensure the legitimacy and legality of such an approach. The conditions for the lawful application of analogy include: the absence of a corresponding norm of direct regulation (first of all, analogy is applied only when there is no special norm in the system of current legislation that would directly provide for the legal regulation of relevant social relations; such absence must be proven, not assumed; the law enforcement officer is obliged to carry out an exhaustive

search for relevant norms before resorting to analogy); similarity of legal relations in essential respects (the norm that is planned to be applied by analogy must regulate relations similar in their legal nature and social content; this refers to the presence of significant common features between the factual circumstances of the current case and the circumstances that are regulated by the norm being borrowed; at the same time, possible insignificant differences that do not affect the legal nature of the relations are not an obstacle to the application of analogy). It is determined that analogy in law is not an arbitrary action, but involves a formalized procedure of legal thinking, which requires both logical validity and compliance with the fundamental principles of law.

Key words: analogy, legal regulation, law enforcement, methodological approach, principles of law, relevant norms, similar legal relations.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.9>*П. М. Кузьменко, В. І. Сікорака*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА СТОРОНИ ЗАХИСТУ НА ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Рівність процесуальних прав сторін є необхідною умовою здійснення справедливого кримінального провадження. Вона передбачає можливість як обвинувачення, так і захисту рівною мірою реалізовувати свої повноваження щодо збирання та подання доказів. Однак у практиці кримінального процесу реалізація цих прав нерідко є формальною. Сторона захисту часто стикається з труднощами при отриманні інформації, особливо якщо вона містить відомості з обмеженим доступом.

За відсутності можливості отримати таку інформацію через адвокатський запит, сторона захисту змушена звертатися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів. Однак цей процес не завжди є результативним — звернення адвоката часто залишаються без задоволення, а ухвали про відмову в доступі переважно не підлягають оскарженню. Такі обставини суттєво впливають на баланс процесуальних можливостей сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання практичного застосування в кримінальному провадженні під час проведення заходу забезпечення — тимчасового доступу до речей і документів — досліджували Михайленко В. В., Рогатюк І. В., Дульський О. Л., Сухачова І. О. та інші науковці. Проблематиці оскарження ухвал слідчого судді присвячені праці Глинської Н. В., Клепки Д. І., Льошенка О. Ю., Маринів В. І. та ін. Зазначені автори висвітлюють ключові проблеми, що виникають під час практичного застосування інституту тимчасового доступу до речей і документів, зокрема у контексті забезпечення процесуальної рівності сторін. У їх працях також акцентовано увагу на необхідності удосконалення правового регулювання та судової практики з метою підвищення ефективності захисту в кримінальному провадженні.

Метою статті є з'ясування причин, які ускладнюють реалізацію стороною захисту права на тимчасовий доступ до речей і документів, а також формулювання пропозицій щодо усунення відповідних проблем шляхом удосконалення правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат має право подавати адвокатський запит до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, які згідно з вимогами ч. 2 цієї статті зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів, крім інформації з обмеженим

доступом і копій документів, в яких міститься інформація з обмеженим доступом [8].

На відміну від захисту, сторона обвинувачення згідно з частиною другою статті 93 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) наділена правом витребувати інформацію, в тому числі інформацію з обмеженим доступом (крім випадків, визначених законодавством) [1]. Це створює нерівність у процесуальних можливостях сторін при збиранні доказів.

На практиці і захист, і обвинувачення нерідко стикаються з відмовами у наданні інформації її володільцями. Основною причиною таких відмов є посилення на наявність у документах відомостей, які охоплюються поняттям охоронюваної законом таємниці, а відтак, тимчасовий доступ до них має здійснюватися в порядку, передбаченому КПК.

За таких обставин тимчасовий доступ до речей і документів як засіб кримінального процесуального доказування набуває особливого значення в діяльності з отримання доказів у кримінальному провадженні.

Так, положення ст. 160 КПК передбачають, що сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, за винятком зазначених у ст. 161 КПК [1].

Стаття 162 КПК надає вичерпний перелік інформації, що належить до охоронюваної законом таємниці в порядку тимчасового доступу до речей і документів. Серед них, зокрема, конфіденційна інформація, в тому числі така, що містить комерційну таємницю (п. 4 ч. 1), персональні дані особи, що знаходяться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних (п. 8 ч. 1); інформація, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо (п. 7 ч. 1) [1].

Практика свідчить, що у багатьох випадках у ході представництва (захисту) адвокатом інтересів клієнта є необхідність у витребуванні інформації, яка відноситься до того чи іншого виду інформації з обмеженим доступом.

Наприклад, у провадженнях щодо неочевидних злочинів, коли для встановлення обставин справи чи особи правопорушника вирішальне значення можуть мати дані про телекомунікаційні з'єднання, їх тривалість, маршрути передавання сигналів, а також відомості про абонентів.

Зокрема, з метою встановлення особи злочинця, який реально вчинив злочин, у сторони захисту здебільшого постає необхідність в отриманні речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, зокрема інформацію від операторів і провайдерів електронних комунікацій про зв'язок, абонента, надання електронних комунікаційних послуг, зокрема отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо.

Особливу увагу дослідники звертають на важливість аналізу та використання такого виду інформації, як так звані «нульові дзвінки» – випадки, коли між абонентами було здійснено з'єднання, яке не завершилося розмовою. Як зазначає І. В. Рогатюк, таку схему мовчазного спілкування використовують злочинці для вчинення злочинів з метою найвищої конспі-

рації та непоширення інформації (команда для пострілу, під час вчинення замовних убивств, підриву вибухівки в процесі вчинення терористичних актів тощо) [10, с. 69].

Оскільки найчастіше у наданні такої інформації на адвокатський запит володільці інформації відмовляють, адвокат вимушений звертатись до слідчого судді з клопотанням про надання тимчасового доступу до речей і документів (якщо це захист у кримінальному провадженні). При цьому, як стверджує І. В. Рогатюк, існує тенденція стосовно домінування кількості судових рішень, постановлених за результатами розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, поданих представниками сторони обвинувачення, над клопотаннями сторони захисту, і тим паче потерпілого [10, с. 69].

В. В. Михайленко зазначає, що відсоток задоволених клопотань є настільки несуттєвим, що в усій масі судових рішень із цього питання вони навіть непомітні. Така ситуація, на її думку, може бути обумовлена такими факторами: 1) слідчі судді досі не звикли розцінювати сторону захисту й потерпілого як активного суб'єкта збирання доказів таким шляхом; 2) невисока активність учасників кримінального провадження в питанні звернень з відповідними клопотаннями; 3) недоліки під час складення та формування клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів [4].

Додатковою проблемою є обмеженість у можливості оскарження ухвал про надання чи відмову в тимчасовому доступі до речей і документів. Відповідно до пункту 10 частини першої статті 309 КПК України лише окремі ухвали підлягають апеляційному оскарженню.

Указане істотно обмежує право захисника на ефективний судовий контроль за законністю таких рішень та знижує ефективність правозастосування. Аналіз практики Верховного Суду підтверджує наявність сталої тенденції до відмов у відкритті апеляційного чи касаційного провадження за скаргами захисників, що посиляються на порушення права на доступ до доказів. Така ситуація суперечить принципу змагальності та рівності процесуальних можливостей і вказує на необхідність законодавчих змін.

Так, наприклад, Верховний Суд у справі № 761/19157/20 від 24 лютого 2021 року відмовив у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою представника потерпілої особи на ухвалу судді Київського апеляційного суду від 17.11.2020, якою відмовлено у відкритті апеляційного провадження за скаргою представника на ухвалу слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 31.07.2020, що стосується безпосередньо залишення без задоволення клопотання представника в інтересах потерпілої особи про тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні [5].

Своє рішення суд касаційної інстанції мотивував п. 2 ч. 2 ст. 428 КПК та ст. 434¹ КПК, згідно з якими таке питання вирішується судом касаційної інстанції після відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою. Якщо з касаційної скарги, наданих до неї судових рішень та інших документів вбачається, що підстав для задоволення скарги немає, суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про відмову у відкритті касаційного провадження [5].

Аналогічна ситуація спостерігається і в інших судових рішеннях, що підтверджують сталу практику тлумачення положень статті 309 КПК України як такої, що містить вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які підлягають апеляційному оскарженню.

Так, у справі № 755/16816/17 Верховний Суд у постанові від 29 серпня 2019 року залишив без задоволення касаційні скарги адвоката в інтересах ТОВ «Промоушн Аутсорсинг» та ТОВ «Промоушн Стафф». Підставою для скарги було оскарження ухвал слідчого судді Дніпровського районного суду м. Києва від 11 липня 2018 року, якими було надано тимчасовий доступ до речей і документів, що перебували у володінні банківських установ, з можливістю вилучення їх оригіналів [6]. Верховний Суд підтвердив, що згідно з положеннями ст. 392 КПК України в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді у випадках, передбачених цим Кодексом, а ч. 1 ст. 309 КПК України визначено вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування [6].

Подібний підхід демонструє і Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у справі № 759/10447/21, де постановою від 13 січня 2022 року було залишено без задоволення касаційну скаргу представника юридичної особи на ухвалу про відмову у відкритті апеляційного провадження щодо тимчасового доступу до речей і документів. Суд дійшов висновку, що оскаржувана ухвала не містить дозволу на вилучення документів, без яких юридична особа була б позбавлена можливості здійснювати свою підприємницьку діяльність, а отже – не підлягає апеляційному оскарженню відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК України [7].

Аналогічний підхід демонструє і Вишгородський районний суд Київської області в ухвалі від 12 лютого 2025 року у справі № 363/4229/23, якою було відмовлено у задоволенні клопотання захисника обвинуваченого про тимчасовий доступ до речей і документів, що стосувалися перевірки законності обшуку, на підставі якого сторона обвинувачення отримала докази. Суд, попри наявність обґрунтованих сумнівів щодо допустимості цих доказів, відмовив у доступі, посилаючись на відсутність належного підтвердження того, що захист вичерпав інші способи отримання інформації [11].

При цьому суд не врахував об'єктивні обставини, зокрема відмову слідчого в ознайомленні з матеріалами провадження та неможливість доступу до документів без спеціального дозволу [11]. Така практика вкотре свідчить про закріплену тенденцію до переважного формального підходу суду при оцінці клопотань сторони захисту, що обмежує її процесуальні можливості.

Ці приклади свідчать про наявність системної проблеми: чинне процесуальне законодавство не передбачає ефективного механізму захисту прав сторони захисту у разі необґрунтованої відмови слідчого судді у наданні тимчасового доступу. Це, у свою чергу, суперечить принципу рівності сторін у праві збирати докази та доведенні своєї позиції (п. 3 ч. ст. 7 КПК України) та може розглядатися як порушення загальних засад кримінального провадження.

Таким чином, у більшості випадків адвокат позбавлений права на перегляд такого рішення.

Виходячи з викладеного, можна дійти висновку про необхідність вдосконалення правового регулювання шляхом розширення переліку (видів) інформації, що може надаватися на адвокатський запит, шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Зокрема, пропонується доповнити частину другу статті 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» положенням щодо встановлення виключення на отримання адвокатом інформації з обмеженим доступом за згодою особи, оскільки таке виключення дозволить особі реалізовувати таку можливість і воно передбачене абзацом першим частини другої статті 21 Закону України «Про інформацію» де вказано, що конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, якщо інше не встановлено законом [8; 9].

Доцільним вважається також розширення переліку ухвал слідчого судді, які підлягають оскарженню, шляхом внесення відповідних змін до ст. 309 Кримінального процесуального кодексу України з метою надання стороні захисту під час збирання доказів можливості оскаржувати ухвали слідчого судді про надання або відмову в тимчасовому доступі до речей і документів.

Про доцільність удосконалення процесуального регулювання зазначає і В. І. Маринів, який звертає увагу на необхідності вдосконалення положень ч. 3 ст. 309 КПК для усунення формулювання «оскарження скарг» та зняття обмежень на оскарження ухвал слідчих суддів під час досудового розслідування. Також науковець вважає, що до моменту внесення до неї відповідних змін і доповнень варто керуватися нормою ч. 6 ст. 9 КПК, згідно з якою у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК, за винятком тих випадків, коли відповідними нормами КПК, присвяченими окремим з таких ухвал, встановлюється пряма заборона на їх апеляційне оскарження [3, с. 111].

Однак, на нашу думку, застосування принципу аналогії все ж не вирішує проблему, оскільки може тлумачитися судом по-різному. Саме тому питання удосконалення відповідного законодавства набуває практичного значення і має бути предметом законодавчих змін.

При цьому О. Ю. Льошенко ствержує, що встановлення у кримінальному процесуальному законі вичерпного переліку ухвал слідчого судді, що підлягають апеляційному оскарженню під час досудового розслідування, може в подальшому розглядатись як порушення права доступу до правосуддя, з огляду й на те, що у законі відсутній механізм розгляду заперечень на ті ухвали слідчого судді, що не передбачені в частинах 1, 2 ст. 309 КПК України [2, с. 140].

Також вважаємо за доцільне внести зміни й до статті 309 КПК України. Зокрема, варто доповнити частину першу цієї статті пунктом 10¹ такого змісту: «відмову в задоволенні клопотання сторони захисту або потерпілого».

Такий підхід сприятиме забезпеченню принципу рівності сторін у кримінальному провадженні, дозволить ефективно реалізовувати право на

збирання доказів стороною захисту і унеможливити блокування доступу до потенційно важливої інформації виключно на підставі формальних або недостатньо мотивованих відмов. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню стандартів змагальності кримінального процесу, забезпечуючи реальну рівність сторін у доступі до доказів, а також відповідатиме вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо забезпечення справедливого судового розгляду та ефективного здійснення права на захист.

Висновки. Таким чином, реалізація права сторони захисту на тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні залишається обмеженою як у нормативному, так і в практичному аспектах. Існує очевидна диспропорція у процесуальних можливостях сторін: обвинувачення має розширені повноваження щодо отримання інформації, включно з відомостями з обмеженим доступом, у той час як захисник часто позбавлений ефективного механізму отримання таких даних. Суди здебільшого відмовляють у задоволенні клопотань сторони захисту про тимчасовий доступ, а ухвали слідчого судді в таких випадках переважно не підлягають апеляційному оскарженню, що унеможливлює перегляд потенційно необґрунтованих рішень.

Така практика суперечить принципу рівності сторін, закріпленому у статті 7 КПК України, та негативно впливає на змагальність процесу. Вирішення зазначених проблем потребує реалізації запропонованих у цій науковій статті законодавчих змін, зокрема розширення обсягу інформації, яка може бути надана на адвокатський запит, та переліку ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені. Це сприятиме забезпеченню балансу процесуальних прав, підвищенню ефективності захисту і дотриманню принципу справедливого судового розгляду.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.10.2025).
2. Льошенко О. Ю. Проблемні питання оскарження ухвал слідчого судді. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1(22) том 5, частина 2. С. 140–144. – URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v1-5_2018/part_2/32.pdf (дата звернення: 30.10.2025).
3. Маринів В.І. Деякі проблеми апеляційного оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2019. Випуск 57. Том 2. С. 108–111. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/919884> (дата звернення: 15.10.2025).
4. Михайленко В. Практичні аспекти тимчасового доступу до речей і документів за клопотаннями захисту і потерпілого. *Юридична газета*. 2021. URL: Практичні аспекти тимчасового доступу до речей і документів за клопотаннями захисту і потерпілого – Юридична Газета (дата звернення: 30.10.2025).
5. Постанова Верховного Суду від 02 квітня 2020 року в справі № 161/19398/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95139594>
6. Постанова Верховного Суду від 29 серпня 2019 року у справі № 755/16816/17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/c010646?an=1>
7. Постанова Верховного Суду від 13 січня 2022 року в справі № 759/10447/21. URL: Постанова № 102562893 від 13.01.2022 по справі 759/10447/21

8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 27.10.2025).

9. Про інформацію

10. Рогатюк І. В. Удосконалення тактики дій сторони обвинувачення та захисту під час проведення тимчасового доступу до речей і документів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 66–73. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1575949>

11. Ухвала Вишгородського районного суду Київської області від 12.02.2025 у справі № 363/4229/23. URL: Court ruling № 125154337 of 12.02.2025, Vyshhorodskyi Raion Court of Kyiv Oblast – case № 363/4229/23

Анотація

Кузьменко П. М., Сікорака В. І. Проблеми реалізації права сторони захисту на тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні. – Стаття.

У статті розглянуто проблеми реалізації стороною захисту права на тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні. Зазначено, що в чинному кримінальному процесуальному законодавстві відсутній ефективний механізм отримання захисником інформації з обмеженим доступом, необхідної для належної реалізації функції захисту. Підкреслено, що в разі відмови володільцем інформації у відповідь на адвокатський запит, захисник змушений звертатися до слідчого судді з клопотанням про надання тимчасового доступу.

Здійснено аналіз судової практики, за результатами якого встановлено, що такі клопотання задовольняються вкрай рідко, а ухвали слідчих суддів про відмову в доступі, як правило, не підлягають апеляційному оскарженню. Наголошено на відсутності належного судового контролю за діями слідчого судді, що порушує право на ефективний засіб правового захисту. Описано приклади із судової практики, якими підтверджено тенденцію до формалізованого розгляду клопотань сторони захисту, що призводить до фактичної нерівності процесуальних можливостей сторін.

Обґрунтовано необхідність законодавчого вдосконалення відповідних норм, зокрема шляхом розширення переліку ухвал, які підлягають оскарженню (шляхом внесення змін до статті 309 КПК України), та обсягу інформації, яка може бути надана на адвокатський запит. Запропоновано конкретні формулювання таких змін. Підкреслено, що вдосконалення відповідного регулювання сприятиме реалізації права на захист та дотриманню вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: тимчасовий доступ до речей і документів; сторона захисту; адвокатський запит; кримінальне провадження; змагальність сторін; процесуальні гарантії; слідчий суддя; оскарження ухвали; право на захист.

Summary

Kuzmenko P. M., Sikoraka V. I. Problems of exercising the right of the defence to temporary access to items and documents in criminal proceedings. – Article.

The article examines the problems of exercising the right of the defence to temporary access to items and documents in criminal proceedings. It is noted that the current criminal procedural legislation lacks an effective mechanism for the defence counsel to obtain restricted information necessary for the proper exercise of the defence function. It is emphasised that if the owner of the information refuses to respond to a lawyer's request, the defence counsel is forced to apply to the investigating judge with a request for temporary access.

An analysis of judicial practice was carried out, which found that such motions are rarely granted, and that investigating judges' decisions to deny access are generally not subject to appeal. The absence of proper judicial control over the actions of the investigating judge, which violates the right to an effective remedy, is emphasised. Examples from judicial practice are described, confirming the tendency towards formalised consideration of motions by the defence, which leads to actual inequality in the procedural opportunities of the parties.

The need for legislative intervention is justified, in particular, the expansion of the list of decisions that are subject to appeal (by amending Article 309 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) and the scope of information that may be provided upon a lawyer's request.

Specific wording for such amendments is proposed. It is emphasised that improving the relevant regulations will contribute to the realisation of the right to defence and compliance with the requirements of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: temporary access to items and documents; defence; lawyer's request; criminal proceedings; adversarial proceedings; procedural guarantees; investigating judge; appeal against a ruling; right to defence.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.10>*Р. А. Мамедов*

СУТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Постановка проблеми. Забезпечення сприятливого для життєдіяльності людини навколишнього природного середовища є одним із ключових завдань нашої держави, адже, без базових аспектів наведеного, неможливо створити успішну та зовнішньо привабливу країну. Досягнення вказаних цілей неможливо забезпечити без впровадження ефективної державної політики у сфері охорони довкілля, та зокрема, її кримінально-правової складової.

Для формування та реалізації ефективної кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля необхідно розробити чіткі концептуальні основи, внести зміни до діючого законодавства та прийняти нові нормативно-правові акти, які будуть відображати чіткі кроки з визначеними строками виконання. Крім того, необхідно здійснити належне фінансове забезпечення проекту, а також впровадити юридичну відповідальність за ухилення та формальне виконання визначених завдань та цілей. Такі заходи дадуть змогу уникнути декларативного та формального підходу та націлять виконавців на дієву практичну реалізацію кримінально-правової політики в означеній сфері.

Таким чином, сучасна кримінально-правова політика нашої держави у сфері охорони довкілля потребує формування та опрацювання на всіх рівнях (платформах). Актуальність цього, для прикладу, підтверджується тим, що законодавцем по даний час не прийнято жодного дієвого нормативно-правового акту, який би належним чином регулював правовідносини щодо конкретних кроків впровадження кримінально-правової політики у зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення особливостей поняття, обґрунтування сутності кримінально-правової політики було предметом дослідження таких вчених як В.Я. Тацій, П.Л. Фріс, І.В. Козич Ю.В., Баулін, В.І. Борисов, М.В. Шепітько, М.І. Хавронюк, В.К. Гришук, В.О. Навроцький та інші. Однак, питання кримінально-правової політики саме у сфері охорони довкілля по даний час залишається мало дослідженим та потребує поглибленого вивчення та аналізу.

Відтак, стаття має на меті здійснити характеристику поняття кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, проаналізувати дійсний стан відображення основних аспектів державної кримінально-правової політики у даній сфері у діючих нормативно-правових актах. Вказане безумовно матиме суттєве значення для застосування у практичній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля є складним та багаторівневим явищем. Вказана політика з однієї сторони являється складовою частиною кримінально-правової

політики нашої держави, а з іншої – державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища (державної екологічної політики). Відтак, дане поняття увібрало в себе основні риси «кримінально-правової політики держави», а також «державної політики у сфері охорони довкілля».

Крім того, вказаний вид політики можна віднести й до однієї з підсистем політики щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Таким чином, для висвітлення сутності даного поняття необхідно спершу охарактеризувати поняття «кримінально-правова політика» та «державна політика у сфері охорони довкілля».

На думку В.І. Борисова, кримінально-правова політика – це нерозривна складова частина всієї політики української держави. Вона являє собою напрям боротьби зі злочинністю, який базується на нормах законодавства України про кримінальну відповідальність і знаходить свій прояв у законах України, Указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, рішеннях державних органів, політичних партій та громадських організацій, спрямованих на проведення цієї діяльності [1, с. 32].

О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк вважають, що кримінально-правова політика, будучи частиною державної політики, являє собою «напрям діяльності спеціально-уповноважених органів, який стосується охорони прав і свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно-небезпечних посягань шляхом застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили такі посягання, а також шляхом запобігання зазначеним посяганням за допомогою правового виховання і заходів індивідуального і спеціально кримінологічного спрямування [2, с. 56].

Кримінально-правова політика реалізується на декількох рівнях (платформах), серед яких можна виділити: доктринальний, програмний, законодавчий, науковий, правовиконавчий та правозастосувальний [3, с. 157].

Дієвість кримінально-правової політики держави забезпечується шляхом чіткого впровадження в життя кожної з вищевказаних платформ.

Варто визнати, що рівень впровадження кримінально-правової політики нашої держави є досить низьким. Так, по сьогоднішній день не зроблено жодного змістовного стратегічного плану, який би містив чіткі кроки формування та реалізації такої політики. Серед окремих спроб можна згадати хіба-що впровадження в дію згідно Указу Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів».

За таких обставин, робота, зокрема, на законодавчому рівні державної кримінально-правової політики нашої держави потребує значної активізації.

Крім того, як зазначалося вище, кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля увібрала в себе також риси й державної політики у сфері охорони довкілля (державної екологічної політики).

Екологічна політика України (кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля – Р.М.) – це діяльність держави, спрямована на досягнення пріоритетних (стратегічних) цілей: збереження природних об'єктів

та комплексів, екосистем, підтримання їхньої цілісності та життєзабезпечувальних функцій, сталого розвитку суспільства, підвищення якості навколишнього природного середовища та життя, покращення здоров'я населення й демографічної ситуації, запровадження безвідходних і маловідходних, екологічно чистих технологій, розвитку екологічної освіти і виховання, забезпечення екологічної безпеки держави та захисту екологічних прав та інтересів громадян. Екологічна політика держави розглядається як інтегрований фактор соціально-економічного розвитку України, який сприяє забезпеченню переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування [4, с. 275–276].

До основних засад державної екологічної політики належать: 1) збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища; 2) досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку у 2015 році; 3) сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку; 4) інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планової діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля; 5) міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін; 6) запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, а також комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища; 7) забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження; 8) забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства; 9) застосування принципів перестороги, превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю, «забруднювач платить»; 10) відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації; 11) стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які скорочують викиди парникових газів, знижують показники енерго- та ресурсоемності, модернізують виробництва, що спрямовано на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовища, у тому числі вдосконалення системи екологічного податку за забруднення довкілля та платежів за використання природних ресурсів; 12) упровадження новітніх засобів і форм комунікацій та ефективної інформаційної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища [5, с. 57–58].

Отже, кримінально-правову політику у сфері охорони довкілля можна визначити як комплекс державних заходів, які мають на меті формування оптимального кола складів кримінальних правопорушень, визначення характеру кримінально-правової боротьби із зазначеними діяннями, обран-

ня методів, які спрямовані на підвищення ефективності впливу кримінально-правових засобів на правосвідомість населення, забезпечення охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення навколишнього природного середовища для сьогодишніх і майбутніх поколінь, а також слугують засобами превенції, надаючи перевагу запобіганню злочинів [6, с. 368].

Кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля, подібно як кримінально-правова політика в інших сферах, складається з декількох складових, серед яких: 1) основні принципи кримінально-правового впливу на злочинність; 2) установлення кола суспільно-небезпечних діянь, що визнаються злочинними (криміналізація), і виключення тих або інших діянь із числа злочинів (декриміналізація); 3) встановлення характеру караності суспільно-небезпечних діянь (пеналізація) та умов звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, зниження покарання нижче межі, передбаченої нормою закону про кримінальну відповідальність, або заміна більш суворих його видів менш суворими (депеналізація); 4) визначення альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру (замінюючих заходів), а також заходів, які застосовуються разом із покаранням (підкріплюючих заходів); тлумачення законодавства в галузі боротьби зі злочинністю з метою з'ясування й роз'яснення його точного значення; 6) діяльність правоохоронних органів щодо застосування норм та інститутів законодавства про кримінальну відповідальність, з'ясування їх ефективності; 7) визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення (правове виховання) [7, с. 35–36].

Державна політика у сфері охорони довкілля, а також частково її кримінально-правова складова, знайшли своє відображення у ряді вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актах, які частково зачіпають кримінально-правовий аспект цього виду державної політики.

Так, стаття 16 Конституції України декларує, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу, є обов'язком держави [8].

Преамбула Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України. З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечно-го для існування живої та неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [9].

Деякі аспекти державної екологічної політики також згадано у Главі 6 «Навколишнє природне середовище» Угоди про Асоціацію між Україною

та ЄС. Так, стаття 363 вказаної Угоди визначає, що поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснюється відповідно до Додатка ХХХ до цієї Угоди. При цьому, Додатком ХХХ визначено окремі пункти такого наближення, серед яких, зокрема – кроки щодо «управління довкілля та інтеграції екологічної політики у інші галузеві політики» [10].

На вітчизняному законодавчому рівні можна виділити шість основних спеціальних нормативно-правових актів, в яких закріплено стратегічні цілі й завдання, а також концептуальні основи політики нашої держави у сфері охорони довкілля та, зокрема, її кримінально-правової складової:

1. Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-Р «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» – є фундаментальним правовим актом, в якому закладено основи державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища. Водночас, Постанова згадує лише окремі аспекти кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля.

Зокрема, у п. 19 «Сільське Господарство» зазначено, що стратегія системи сільськогосподарського природокористування має передбачати формування механізму економічної, адміністративної та кримінальної відповідальності сільськогосподарських природокористувачів за порушення екологічних вимог. При цьому, пункт 34 «Система екологічного законодавства» передбачає, що ефективним засобом подолання екологічної кризи має стати правове забезпечення природоохоронної діяльності на основі практики застосування законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Основні напрями втілюватимуться за допомогою системи екологічного права. Правовий механізм має надати Основним напрямам чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяти врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів і юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. [11].

Таким чином, вказана постанова не містить чітких кроків реалізації поставлених цілей, а наповнена здебільшого декларативними нормами щодо основних завдань державної політики у сфері охорони довкілля, чим являє інтерес скоріше на доктринальному рівні.

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 880-р «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року» констатувало неефективність проведеної екологічної політики держави та запропонувало більш конкретні кроки для впровадження інструментів ефективного регулювання з метою збереження сприятливого для життєдіяльності навколишнього природного середовища.

Зокрема, розділ «Інструменти національної екологічної політики» Розпорядження визначає, що необхідність переорієнтації зусиль з формування політики на її практичне проведення, удосконалення і наближення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища до

європейського, зміцнення інституціонального потенціалу природоохоронної діяльності та створення ефективних інструментів екологічної політики передбачають проведення ряду дієвих заходів, серед яких: 1) розвиток національної системи управління навколишнім природним середовищем шляхом; 2) укріплення інституціональної спроможності системи управління навколишнім природним середовищем шляхом: удосконалення системи державного контролю, зокрема формування системи контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, виключення дублювання функцій контролю різними уповноваженими органами влади; посилення відповідальності забруднювачів, зокрема підвищення нормативів діючої системи збору за забруднення навколишнього природного середовища до рівня, що стимулює суб'єктів господарювання скорочувати обсяги забруднення; підвищення фінансової відповідальності порушників законодавства, розширення бази оподаткування, розроблення нових правил проведення оцінки збитку на основі фактичних витрат на відновлювальні заходи; реформування системи видачі дозволів, зокрема перехід до видачі комплексних дозволів для забруднювачів за принципом «єдиного вікна», спрощення процедури для малих і середніх підприємств, розроблення системи технологічних нормативів на викиди, скиди, розміщення відходів; 3) розвиток законодавства про охорону навколишнього природного середовища здійснюватиметься шляхом: гармонізації національного екологічного законодавства про охорону навколишнього природного середовища з європейським та нормами міжнародного права; розроблення проекту Екологічного кодексу України, забезпечення прийняття та дотримання його основних вимог; 4) удосконалення економічного та фінансового механізмів реалізації національної екологічної політики, визначення джерел фінансування; 5) наукове забезпечення національної екологічної політики; 6) розвиток міжнародного співробітництва; 7) інші інструменти [12].

3. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», прийнятий вслід за вказаним Розпорядженням КМУ № 880-р, був покликаний забезпечити практичну реалізацію закріпленої Розпорядженням концепції. Закон частково приділяє увагу й питанням кримінально-правової політики у даній сфері, серед яких: підвищення відповідальності за завдання шкоди навколишньому природному середовищу, необхідність впровадження ефективної екологічної освіти тощо.

4. На виконання Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» було розроблено «Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки», затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577-р., який визначає конкретні кроки впровадження державної політики у сфері охорони довкілля. Зокрема, передбачаються обмежені терміном виконання кроки для підвищення освітнього рівня населення в екологічній сфері, впровадження наукових доробок, які мінімізуватимуть негативний вплив на довкілля з боку забруднювачів, що безумовно має превентивну користь. Окрім того, передбача-

ється впровадження кроків щодо підвищення відповідальності за завдання шкоди довкіллю [13].

5. На даний час діє нова стратегія, відображена у Законі України від 28.02.2019 «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року».

Розділом I Закону «Мета, засади, принципи та інструменти державної екологічної політики» визначено основні інструменти державної екологічної політики та, зокрема, її кримінально-правової складової, серед яких: інформування та комунікація – сприятимуть підвищенню рівня обізнаності громадськості про діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища та ефективність впровадження ними нормативно-правових актів, стан навколишнього природного середовища та рівні його забруднення, принципи та методи сталого споживання і виробництва, захисту довкілля та дбайливого ставлення до живої природи; державне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища – дасть змогу встановити науково обґрунтовані обмеження на використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища та впровадити інтегрований дозвіл щодо регулювання забруднення навколишнього природного середовища відповідно до Директиви 2010/75/ЄС про промислове забруднення (комплексне запобігання і контроль за забрудненнями); освіта в інтересах збалансованого (сталого) розвитку – дасть змогу встановити методологічні основи та запровадити безперервну екологічну освіту; комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів – забезпечать перехід до системи запобігання правопорушенням і моніторингу стану довкілля, зменшення тиску на бізнес-середовище, широке залучення громадськості до природоохоронного контролю через побудову дієвої системи нагляду за дотриманням природоохоронного законодавства з урахуванням найкращих практик організації функціонування аналогічних інституцій у країнах – членах Європейського Союзу [14].

6. На виконання Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 443-р «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року».

Вказаний План містить окремі кроки впровадження державної екологічної політики, викладені відповідно до цілей: формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва (ціль 1); забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України (ціль 2); забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України (ціль 3); зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення (ціль 4); удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління (ціль 5) [15].

Крім того, з метою реалізації державної політики у сфері охорони довкілля прийнято: Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази на період до 2030 року», Указ Президента України № 111/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації», Указ Президента України № 104/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2021 року «Про заходи підвищення рівня хімічної безпеки на території України», Указ Президента України № 511/2019 «Про деякі заходи щодо збереження лісів та раціонального використання лісових ресурсів», Указ Президента України № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Указ Президента України № 512/2019 «Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», Національний план управління відходами до 2033 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 № 1353, Стратегія розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.01.2024 № 49, Водна стратегія України на період до 2050 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 № 1134, Державна стратегія управління лісами до 2035 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1777, Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 року № 1363, Морська природоохоронна стратегія України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 року № 1240, Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 року № 1363, Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2024 року № 483, План дій щодо комплексного вирішення проблем басейну річки Рось на 2024-2023 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2024 № 648, Державна цільова програма комплексного водозабезпечення територій, які зазнали впливу воєнних дій, на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.09.2024 № 884 [16].

Таким чином, варто констатувати, що питання державної політики у сфері охорони довкілля знайшло своє відображення у багатьох нормативно-правових актах, проте кримінально-правовому аспекту вказаної політики на законодавчому (нормотворчому) рівні (площині) приділено незначну увагу.

Крім того, деякі аспекти кримінально-правової політики, окрім наведених вище нормативно-правових актів, знайшли своє відображення в нормах Кримінального кодексу України, рішеннях органів місцевого самоврядування про затвердження місцевих програм, планів боротьби зі

злочинністю на відповідній території, практиці Верховного Суду, рішеннях координаційних нарад керівників правоохоронних органів тощо.

Висновки. Наведена вище характеристика сутності поняття кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля та пошук її відображення у діючих нормативно-правових актах має суттєве значення для розуміння реального стану речей в царині впровадження у життя даної державної політики. Так, з наведеної у статті характеристики можна зробити висновок, що питання саме кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля у діючих нормативно-правових актах зачіпається опосередковано, а отже робота на вказаному напрямку потребує невідкладної активізації. З цією метою, доцільно розробити та прийняти новий ефективний нормативно-правовий акт, який би регулював щонайменше питання державної кримінально-правової політики в цілому, та звертав докладну увагу на окремі галузі, серед яких й охорона довкілля. Вказане має суттєве значення, оскільки відсутність єдиного нормативно-правового акту, який би регулював дані правовідносини, а також згадування питання кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля лише частково та у численних нормативно-правових актах, унеможливорює належну та логічну систематизацію вказаних норм, та, як наслідок, їх ефективне застосування.

Література

1. Борисов В. І. Поняття кримінально-правової політики: Вісник Асоціації кримінального права України, Харків, 2013, с. 31–35.
2. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб./ за ред. М.І. Хавронюка, Баїте, Київ, 2014, 944 с. (ISBN 978-966-2310-08-5).
3. Фріс П.Л., Козич І.В. До питання про рівні кримінально-правової політики України, Міжнародний журнал «Право і суспільство»/ за ред. д-ра юр. наук, проф. Васильової В.А., Випуск 2, Івано-Франківськ, 2015, с. 156-167).
4. Гетьман А.П. Екологічна політика України. Велика юридична енциклопедія у 20 томах, Харків, Право, 2016. Екологічне право/ за редакцією Шемшученка Ю.С., Гетьмана А.П., Національна академія правових наук України, Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018, т. 14, 776 с. (ISBN 978-966-937-407-3).
5. Анісімова Г.В., Бредіхіна В.Л., Гетьман А.П., Донець О.В., Задихайло Д.Д., Зуєв В.А., Єрмолаєва Т.В., Копиця Є.М., Лозо О.В., Разметаєв С.В., Савчук О.О., Соколова А.К., Суєтнов Є.П., Черкашина М.К., Туліна Е.Є., Шеховцов В.В./ Екологічне право. Підручник/ За редакцією А.П. Гетьмана/ Харків, Право.-2021, 552 с.
6. Матвійчук В.К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, Монографія, Київ, Національна академія управління, 2011, 368 с.
7. Борисов В.І., Фріс П.Л. Засади сучасної кримінально-правової політики України. Питання боротьби зі злочинністю, 2014, випуск 27, с. 30-38.
8. Конституція України (дата звернення 13.07.2025) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища від 05.06.1991 № 1264 XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 13.07.2025).
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#top (дата звернення 13.07.2025).
11. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної

безпеки» від 05.03.1998 № 188/98-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.06.2025).

12. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 880-р «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%B4#Text> (дата звернення 20.06.2025).

13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577-р «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-%D1%80#Text> (дата звернення 05.07.2025).

14. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 № 2697-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення 05.07.2025).

15. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 443-р «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 05.07.2025).

16. Державна екологічна політика. Публікація на офіційному веб-сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/natsionalna-ekologichna-polityka/> (дата звернення 13.07.2025).

Анотація

Мамедов Р. А. Сутність кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля. – Стаття.

Вказана стаття присвячена аналізу сутності, змісту та основних напрямів формування та реалізації кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля як важливої складової державної політики нашої держави. Так, у даній праці розкрито теоретико-правові підходи до визначення поняття кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, визначено її основні мету та завдання, а також роль у забезпеченні сприятливого для життєдіяльності людини навколишнього природного середовища. Також, у статті звернуто увагу на деяких аспектах співвідношення кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля з державною кримінально-правовою політикою загалом, державною політикою у сфері охорони довкілля (екологічною політикою), а також політикою у сфері боротьби зі злочинністю, що дозволяє виявити спільні риси, відмінності й точки перетину цих напрямів державного впливу. Також, у статті наведено характеристику сутності понять «державна кримінально-правова політика» та «державна політика у сфері охорони довкілля», розкрито їх основну сутність та структуру, їх основні напрями реалізації. Окрему увагу приділено, зокрема аналізу міжнародних і національних нормативно-правових актів, що регламентують питання кримінально-правової охорони довкілля, у тому числі міжнародних конвенцій, актів Європейського Союзу, а також чинного законодавства України, спрямованого на запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони довкілля й підвищення рівня відповідальності за їх вчинення. Відтак, на основі проведеного дослідження автор обґрунтовує необхідність розроблення та прийняття спеціального нормативно-правового акта, який би визначав концептуальні засади, принципи та механізми реалізації кримінально-правової політики держави у сфері охорони довкілля. Реалізація таких заходів, на думку автора, сприятиме підвищенню ефективної боротьби з правопорушеннями у сфері охорони навколишнього природного середовища, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, а також забезпеченню сталого розвитку та екологічної безпеки держави.

Ключові слова: охорона довкілля, державна політика, політика у сфері охорони довкілля, кримінально-правова політика, кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля, засади державної кримінально-правової політики, законодавча платформа кримінально-правової політики.

Summary

Mamedov R. A. The essence of criminal law policy in the field of environmental protection. – Article.

The article is devoted to the analysis of the essence, content and main directions of formation and implementation of criminal law policy in the field of environmental protection as an important component of the policy of our state. Thus, this work reveals theoretical and legal approaches to defining the concept of criminal law policy in the field of environmental protection, determines its main goals and objectives, as well as its role in ensuring a favorable environment for human life. The article also draws attention to some aspects of the relationship between criminal law policy in the field of environmental protection and state criminal law policy in general, state policy in the field of environmental protection and state criminal law policy in general, state policy in the field of environmental protection (ecological policy), as well as policy in the field of combating crime, which allows us to identify common features, differences and points of intersection of these spheres of state influence. The article also describes the essence of the concepts of “state criminal law policy” and “state policy in the field of environmental protection”, reveals their basic essence and structure, and the main directions of implementation. Particular attention is paid, in particular, to the analysis of international and national regulatory legal acts regulating the issues of criminal law protection of the environment, in particular international conventions, acts of the European Union, as well as the current legislation of Ukraine aimed at preventing criminal offenses in the field of environmental protection and increasing the level of responsibility for their commission. Therefore, based on the conducted research, the author justified the need to develop and adopt a special regulatory legal act that would define the conceptual foundation, principles and mechanisms for implementing the state’s criminal law policy in the field of environmental protection. The introduction of such measures, in the author’s opinion, will contribute to increasing the effectiveness of the fight against environmental offenses, harmonizing national legislation with international standards, as well as ensuring sustainable development and environmental security of the state.

Key words: environmental protection, state policy, environmental policy, criminal law policy, criminal law policy in the field of environmental protection, principles of state criminal law policy, legislative platform of criminal law policy.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.11>*А. А. Махно***ОБМЕЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ:
ПОНЯТТЯ, ПІДСТАВИ ТА «ТЕСТ НА ПРОПОРЦІЙНІСТЬ»**

Постановка проблеми. Здійснення публічної влади в державі, яка, серед іншого, реалізується шляхом здійснення публічними службовцями політичних прав, нерідко накладає на цих суб'єктів низку обмежень, які випливають з їх службових функцій. На відміну від інших видів прав людини, обмеження політичних прав найбільш деталізовано регламентовані у нормах профільного законодавства у сфері публічної служби. Водночас на рівні доктринальних розробок поняття «обмеження прав публічних службовців» у контексті реалізації політичних прав не знайшло свого широкого застосування. У зв'язку з цим вбачається необхідність у поглибленому теоретичному аналізі цього правового інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважно наукові праці присвячені загальному аналізу концепції обмеження прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, така тематика висвітлюється у науковому доробку І. І. Дахової, А. М. Мерник, О. В. Осинської, М. В. Савчина, А. Є. Стрекалова та інших. Питання щодо виокремлення особливостей, притаманних обмеженням прав людини у контексті інституту публічної служби, розглядаються у дослідженнях В. М. Бевзенка, В. Я. Малиновського, Р. С. Мельника, О. Ю. Оболенського, С. М. Серьогіна тощо. Водночас у працях цих науковців застосовується узагальнений підхід до аналізу обмежень, у зв'язку з чим обмеження саме політичних прав висвітлюється не достатньо повно, що зумовлює потребу у посиленні наукових розвідок у цьому напрямі.

Мета статті – надати характеристику правовому інституту обмеження політичних прав публічних службовців на підставі аналізу нормативно-правових актів, доктринальних джерел та практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі та в положеннях міжнародних актів застосовується підхід, відповідно до якого сутність обмеження прав і свобод розкривається через окреслення мети запровадження обмежень та меж їх здійснення. Так, М. В. Савчин визначає обмеження прав як втручання у сферу автономії особи, що передбачає запровадження передбачених законом заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки, громадського порядку, авторитету правосуддя, захисту життя та здоров'я інших людей [1, с. 291]. Також під обмеженням прав і свобод А. Є. Стрекалов розуміє цілеспрямоване та правомірне кількісне або якісне зменшення можливих моделей поведінки особи з боку інших осіб у процесі правореалізації [2]. Інші автори вказують, що обмеження прав і свобод – це встановлене законом звуження змісту й обсягу прав і свобод, що стосується можливостей особи мати, володіти, користува-

тися та розпоряджатися певними соціальними цінностями, свободою дій та поведінки задля захисту територіальної цілісності, суверенітету, громадського порядку, суспільної моралі, прав та свобод інших людей [3]. У контексті дискусії щодо обмеження прав і свобод слушним є зауваження І. І. Дахової, що законодавчому обмеженню підлягає не саме право, а лише можливість його реалізації [4].

Щодо поняття обмеження прав та свобод публічних службовців варто зазначити, що науковці переважно наголошують на меті звуження прав цих осіб, яка пов'язана з особливостями їх службових повноважень. Наприклад, В. Я. Малиновський, характеризуючи дану категорію, визначає, що правообмеження становлять сукупність спеціальних обмежень, які спрямовані на запобігання корупції та боротьбу із службовими злочинами [5]. Однак з таким визначенням важко погодитися, оскільки воно демонструє дуже звужене розуміння обмежень прав і свобод публічних службовців, адже бере до уваги лише превенцію кримінальноправових наслідків. Насправді перевищення службовцями встановлених законом меж здійснення своїх прав може мати ширший спектр негативного впливу, за що вони також можуть бути притягнуті до адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності. На думку О. Ю. Оболенського, основною метою обмеження прав публічних службовців є забезпечення належного та ефективного функціонування органів, від імені яких вони діють, виконання посадових повноважень, запобігання зловживанням та сприяння реалізації гарантованих законами прав і свобод людини та громадянина [6]. С. М. Серьогін наголошує, що, оскільки встановлення законодавчих обмежень у сфері публічної служби передбачає скорочення свободи дій службовців, то ці обмеження мають стосуватися тільки тих прав, зменшення обсягу яких є єдиним способом врегулювання суспільних відносин [7]. Таким чином, постає питання про визначення критеріїв, на підставі яких можна встановити необхідність запровадження тих чи інших обмежень щодо реалізації службовцями встановлених законами прав та свобод.

Основоположною засадою, на якій має базуватися обмеження прав, є принцип пропорційності (наукові праці також оперують поняттями «адекватність», «співмірність», «доцільність» [8, с. 65]), зміст якого початково сформувався у німецькій правовій системі [9]. На необхідності застосування цього принципу наголошують як міжнародні [10; 11], так і національні судові органи [12]. Крім того, теза про важливість орієнтації на принцип пропорційності підтримується і на доктринальному рівні [8, 13–15]. Суть даного принцип полягає у встановленні балансу при вирішенні конфліктів між конкуруючими правами та інтересами. У зв'язку з цим, як зазначає Б. Шлоер, передбачається встановлення тих обмежень, які є необхідними «з огляду на загальносуспільні інтереси, хоча й ці обмеження, у свою чергу, мають бути обмежені» [8, с. 65–67]. Коментуючи дане положення, автор наводить приклад рішення Федерального конституційного суду Німеччини, у якому вказано, що «принцип адекватності впливає з принципу правової держави, власне, із самої суті основних прав, які є вираженням загального права на свободу громадянина по відношенню до дер-

жави, тобто основні права громадянина можуть бути обмежені державною владою лише в тому випадку, коли це життєво необхідно для захисту суспільних інтересів» [8, с. 65–66]. У цьому контексті варто наголосити, що оцінка важливості та необхідності тих чи інших факторів, які слугують підставою для обмеження певних прав, не є статичною, а тому вона може змінюватися в залежності від розвитку суспільних відносин. З огляду на цю обставину під час тлумачення змісту принципу пропорційності слід застосовувати динамічний підхід, який обумовлений змінами обставин після прийняття відповідного законодавства [16].

Застосування вказаного принципу тісно пов'язане з питанням щодо встановлення меж, у разі порушення яких дії держави вважаються невідповідними у зв'язку з їх надмірністю для досягнення поставленої мети. З цього приводу М. В. Савчин вказує, що дотримання принципу пропорційності можливе шляхом виконання таких умов:

а) адекватність засобів легітимній меті, що означає, що заходи втручання держави мають бути мінімальними і співмірними меті, яка визначена у законі;

б) неприпустимість сваволі, яка забороняє зловживання владою, прийняття очевидно необґрунтованих рішень, довільне тлумачення судом змісту правової норми тощо;

в) неприпустимість надмірних обмежень прав, тобто встановлені обмеження мають відповідати характеру і змісту цінностей, для захисту яких вводиться таке обмеження;

г) заборона формалізму, що передбачає неприпустимість діяльності адміністративних та судових органів, яка спрямована на створення штучних бар'єрів для реалізації гарантованих прав і свобод [1, с. 292–297].

Здійснюючи аналіз фактичних обставин справи, Європейських суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) перевіряє їх на так званий «тест на пропорційність» (у науковій літературі зустрічаються й інші назви, наприклад, «трискладовий тест» [4, с. 18], «трикутник правомірності обмеження прав людини» [17, с. 44] тощо). Суть цього «тесту» полягає у з'ясуванні дотримання трьох складових:

- 1) передбаченість обмежень національним законодавством;
- 2) наявність легітимної мети таких обмежень;
- 3) необхідність у демократичному суспільстві.

Для того, щоб запроваджені обмеження були визнані правомірними, усі три умови «тесту» мають виконуватися одночасно. Наприклад, ЄСПЛ вказує, що втручання є порушенням прав, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [18] (далі – ЄКПЛ), якщо воно здійснюється не «згідно із законом», не відповідає законним цілям і не може вважатися «необхідним у демократичному суспільстві» [19].

Розглянемо детальніше сутність кожного елементу «трискладового тесту на пропорційність», що застосовується у практиці ЄСПЛ.

1. *Втручання «згідно із законом»* означає передбаченість національним законом держави підстав для запровадження обмежень. Термін «закон» у практиці ЄСПЛ використовується у широкому розумінні, оскільки охоплює не лише норми, закріплені в писаних актах держави, але

і положення прецедентного права [20]. У свої рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував на загальних вимогах до якості законів, серед яких можна виділити наступні:

а) доступність законів, що означає можливість громадянина отримати належну інформацію про правові норми, які стосуються його справи [21];

б) чіткість формулювань, наведених в законі, які б дозволяли громадянам узгоджувати свою поведінку з приписами норм права та надавали б їм можливість передбачати наслідки своїх дій (зокрема, у випадку порушення цих норм) [21];

в) реалізація дискреційних повноважень держави тільки у законних цілях, що означає заборону зловживання владою з боку держави, з метою забезпечення захисту осіб від сваволі [22];

г) відповідність законодавства принципу верховенства права [23].

Важливо відмітити, що у випадку, якщо ЄСПЛ дійде висновку про невідповідність національного закону наведеним вище критеріям, то він констатує порушення без подальшого аналізу відповідності обмежень легітимній меті та їх необхідності у демократичному суспільстві.

Прикладом аналізу застосування цього аспекту «трискладового тесту» у спорах щодо публічної служби (а саме у контексті захисту права на доступ до публічної служби) є справа *«Полях та інші проти України»*. У п.п. 267–268 рішення ЄСПЛ зазначив, що «[з]астосовані до заявників заходи ґрунтувалися на національному законодавстві, Законі «Про очищення влади». Закон був опублікований, тому немає підстав сумніватися в його доступності. Він також був достатньо передбачуваним для заявників. Закон «Про очищення влади» містив перелік посад, обіймання яких передбачало застосування до відповідних осіб обмежувальних заходів відповідно до Закону [...]. Нездатність заявників передбачити, що таке законодавство буде прийнято під час зайняття ними посад, які стали підставою для застосування до них обмежувальних заходів, не ставить під сумнів законність втручання у розумінні Конвенції» [24].

2. *Легітимна мета*. Цей критерій не має чіткого універсального визначення у тексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. В окремих статтях лише наводяться переліки причин, за яких допускається обмеження того чи іншого права. Аналіз статті 10 (свобода вираження поглядів), статті 11 (свобода зібрань та об'єднання), статті 3 Протоколу № 1 (право на вільні вибори) ЄКПЛ дозволяє зробити висновок, що такими підставами є:

а) інтереси національної безпеки, під якими розуміють захищеність державного суверенітету, демократичного конституційного ладу, територіальної цілісності, інших національних інтересів держави від потенційних та реальних загроз [25]. У практиці ЄСПЛ це поняття розглядається як захист безпеки держави та конституційного демократичного порядку шляхом запровадження заходів проти шпигунства, тероризму, сепаратизму та підбурювання до порушення військової дисципліни. До прикладу, на цій підставі запроваджено обмеження права публічних службовців на свободу об'єднання, що передбачено у нормах ст. 5 Закону «Про політичні партії в Україні» [26], та права на свободу слова у положеннях ст. 10 Закону «Про державну службу» [27];

б) громадська безпека, яку в українській науковій літературі визначають як стан, що характеризується захищеністю життєво важливих інтересів суспільства й держави та ґрунтується на неухильному виконанні встановлених законодавством вимог для попередження чи ліквідації шкідливих наслідків, які можуть виникнути внаслідок впливу небезпечних для суспільства явищ [28, с. 75–76]. Однак важливо наголосити, що, незважаючи на те, що український переклад Європейської конвенції з прав людини оперує поняттям «громадська безпека» [29], в оригінальному тексті цього документа, викладеному англійською мовою, використовується термін «public safety» [18]. З огляду на це зарубіжні дослідники пропонують використовувати більш точний переклад – «публічна безпека» [30, с. 100–101]. Вказівка на застосування цієї підстави для обмеження права публічних службовців на свободу слова міститься у § 41 рішення ЄСПЛ «*Rekvényi v. Hungary*» [31];

в) територіальна цілісність, яку у широкому сенсі прийнято розглядати у взаємозв'язку двох компонентів – просторової та політичної цілісності у межах державних кордонів. У вузькому сенсі територіальна цілісність характеризується як відповідність просторових параметрів держави (неподільність, єдність та автономність) у межах визначених кордонів [32, с. 33]. Ця підстава для обмеження політичних прав публічних службовців, серед іншого, зазначена у ст. 5 Закону «Про політичні партії в Україні» (щодо права на свободу об'єднання) та ст. 10 Закону «Про державну службу» (щодо права на свободу слова);

г) запобігання заворушенням чи злочинам. Під заворушеннями розуміють дії великої кількості людей, спрямовані на вираження протестних настроїв, що супроводжуються насиллям, знищенням майна, погромами та здійсненням опору представникам влади із застосуванням зброї [33, с. 21]. Зокрема, обмеження свободи слова публічних службовців під час виборчої кампанії задля запобігання заворушенням обґрунтовано у рішенні ЄСПЛ «*Rekvényi v. Hungary*»;

д) охорона публічного порядку. Вітчизняне законодавство містить прогалину щодо нормативного врегулювання даного поняття, адже не проводить розмежування між термінами «публічний порядок» та «публічна безпека». Науковці пропонують під публічним порядком розуміти підтримання належної поведінки в публічному просторі та поведінку, що впливає на нього [30, с. 100–101]. Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 13.04.2016 по справі № 6-1528цс15, публічний порядок – це публічно-правові відносини, що мають імперативний характер та визначають основи суспільного ладу держави [34]. Серед іншого, обмеження свободи слова публічних службовців з метою захисту публічного порядку розглядалося Європейським судом з прав людини у справі «*Lahr v. Germany*» [35];

е) захист здоров'я чи моралі. На практиці досить складно визначити уніфіковані критерії моральності у зв'язку з контрверсійністю їх тлумачення, а тому ЄСПЛ неодноразово вказував у своїх рішеннях, що національні органи можуть більш компетентно інтерпретувати такі питання, оскільки вони зазвичай тісно пов'язані із звичаями та традиціями певного

регіону, культурою та релігією [36]. Крім того, у постанові від 29 жовтня 2021 року по справі № 480/85/19 Верховний Суд наголосив, що поняття суспільної моралі має оціночний характер, у зв'язку з чим для констатації її порушення чи непорушення необхідно аналізувати та оцінювати фактичні обставини справи у кожному конкретному випадку [37]. Посягання на здоров'я або ж створення ризиків для нього визнаються причиною для обмеження права публічних службовців на свободу слова, що закріплено у ст. 10 Закону «Про державну службу» та п. 2 р. IV Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [38], а також для обмеження права публічних службовців на свободу об'єднання, що передбачено ст. 5 Закону «Про політичні партії в Україні»;

є) захист репутації. Цей критерій також викликає певні труднощі при встановленні його змісту, адже, відповідно до п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1, чинне українське законодавство не містить єдиної уніфікованої дефініції цього поняття у зв'язку з його морально-етичними характеристиками. Під діловою репутацією фізичної особи варто розуміти набуту особою суспільну оцінку її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків. Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин [39]. Захист репутації виступає передумовою обмеження свободи слова прокурорів (ст. 21 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів [40]), державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (п. 2 р. II Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування);

ж) захист прав і свобод інших осіб, що базується на положенні про неправомірність зловживання особою своїми правами та їх здійснення на шкоду правам чи інтересам інших осіб;

з) запобігання розголошенню конфіденційної інформації, тобто такої, доступ до якої обмежено фізичними чи юридичними особами, за винятком суб'єктів владних повноважень, та яка може бути поширена за бажанням та у порядку, визначеному цими особами [41]. Так обмеження поширюється на сферу здійснення свободи слова прокурорів (ст. 12 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів), а також державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (п. 2 р. II Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування). Ця підстава для обмеження також розглядається у рішеннях ЄСПЛ «*Guja v. Moldova*» [42] та «*Soares v. Portugal*» [43] у справах за участю публічних службовців;

и) підтримання авторитету і безсторонності суду. Практика Європейського суду з прав людини сформувала критерії для визначення незалежності судового корпусу, до яких належать: спосіб та строк призначення судді на посаду; наявність механізмів, що застосовуються для протидії зовнішнім впливам на суддю; з'ясування питання, чи справляє суд вра-

ження незалежного [44]. В українському законодавстві таке обмеження втілене у ст.ст. 11 та 20 Кодексу суддівської етики [45]. У практиці ЄСПЛ легітимність зазначеного обмеження розглядалася у справах щодо суддів – «*Wille v. Liechtenstein*» [46] та «*Di Giovanni v. Italy*» [47].

3. *Необхідність у демократичному суспільстві* означає, що ситуація не підлягає вирішенню іншим шляхом без введення обмежень прав і свобод у конкретному випадку. Європейський суд з прав людини переходить до з'ясування відповідності вжитих заходів критерію «необхідність у демократичному суспільстві» лише після того, коли встановить, що ці обмеження відповідають вимогам законності та легітимної мети. На цьому третьому етапі ЄСПЛ здійснює перевірку на дотримання таких складових:

а) «відповідність та достатність» причин, які виправдовують втручання у права особи [10];

б) наявність «нагальної суспільної потреби» для зазначеного втручання. Варто наголосити, що при застосуванні цього критерію в межах національного законодавства органи влади держави мають певну свободу розсуду, однак межі цього розсуду тісно пов'язані з європейським контролем [36];

в) пропорційність втручання тим заходам, які вживаються для досягнення поставленої мети (зокрема, щодо суворості застосовуваних стягнень) [48].

Висновки. Таким чином, під обмеженням політичних прав публічних службовців слід розуміти спеціальне звуження обсягу реалізації прав, яке застосовується до публічних службовців як представників органів публічної влади під час здійснення їх службових функцій з метою ефективного виконання покладених на них завдань, запобігання неправомірному впливу на їх службову діяльність та захисту репутації органів публічної влади.

Європейські стандарти застосування підстав для легітимного обмеження політичних прав публічних службовців знайшли своє втілення у тематичних законах та підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють діяльність окремих посад публічної служби. Застосовуваний Європейським судом з прав людини «тест на пропорційність» є ефективним механізмом з'ясування правомірності та співмірності обмеження прав і свобод публічних службовців (зокрема, і політичних), адже встановлює чіткі критерії для аналізу фактичних обставин справи з метою прийняття справедливого рішення, що відповідає принципу верховенства права.

Література

1. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 291.
2. Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2010. С. 3.
3. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2010. С. 5.
4. Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2018. № 4. С. 19. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_4_4.pdf. (дата звернення: 29.10.2025).

5. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. К.: Атіка, 2005. С. 125.
6. Оболенський О. Ю. Державна служба: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2003. С. 206-207. URL: <https://studentbooks.com.ua/content/view/1214/76/>. (дата звернення: 30.10.2025).
7. Публічна служба: навч. посіб. / С.М. Серьогін, Н.А. Липовська, Є.І. Бородин [та ін.]; за заг. ред С.М. Серьогіна. Дніпро: ГРАНІ, 2018. С. 73.
8. Шлоер Б. Принцип адекватності в європейському публічному праві та його розвиток в українському адміністративному праві. *Право України*. 2011. № 4. С. 65, 67.
9. Зінченко Ю. О. Історія становлення принципу пропорційності. *Держава і право*. 2009. № 46. С. 85.
10. Рішення ЄСПЛ від 16.12.1997, справа *Camenzind v. Switzerland*, заява № 136/1996/755/954, § 45. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58125>. (дата звернення: 30.10.2025).
11. Рішення Суду ЄС від 14.06.2017, справа № C-685/15, *Online Games Handels GmbH v. Landespolizeidirektion Oberusterreich*, §§ 51, 53. URL: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=de&num=C-685/15>. (дата звернення: 30.10.2025).
12. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004, п. 4.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>. (дата звернення: 30.10.2025).
13. Зінченко Ю.О. Історія становлення принципу пропорційності. *Держава і право*. 2009. № 46. С. 83;
14. Циппеліус Р. Методика правозастосування. [упоряд. Б. Шлоер; пер. Р. Корнута]. Київ: Юстініан, Київ, 2016. С. 168;
15. Погребняк С. Принцип пропорційності як загальний принцип права. *Право України*. 2017. № 7. С. 33.
16. Рішення Суду ЄС від 14.06.2017, справа № C-685/15, *Online Games Handels GmbH v. Landespolizeidirektion Oberusterreich*, § 53. URL: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=de&num=C-685/15>. (дата звернення: 28.10.2025).
17. Мерник А. М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №2/2020. С. 44.
18. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from 4 November 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf. (дата звернення: 28.10.2025).
19. Рішення ЄСПЛ від 18.12.2008, справа *Saviny v. Ukraine*, заява № 39948/06, § 47. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90360>. (дата звернення: 28.10.2025).
20. Рішення ЄСПЛ від 13.07.1995, справа *Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*, заява № 18139/91, § 37. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57947>. (дата звернення: 29.10.2025).
21. Рішення ЄСПЛ від 29.04.2003, справа *Poltoratskiy v. Ukraine*, заява № 38812/97, § 155. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61059>. (дата звернення: 29.10.2025).
22. Рішення ЄСПЛ від 02.08.1984, справа *Malone v. the United Kingdom*, заява № 8691/79, § 67. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57533>. (дата звернення: 29.10.2025).
23. Рішення ЄСПЛ від 24.04.1990, справа *Kruslin v. France*, заява № 11801/85, § 27. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57626>. (дата звернення: 29.10.2025).
24. Рішення ЄСПЛ від 24.02.2020, справа «*Полях та інші проти України*», заява № 58812/15 та інші. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text. (дата звернення: 27.10.2025).
25. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII, п. 9 ч. 1 ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення: 29.10.2025).
26. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>. (дата звернення: 30.10.2025).
27. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>. (дата звернення: 30.10.2025).
28. Ширшикова Р. Сутнісно-функціональний аналіз категорій громадського порядку та громадської безпеки. *Історико правовий часопис*. 2013. № 2. С. 75–76.
29. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 29.10.2025).

30. Шлоер Б. Нові адміністративно-правові поняття у сфері відвернення загроз об'єктам поліцейської охорони – спроба роз'яснення. Питання адміністративного права. Книга друга. Відп. за вид. Н.Б. Писаренко. Харків: ООО «Оберіг», 2018. С. 100–101.
31. Рішення ЄСПЛ від 20.05.1999, справа *Rekvünyi v. Hungary*, заява № 25390/94. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58262>. (дата звернення: 30.10.2025).
32. Надутий А.В. Територіальна єдність, цілісність і недоторканність: до питання про співвідношення понять. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). С. 33. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/814/teritorial_na_yednist_cilisnist_i_nedoto.pdf?sequence=2&isAllowed=y. (дата звернення: 30.10.2025).
33. Агаркова А. Організатор як суб'єкт масових заворушень. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 21. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/11/36.pdf>. (дата звернення: 30.10.2025).
34. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.04.2016 по справі № 6-1528цс15. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-1528cs15>. (дата звернення: 30.10.2025).
35. Рішення ЄСПЛ від 01.07.2008, справа *Lahr v. Germany*, заява № 16912/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88269>. (дата звернення: 30.10.2025).
36. Рішення ЄСПЛ від 07.12.1976, справа *Handyside v. the United Kingdom*, заява № 5493/72, §§ 48–49. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>. (дата звернення: 30.10.2025).
37. Постанова Верховного Суду від 29.10.2021 по справі № 480/85/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100722852>. (дата звернення: 30.10.2025).
38. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>. (дата звернення: 29.10.2025).
39. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text. (дата звернення: 30.10.2025).
40. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/p0001900-17#Text>. (дата звернення: 29.10.2025).
41. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI, ч. 1 ст. 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>. (дата звернення: 30.10.2025).
42. Рішення ЄСПЛ від 12.02.2008, справа *Guja v. Moldova*, заява № 14277/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85016>. (дата звернення: 29.10.2025).
43. Рішення ЄСПЛ від 21.07.2016, справа *Soares v. Portugal*, заява № 79972/12. URL: <https://www.dallozactualite.fr/sites/dalloz-actualite.fr/files/resources/2016/07/79972-12.pdf>. (дата звернення: 29.10.2025).
44. Рішення ЄСПЛ від 25.02.1997, справа *Findlay v. the United Kingdom*, заява № 22107/93, § 73. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58016>. (дата звернення: 30.10.2025).
45. Кодекс суддівської етики від 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/p0001415-13#Text>. (дата звернення: 30.10.2025).
46. Рішення ЄСПЛ від 28.10.1999, справа *Wille v. Liechtenstein*, заява № 28396/95. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58338>. (дата звернення: 30.10.2025).
47. Рішення ЄСПЛ від 09.07.2013, справа *Di Giovanni v. Italy*, заява № 51160/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122174>. (дата звернення: 30.10.2025).
48. Рішення ЄСПЛ від 30.10.2014, справа *Shvydka v. Ukraine*, заява № 17888/12, § 34. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147445>. (дата звернення: 30.10.2025).

Анотація

Махно А. А. Обмеження політичних прав публічних службовців: поняття, підстави та «тест на пропорційність». – Стаття.

Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу обмеження політичних прав публічних службовців під час здійснення їх службових повноважень. З'ясовано, що правовий інститут обмеження політичних прав публічних службовців залишається поза увагою вітчизняних науковців, оскільки переважно вчені зупиняються на дослідженні загальних засад обмеження прав і свобод людини і громадянина. На підставі аналізу доктринальних положень, норм законодавства та практики ЄСПЛ у справах, де заявниками виступають публічні службовці,

сформульована авторська дефініція «обмеження політичних прав публічних службовців». Під поняттям «обмеження політичних прав публічних службовців» пропонується розуміти спеціальне звуження обсягу реалізації прав, яке застосовується до публічних службовців як представників органів публічної влади під час здійснення їх службових функцій з метою ефективного виконання покладених на них завдань, запобігання неправомірному впливу на їх службову діяльність та захисту репутації органів публічної влади.

Проаналізовано 16 рішень ЄСПЛ, на підставі чого виокремлено складові елементи «тесту на пропорційність». З'ясовано, що, як правило, підставами для обмеження політичних прав публічних службовців у практиці ЄСПЛ є: 1) інтереси національної безпеки; 2) громадська (публічна) безпека; 3) територіальна цілісність; 4) запобігання заворушенням чи злочинам; 5) охорона публічного порядку; 6) захист здоров'я чи моралі; 7) захист репутації; 8) захист прав і свобод інших осіб; 9) запобігання розголошенню конфіденційної інформації; 10) підтримання авторитету і безсторонності суду.

Зроблено висновок, що окремі з цих підстав знайшли закріплення в українському законодавстві. Зокрема, такі положення втілено у нормах Законів «Про очищення влади» (щодо права на доступ до публічної служби), «Про політичні партії в Україні» (щодо права на свободу об'єднання), «Про державну службу», Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів та Кодексу суддівської етики (щодо права на свободу слова).

Ключові слова: публічна служба, службове право, державна служба, обмеження прав і свобод, практика ЄСПЛ, право на доступ до публічної служби, право на свободу слова, право на свободу об'єднання.

Summary

Makhno A. A. Restrictions on the political rights of public servants: concept, grounds, and “proportionality test”. – Article.

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of restrictions on the political rights of public servants in the exercise of their official powers. It has been established that the legal institution of restrictions on the political rights of public servants remains outside the attention of domestic scholars, since most scholars focus on researching the general principles of restrictions on human and civil rights and freedoms. Based on an analysis of doctrinal provisions, legislation, and the practice of the European Court of Human Rights in cases where civil servants are the applicants, the author formulates a definition of “restriction of the political rights of civil servants.” The term “restriction of the political rights of public servants” is proposed to be understood as a special narrowing of the scope of rights that applies to public servants as representatives of public authorities in the performance of their official duties with the aim of effectively fulfilling their tasks, preventing undue influence on their official activities, and protecting the reputation of public authorities.

Sixteen decisions of the ECtHR were analyzed, on the basis of which the components of the “proportionality test” were identified. It has been established that, as a rule, the grounds for restricting the political rights of public servants in the practice of the ECtHR are: 1) national security interests; 2) public safety; 3) territorial integrity; 4) prevention of riots or crimes; 5) protection of public order; 6) protection of health or morals; 7) protection of reputation; 8) protection of the rights and freedoms of others; 9) prevention of disclosure of confidential information; 10) maintenance of the authority and impartiality of the court.

It was concluded that some of these grounds are embodied in Ukrainian legislation. In particular, such provisions are embodied in the norms of the Laws “On Purification of Government” (regarding the right to access public service), “On Political Parties in Ukraine” (regarding the right to freedom of association), “On Public Service,” General Rules of Ethical Conduct for Civil Servants and Local Government Officials, the Code of Professional Ethics and Conduct for Prosecutors, and the Code of Judicial Ethics (regarding the right to freedom of speech).

Key words: public service, service law, civil service, restrictions on rights and freedoms, ECtHR practice, right of access to public service, right to freedom of expression, right to freedom of association.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 07.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 347.9:004.8

DOI <https://doi.org/10.32782/npuola.v37.2025.12>*Ю. І. Мельничук, О. В. Подвірна, А. С. Багатко*

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Постановка проблеми. Штучний інтелект (ШІ) значно впливає на розвиток технологій, зокрема в цивільних правовідносинах, а саме у сфері інтелектуальної власності. Застосування ШІ може призвести до порушення прав на інтелектуальну власність, таких як несанкціоноване використання творів чи технологій. Однак чинне законодавство не завжди враховує новітні технології, що створює правові та етичні виклики.

Метою дослідження є аналіз впливу ШІ на захист прав у цивільних справах, зокрема в контексті інтелектуальної власності, та визначення шляхів удосконалення правового захисту. Дослідження охоплює правовий статус ШІ, відповідальність за його рішення та необхідність нових нормативних актів.

Методологія включає аналіз законодавства, судової практики та порівняльний аналіз різних правових підходів. Це дослідження є актуальним для забезпечення правового захисту в умовах швидкого розвитку технологій ШІ, що вимагає адаптації юридичних норм для ефективного захисту прав фізичних і юридичних осіб.

Актуальність теми. Штучний інтелект (ШІ) активно інтегрується в різні сфери, зокрема й у цивільні правовідносини. Завдяки своїм можливостям автоматизувати створення контенту, розробляти нові технології та обробляти великі обсяги інформації, ШІ має потенціал суттєво змінити практику захисту прав інтелектуальної власності. Зокрема, відтворення авторських творів чи використання запатентованих технологій без відповідного дозволу може порушувати права власників. Однак, існуюче законодавство, що регулює інтелектуальну власність, не завжди враховує нові виклики, пов'язані з використанням ШІ.

Зі зростанням впливу ШІ на прийняття рішень у цивільних справах виникають нові проблеми, такі як відповідальність за рішення, прийняті алгоритмами, або збирання персональних даних для тренування нейронних мереж. Тому дослідження правового захисту осіб у цивільних справах в умовах застосування ШІ стає все більш актуальним.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус штучного інтелекту може відрізнятися в різних юрисдикціях, і наразі немає однозначного міжнародного консенсусу з цього питання. Однак варто розглянути деякі загальні підходи та розглянути потенційні правові статуси ШІ.

Підхід до ШІ як інструменту

Один із можливих підходів полягає в тому, щоб розглядати штучний інтелект як простий інструмент або комп'ютерну програму, яка використовується людиною для досягнення певних цілей. З цієї точки зору правовий статус ШІ можна визначити в межах існуючих правових категорій.

Відповідно до статті 433 ЦКУ комп'ютерні програми є об'єктами авторського права, які охороняються як літературні твори [1]. Комп'ютерні програми охороняються як літературні твори. Така охорона поширюється на комп'ютерні програми незалежно від способу чи форми їх вираження [2].

Інший підхід полягає в тому, щоб розглядати ШІ, як незалежну юридичну особу зі своїми правами та обов'язками. Це означає, що ШІ може мати юридичне вираження, подібне до статусів фізичної чи юридичної особи. Проте цей підхід є досить новим і потребує глибокого дослідження та детального розгляду та розвитку в теорії та практиці права. Цивільне законодавство України визначає, хто є суб'єктами авторського права, а саме: «Первинним суб'єктом авторського права є автор твору. У разі відсутності доказів протилежного автором твору вважається фізична особа, зазначена у звичайному порядку як автор на оригінал або примірник твору (презумпція авторського права – це також інші фізичні та юридичні особи, які набули прав на твір відповідно до договору або закону) [1].

Штучний інтелект поки не може бути визнаний окремою сутністю в законодавстві інших країн. Так, у Великій Британії ШІ не визнається автором і власником прав на створені ним результати і не наділяється правосуб'єктністю. Авторство належить особі або особам, які зробили свій творчий внесок у майбутній результат при використанні ШІ та створенні об'єктів з його допомогою. Але частою проблемою цього підходу є те, що люди неправомірно заявляють про авторство об'єктів, створених ШІ, у випадках, коли вони були створені без творчого внеску фізичної особи. В даний час у багатьох країнах авторське право надається творам інтелектуальної творчості людини. Бюро авторських прав США заявляє: «Бюро авторських прав США зареєструє оригінальний твір, захищений авторським правом, за умови, що цей твір створено особою» [3, с. 62].

Також у США твори, створені фізичною особою за допомогою машини чи штучного інтелекту, будуть захищені авторським правом. Щоб набути авторсько-правової охорони, твір має відображати творче самовираження особи [4].

Інший підхід – гібридний, а точніше: поєднання інструментальної та суб'єктивної перспектив. Це означає визнання ШІ інструментом, який використовують люди, але надання йому певного рівня автономії та відповідальності. Коли розробка ідеї чи концепції, бажаної людиною, покладається виключно на штучний інтелект. Відповідно до цього підходу ШІ може мати обмежені права та обов'язки, які визначаються правовими нормами або договірними угодами.

Застосування конкретного правового статусу штучного інтелекту залежить від правової системи кожної юрисдикції та чинного законодавства. Деякі країни вже прийняли окремі закони або розробили етичні принципи щодо штучного інтелекту, включаючи його правовий статус. Проте, для створення загальновизнаних міжнародних норм і стандартів щодо правового статусу штучного інтелекту все ще потрібно зробити багато покращень.

Штучний інтелект відкриває нові можливості для автоматизації процесів прийняття рішень у цивільних справах, що може призвести до підвищення швидкості та ефективності судового процесу. Проте, водночас

виникають питання щодо того, як впливатиме використання ШІ на рівень захисту прав та інтересів сторін у цивільних справах.

Однією з основних проблем є питання прозорості та відповідальності за рішення, які приймаються алгоритмами ШІ. Часто рішення, прийняті системами штучного інтелекту, можуть бути складними для розуміння та пояснення людям, що ускладнює можливість контролю та оскарження таких рішень.

Важливо зазначити, що незалежно від правового статусу ШІ, вирішення питань, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності, які виникають у зв'язку з ШІ, потребує розробки відповідних правових механізмів та нормативних актів. Це може включати створення спеціальних правових норм, які враховують унікальні аспекти штучного інтелекту та його вплив на інтелектуальну власність.

У майбутньому можна передбачити, що штучний інтелект може стати некерованим через стрімкий розвиток технологій, у такому випадку стає можливим визначити ШІ як суб'єкта, який самостійно нестиме відповідальність за свої дії.

Розвиток штучного інтелекту несе як позитивні, так і негативні ризики. Важливо збалансувати розвиток технологій ШІ з урахуванням етичних, соціальних і правових аспектів.

Подальше використання технологій штучного інтелекту має певні ризики, такі як: вплив на ринок праці та заміна людей на робочих місцях автоматизованими системами та роботами, що призведе до втрати робочих місць та може вимагати перенавчання та навчання людей адаптуватися до нових умов праці; породження етичних дилем – використання ШІ у зброї та військових системах може викликати питання про автономію та відповідальність за дії ШІ, а також використання ШІ у сферах, пов'язаних із конфіденційністю, безпекою даних та моральними аспектами; розвиток AI може призвести до появи нового розриву між країнами та суспільствами щодо доступу до технологій, це посилить нерівність міжнародної співпраці, оскільки країни та групи з обмеженим доступом до ресурсів AI можуть залишатися слабкими в технологічному розвитку; недостатня захищеність систем штучного інтелекту може призвести до зловживань і несанкціонованого використання персональних даних, маніпуляцій і масового збору інформації; у випадках неналежної роботи штучного інтелекту або негативного впливу на людей чи навколишнє середовище залишається відкритим питання відповідальності штучного інтелекту, його власників, розробників, користувачів та операторів. До ключових характеристик, які визначатимуть здатність штучного інтелекту нести відповідальність за свої дії, можна віднести автономність і самоорганізацію, здатність раціонально мислити і поводитися, а також здатність до навчання і самонавчання.

Головною проблемою сьогодні є не створення ефективних систем штучного інтелекту – таких розробок у світі вже достатньо, а відсутність нових підходів до створення системи управління, насамперед етичного характеру, над штучним інтелектом. Тому безпека штучного інтелекту має бути пріоритетом у його розвитку [5, с. 127].

Для забезпечення адекватного захисту прав та інтересів у цивільних справах в умовах застосування ШІ необхідно розробити спеціальні нормативні акти та практичні механізми. Деякі з можливих заходів включають:

1. Необхідно розробити нормативні акти, які чітко визначають правовий статус систем штучного інтелекту та встановлюють правила їх використання.

2. Важливо розробити та впровадити методи пояснення рішень, які приймаються алгоритмами ШІ, щоб забезпечити прозорість та можливість контролю.

3. Необхідно встановити ефективні механізми захисту особистих даних від несанкціонованого доступу та використання.

4. Потрібно активно розвивати правове обґрунтування застосування ШІ у цивільних справах та вирішувати правові питання, що виникають у зв'язку з цим.

5. Важливо розробити механізми нормативного контролю за застосуванням ШІ у цивільних справах. Це включає в себе оцінку відповідності систем штучного інтелекту вимогам законодавства та моніторинг їх діяльності для виявлення можливих порушень.

6. Необхідно розробити та впровадити етичні стандарти для розробки, використання та впровадження систем штучного інтелекту в цивільних справах. Ці стандарти повинні враховувати принципи справедливості, прозорості та відповідальності.

7. Важливо забезпечити доступ до правосуддя для всіх осіб, включаючи тих, чії права можуть бути порушені внаслідок застосування ШІ. Це може включати розробку програм підтримки та надання правової допомоги.

8. У випадках, коли застосування ШІ призводить до порушення прав та інтересів осіб у цивільних справах, важливо мати механізми компенсації збитків та неповної компенсації.

9. Необхідно забезпечити, щоб при прийнятті рішень системами штучного інтелекту завжди була можливість людського контролю та втручання в разі потреби.

Щоб забезпечити ефективне управління ризиками штучного інтелекту та збалансований розвиток технологій, необхідно розробити етичні, соціальні та правові рамки, які враховують потенційні наслідки та захищають права та інтереси людей. Координація міжнародної співпраці, дослідження та визначення стандартів, розробка політики та законодавства в цій сфері є важливими кроками для ефективного управління ризиками штучного інтелекту.

Висновки. Застосування штучного інтелекту в цивільних справах відкриває нові можливості, але вимагає уваги до питань захисту прав та інтересів сторін. Шляхом розвитку відповідного законодавства та практичних механізмів можна забезпечити адекватний захист прав та інтересів у цивільних справах в умовах застосування штучного інтелекту.

Забезпечення захисту прав та інтересів у цивільних справах в умовах застосування штучного інтелекту є складною, але досяжною метою. Шляхом комплексного підходу та спільних зусиль громадських організацій, правозахисних органів, вчених та законодавців можна забезпечити ефек-

тивний захист прав та інтересів всіх учасників цивільного судочинства в умовах розвитку штучного інтелекту.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#n163>
3. Андрощук, Г. О. Штучний інтелект і інтелектуальна власність: проблеми регулювання. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 2(14), С. 58–78. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-58-78](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-58-78)
4. Dickenson J., Morgan A., Clark B., (2017). Creative machines: ownership of copyright in content by artificial intelligence applications. *European Intellectual Property Review*. No 8. Vol. 39. P. 458–459.
5. Бусол О.Ю., Потенційна небезпека штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2015. № 2 (14). С. 127.

Анотація

Мельничук Ю. І., Подвірна О. В., Багатко А. С. Захист прав та інтересів у цивільних справах в умовах застосування штучного інтелекту. – Стаття.

Мета наукової статті полягає у дослідженні правових аспектів застосування штучного інтелекту в цивільних справах, зокрема його впливу на захист прав та інтересів сторін. Визначено можливі ризики та загрози, пов'язані із впровадженням штучного інтелекту в судочинство, а також окреслено правові механізми, що сприятимуть забезпеченню балансу між технологічним прогресом і дотриманням принципів справедливого судочинства.

Методи, що були застосовані під час дослідження цієї теми, включають насамперед юридичний аналіз, прогнозування, моделювання, метод порівняння, а також аналіз соціальних та економічних наслідків і законодавства. Ці методи спрямовані на детальний розгляд правових норм, їх застосування та оцінку ефективності в реальних умовах. Вони дозволяють виявити прогалини в законодавстві та запропонувати шляхи їх усунення, а також створити прогнози та моделі для подальшої оптимізації правового регулювання в майбутньому.

Результатом статті стало комплексне дослідження правового регулювання використання штучного інтелекту (ШІ) в цивільних правовідносинах. Виявлено основні проблеми та виклики, з якими стикається сучасна правова система у контексті інтеграції новітніх технологій, таких як ШІ, в цивільно-правові відносини.

Зокрема, досліджено правовий статус ШІ, роль технологій у формуванні цивільних прав і обов'язків, а також специфіку регулювання авторських прав, патентів і захисту персональних даних у умовах активного використання технологій ШІ. Підкреслено необхідність створення спеціалізованих нормативно-правових актів, які б регулювали використання ШІ в цивільному процесі, враховуючи особливості цифрових технологій та алгоритмів.

Особлива увага приділена правовій відповідальності за порушення прав фізичних та юридичних осіб, зокрема в контексті недобросовісної конкуренції, захисту персональних даних і можливих зловживань технологіями ШІ. Окремо розглянуто проблему забезпечення прозорості та підзвітності алгоритмів ШІ, зокрема в питаннях, що стосуються відносин власності та збереження конфіденційної інформації.

Висновки. У результаті аналізу, пропонуємо конкретні шляхи вдосконалення законодавчого регулювання в галузі ШІ, зокрема запровадження нових правових норм, що забезпечать ефективний баланс між інноваціями, правами громадян і правовою безпекою. Визначено, що без створення відповідних правових механізмів контролю за використанням технологій ШІ в цивільних правовідносинах існує ризик зловживань і порушень прав громадян, що потребує негайного врегулювання на рівні державної політики та законодавства.

Ключові слова: штучний інтелект, цивільні правовідносини, правовий статус, захист прав, персональні дані, авторські права, патенти, правова відповідальність, недобросовісна конкуренція, прозорість алгоритмів, законодавче регулювання, технологічні інновації, правова безпека.

Summary

Melnychuk Yu. I., Podvirna O. V., Bahatko A. S. Protection of rights and interests in civil cases in the context of artificial intelligence application. – Article.

The purpose of the scientific article is to study the legal aspects of the application of artificial intelligence in civil cases, in particular its impact on the protection of the rights and interests of the parties. Possible risks and threats associated with the introduction of artificial intelligence into legal proceedings are identified, and legal mechanisms are outlined that will help ensure a balance between technological progress and adherence to the principles of fair trial.

The methods used in the study of this topic include, first of all, legal analysis, forecasting, modeling, the comparison method, as well as the analysis of social and economic consequences and legislation. These methods are aimed at a detailed examination of legal norms, their application and assessment of effectiveness in real conditions. They allow identifying gaps in the legislation and suggesting ways to eliminate them, as well as creating forecasts and models for further optimization of legal regulation in the future.

The result of the article was a comprehensive study of the legal regulation of the use of artificial intelligence (AI) in civil legal relations. The main problems and challenges faced by the modern legal system in the context of integrating new technologies, such as AI, into civil legal relations are identified.

In particular, the legal status of AI, the role of technologies in the formation of civil rights and obligations, as well as the specifics of the regulation of copyright, patents and personal data protection in the context of the active use of AI technologies are investigated. The need to create specialized regulatory legal acts that would regulate the use of AI in civil proceedings, taking into account the features of digital technologies and algorithms, is emphasized.

Special attention is paid to legal liability for violation of the rights of individuals and legal entities, in particular in the context of unfair competition, protection of personal data and possible abuse of AI technologies. The problem of ensuring transparency and accountability of AI algorithms is separately considered, in particular in matters relating to property relations and the preservation of confidential information.

Conclusions It has been determined that without the creation of appropriate legal mechanisms for controlling the use of AI technologies in civil legal relations, there is a risk of abuse and violation of citizens' rights, which requires immediate regulation at the level of state policy and legislation.

Key words: artificial intelligence, civil legal relations, legal status, protection of rights, personal data, copyright, patents, legal liability, unfair competition, transparency of algorithms, legislative regulation, technological innovations, legal security.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

UDC 342.32

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.13>*N. V. Mishyna*

CONSTITUTIONAL RESILIENCE IN TIMES OF CHANGE: FRENCH INSPIRATIONS FOR UKRAINE'S CONSTITUTIONAL DEVELOPMENT

Problem statement and its connection with important scientific or practical tasks. The resilience of constitutional systems has become one of the main subjects of discussion in recent European scholarship. In moments of crisis, constitutions are not only legal documents but also living instruments that help societies maintain stability and continuity. France's constitutional experience, with its long evolution from revolutionary ideals to a modern semi-presidential democracy, shows how institutions can adapt without losing their democratic essence. For Ukraine, which faces both the challenges of war and the demands of European integration, the French example offers important lessons on how to balance a strong state with the protection of individual rights.

In many ways, France has turned constitutionalism into a continuous process of reflection and reform. Since 1958, the French Fifth Republic has combined effective executive power with robust constitutional control, especially after the expansion of the Constitutional Council's authority. Its approach to the hierarchy of norms, the recognition of social rights, and the integration of constitutional principles into everyday governance has influenced many European countries. These practices may now serve as a source of inspiration for Ukraine, whose constitutional system continues to evolve amid unprecedented political and social pressures.

The present study explores how selected principles and mechanisms of French constitutionalism—such as the constitutional review system, the notion of a *“bloc de constitutionnalité,”* and the balance between centralization and local self-government—could contribute to Ukraine's ongoing constitutional development. It argues that France's experience demonstrates how a state can remain unitary yet pluralistic, centralized yet open to local autonomy, and how legal stability can coexist with democratic change.

Analysis of recent research and publications, which initiated the solution of this problem and on which the author relies, highlighting previously unresolved parts of the overall problem to which the article is devoted. The majority of Ukrainian research on comparative constitutionalism tends to focus on the institutional design of European Union member states rather than on the internal dynamics of their constitutional cultures. As a result, France is usually presented through its EU membership, for instance in studies on the implementation of the principle of subsidiarity, rather than as a constitutional system with a long and unique historical trajectory [5; 6]. Only a few Ukrainian authors have engaged more deeply

with French legal doctrine, examining issues such as constitutional control [2-4], the influence of the *Conseil constitutionnel* on administrative justice, or the evolution of the Fifth Republic's semi-presidential model.

Another underexplored area concerns the integration of constitutional and administrative principles in France – a topic especially relevant for Ukraine's ongoing decentralization. While the French system demonstrates a sophisticated balance between national sovereignty and local autonomy, Ukrainian literature often treats decentralization as a purely administrative process, without analysing its constitutional foundations. In this respect, French scholarship, including works by Rousseau, Beaud, and Pacteau, could provide valuable insights into how constitutional law ensures the coherence of a multi-level governance system. Yet these sources are rarely cited in Ukrainian academic discourse, partly due to language barriers and limited access to contemporary French legal publications.

Therefore, the present study seeks to fill this research gap by systematically examining the French constitutional experience not as a peripheral case, but as a central example of institutional resilience and constitutional culture. The article relies on both French and Ukrainian sources to build a bridge between the two traditions and to demonstrate how French constitutional ideas – particularly those related to rights protection, judicial review, and local democracy – can enrich Ukraine's constitutional development in the context of European integration and post-war reconstruction.

The aim of the article. This article aims to examine how the principles and institutional practices of French constitutionalism can inform the ongoing constitutional transformation in Ukraine. In particular, it focuses on how the French experience demonstrates a pragmatic balance between legal continuity and reform, central authority and local autonomy, and rights protection and public interest. The study does not attempt to suggest a direct transplantation of models but rather to identify elements that could be thoughtfully adapted to the Ukrainian legal and political context.

The main objectives of the study are threefold. First, to analyse the core features of French constitutional resilience, including the role of the Constitutional Council, the hierarchy of norms within the *bloc de constitutionnalité*, and the institutional mechanisms that safeguard the rule of law. Second, to assess how similar mechanisms could strengthen Ukraine's constitutional framework, especially in areas such as judicial independence, decentralization, and the protection of social rights. Third, to explore the broader idea of constitutional culture – the shared values, traditions, and practices that make a constitution effective in everyday governance.

The article is guided by a comparative legal and contextual approach. This mixed method allows not only to trace legal similarities and differences but also to identify the cultural and institutional factors that shape constitutional performance. Ultimately, the study seeks to contribute to the ongoing discussion about how Ukraine can strengthen its constitutional democracy while preserving its national identity and responding to contemporary European challenges.

Main Analysis

1. The French “*bloc de constitutionnalité*” and its relevance for Ukraine

One of the most remarkable features of the French constitutional system is the concept of the *bloc de constitutionnalité*, which has become a cornerstone of modern French constitutionalism. The term was first formulated by the French Constitutional Council in its landmark decision of 16 July 1971 (*Liberté d'association*), when the Council extended the scope of constitutional review beyond the written provisions of the 1958 Constitution. By recognising the constitutional value of the Preamble and the 1789 Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, the Council effectively transformed the French Constitution into a living system of principles rather than a static legal text. Over time, this bloc was expanded to include the 1946 Preamble and certain “fundamental principles recognised by the laws of the Republic” (*principes fondamentaux reconnus par les lois de la République*), creating a coherent hierarchy of constitutional norms that guide both legislation and administration.

The *bloc de constitutionnalité* is not only a doctrinal innovation but also a practical mechanism that bridges law, history, and politics. It ensures that the French legal order remains consistent with the enduring values of liberty, equality, and fraternity, while also adapting to new social realities. Through its jurisprudence, the Constitutional Council has invoked the bloc to affirm principles such as freedom of association, equality before the law, the right to education, and the protection of human dignity. Importantly, this approach allows the Council to interpret constitutional rights dynamically, taking into account evolving social, economic, and technological conditions. In doing so, France has managed to create a flexible yet stable constitutional framework that preserves democratic continuity even in times of crisis.

For Ukraine, the *bloc de constitutionnalité* offers a valuable model of interpretative constitutionalism. The Ukrainian Constitution of 1996 contains a comprehensive list of rights and freedoms, many of which reflect international human rights standards. However, the interpretation of these rights in practice has often been narrow and formalistic, focusing primarily on literal meaning rather than on the spirit of the Constitution. As a result, constitutional principles such as equality, social justice, and solidarity remain underdeveloped in judicial reasoning. The French experience shows that historical and preambular principles can have genuine normative force and guide both constitutional and administrative decision-making.

Adopting a similar conceptual approach in Ukraine could significantly strengthen the national human rights protection system. For example, the Ukrainian Constitutional Court could use the *bloc de constitutionnalité* method to give constitutional value to the Preamble of the Ukrainian Constitution, which refers to human dignity, democracy, and the rule of law as fundamental principles of the state. It could also integrate references to international and European human rights instruments into its reasoning, as the French Council does with universal declarations and charters. This would not only improve the coherence of Ukrainian constitutional jurisprudence but also align it more closely with European standards of interpretation.

Moreover, the *bloc de constitutionnalité* approach could enhance the constitutional role of local and regional authorities in Ukraine. By extending constitutional reasoning to include social and economic dimensions, as is done in France, Ukrainian courts and lawmakers could strengthen local mechanisms of rights protection and public accountability. For instance, principles such as equality in access to public services or the protection of social welfare could be interpreted as constitutional obligations guiding municipal governance. This perspective would move Ukraine toward a more integrated and human-centred constitutional model—one that protects rights not only in abstract legal terms but also in their practical, community-based expression.

Ultimately, the French *bloc de constitutionnalité* demonstrates how a constitution can serve as both a repository of historical values and a tool for contemporary governance. Its relevance for Ukraine lies not in direct imitation but in the adoption of its interpretative philosophy – a belief that constitutional rights derive their strength from the unity of legal norms, social ethics, and civic responsibility. By applying this principle in judicial and administrative practice, Ukraine could foster a constitutional culture grounded in dignity, solidarity, and resilience – values essential for the country's democratic recovery and European future.

2. Constitutional review and the culture of constitutional dialogue

Since 1958, France has developed one of the most distinctive and balanced systems of constitutional review in Europe. Under the Constitution of the Fifth Republic, the Constitutional Council (*Conseil constitutionnel*) was initially designed as a political rather than a judicial body. Its main task was to ensure that Parliament respected the boundaries of its legislative competence, leaving the protection of fundamental rights largely outside its scope. However, the Council gradually evolved beyond this limited role, especially after its historic decision of 16 July 1971 on the Freedom of Association. In that judgment, the Council declared that legislation must comply not only with the 1958 Constitution but also with the principles set forth in the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (1789) and the Preamble of the Constitution of 1946. This interpretation laid the foundation for the *bloc de constitutionnalité* and transformed the Council into a genuine constitutional court.

Over the following decades, the French Constitutional Council progressively expanded its jurisprudence, striking down laws that violated constitutional rights and establishing itself as a guardian of both democratic governance and individual freedoms. However, a major milestone came with the constitutional reform of 23 July 2008, which introduced the *Question Prioritaire de Constitutionnalité* (QPC). This mechanism allows any individual involved in a judicial case to raise a constitutional question concerning the law applied to their situation. The ordinary courts then refer the question, if it meets certain conditions, to the Council of State or the Court of Cassation, and ultimately to the Constitutional Council. This innovation fundamentally changed the French constitutional landscape. It made constitutional justice accessible to citizens, encouraged ordinary judges to participate in constitutional interpretation, and established a direct dialogue between different judicial levels.

The QPC system also helped reconcile two values that are sometimes seen as contradictory: judicial activism and respect for parliamentary sovereignty. By allowing the Council to review legislation only after its enactment and within the framework of specific cases, the reform maintained the primacy of Parliament while ensuring that rights violations could be addressed effectively. The result is a dynamic, multi-level form of constitutional dialogue where courts, legislators, and citizens all contribute to the living development of constitutional norms. As a result, constitutional review in France is no longer perceived as a purely abstract control, but as an ongoing conversation about the meaning and limits of rights in a democratic society.

Ukraine's experience with constitutional review presents a contrast. Since its establishment, the Constitutional Court of Ukraine has played a central role in maintaining the balance between branches of power. However, its work has been periodically interrupted by political crises and external pressure, which weakened public trust in the institution. Episodes such as the constitutional crisis, when the Court annulled parts of the anti-corruption legislation, illustrated how fragile the boundary between law and politics can be. This fragility has undermined the perception of the Court as an impartial arbiter of constitutional principles. Restoring confidence therefore requires both procedural and cultural reform – an area where the French model provides relevant inspiration.

Adopting certain features of the French QPC system could represent a meaningful step toward greater transparency and citizen participation in constitutional justice in Ukraine. For instance, allowing individuals to challenge laws during ongoing proceedings, rather than relying solely on abstract petitions from political actors, would democratize access to the Constitutional Court. It would also create new channels for cooperation between ordinary courts and the constitutional judiciary, strengthening professional dialogue and reducing institutional isolation. The introduction of such a “priority constitutional question” procedure, adapted to Ukraine's context, could help shift constitutional review away from political manipulation and toward a rights-based, citizen-oriented practice.

Furthermore, the French experience shows that procedural innovation must go hand in hand with the development of a broader constitutional culture. The effectiveness of constitutional review depends not only on legal provisions but also on the willingness of judges, lawyers, and citizens to treat the Constitution as a shared value rather than a political instrument. Ukraine can learn from the French emphasis on education, judicial ethics, and public communication surrounding constitutional decisions. The Constitutional Council's publication of detailed decisions and explanatory summaries, for example, promotes transparency and legal literacy – practices that could significantly improve civic understanding of constitutional justice in Ukraine.

In the long term, the establishment of a culture of constitutional dialogue could become one of the strongest guarantees of Ukraine's democratic resilience. The French model demonstrates that such dialogue is not a sign of institutional weakness but of maturity – a way for courts, parliament, and society to collectively interpret and uphold the fundamental principles of the

Republic. For Ukraine, this approach could help transform constitutional justice from a field of political confrontation into a space for consensus, stability, and protection of human rights.

3. *Decentralization, subsidiarity, and local democracy*

The French constitutional experience in the field of decentralization provides an instructive example of how a unitary state can preserve national cohesion while empowering local authorities to govern autonomously. Since the early 1980s, France has undergone a gradual but profound process of decentralization, initiated by the *lois Defferre* of 1982–1983, which transferred significant administrative powers from the central government to local entities – the regions, departments, and communes. This evolution was later entrenched at the constitutional level by the revision of 28 March 2003, which introduced the notion of *organisation dūcentralisūe de la Rūpublique* into Article 1 of the Constitution. This reform explicitly recognised that territorial communities shall “administer themselves freely by elected councils,” thereby confirming decentralization as a constitutional principle rather than a mere political choice.

From a constitutional point of view, this shift has two major implications. First, it establishes a balance between the indivisibility of the Republic and the autonomy of local governments. The French Constitution continues to affirm the unity of the state, yet within that unity it acknowledges a plurality of decision-making levels. Second, it integrates the principle of subsidiarity into domestic governance – the idea that public responsibilities should be exercised as closely as possible to citizens, unless their effective performance requires coordination at a higher level. In practice, this means that local authorities enjoy not only administrative freedom but also legal protection against undue interference by the central state. The Constitutional Council and the administrative courts have consistently reaffirmed that decentralization does not threaten the unity of the Republic but rather strengthens it by making governance more responsive and participatory.

This model is particularly relevant for Ukraine, which since 2014 has embarked on an ambitious decentralization reform. The reform’s primary aim has been to strengthen local self-government, improve the delivery of public services, and foster citizen participation in local decision-making. The reform has also contributed to the creation of consolidated territorial communities (*hromadas*), which serve as the backbone of local democracy. However, the full constitutionalisation of decentralization in Ukraine remains incomplete. Although Article 7 of the Constitution guarantees local self-government, the detailed division of powers between state and local levels is still defined mainly by ordinary legislation, leaving room for political manipulation. The ongoing war has also introduced new complexities, with many local councils operating under military or civil-military administrations. This situation makes the constitutional safeguarding of local autonomy more urgent than ever.

The French example offers several lessons that could guide the next phase of Ukraine’s decentralization. First, the explicit constitutional recognition of local government autonomy, as found in Article 72 of the French Constitution, provides a stable legal foundation for self-governance. Embedding a similar

provision in the Ukrainian Constitution – for instance, affirming the right of territorial communities to manage their affairs within the law – could protect them from central overreach during times of political instability or security emergencies. Second, France's experience shows the importance of clear financial guarantees for local authorities. Constitutional provisions and organic laws in France ensure that the transfer of powers to local entities is accompanied by adequate fiscal resources. For Ukraine, developing a comparable system of constitutional or statutory guarantees could prevent the weakening of local governments and promote accountability in public spending.

Furthermore, the French model demonstrates how constitutional law can promote solidarity among regions through mechanisms of equalization and interterritorial cooperation. The *Délégation interministérielle à l'aménagement du territoire et à l'attractivité régionale* (DATAR) and later agencies have played a central role in reducing territorial disparities. For Ukraine, where war has created vast differences in reconstruction needs, a similar approach could be adopted: constitutional or legislative frameworks could require the central government to support war-affected communities through targeted investment and reconstruction funds. Such measures would not only promote balanced development but also reinforce national unity based on fairness and inclusion.

Another element of the French decentralization model that could inspire Ukraine is the role of the prefect – a representative of the central state in each department and region. The prefect does not exercise direct authority over elected local councils but ensures the legality of their decisions through a posteriori review. This mechanism preserves the balance between local initiative and national supervision, preventing abuses while respecting local autonomy. Ukraine could adapt this model by introducing an independent administrative review mechanism for local acts, possibly through regional offices of the State Audit Service or the Ministry of Justice, instead of relying on politically appointed governors. Such a step would enhance transparency and strengthen the rule of law at the subnational level.

Finally, decentralization in France has been closely linked to civic participation and the protection of social rights at the local level. Local authorities play a key role in implementing policies related to housing, education, public health, and environmental protection. This integration of social policy and territorial governance ensures that constitutional rights have tangible effects in citizens' everyday lives. In Ukraine, where the reconstruction process involves rebuilding not only infrastructure but also social trust, empowering local governments to act as guarantors of social and economic rights could make the Constitution more meaningful in practice. By promoting participatory governance and supporting local capacity building, Ukraine could follow France's example of transforming decentralization into a living expression of constitutional democracy.

Conclusions. In conclusion, the French model of decentralization demonstrates that a unitary state can achieve both efficiency and inclusiveness when local self-government is grounded in constitutional principles. It provides Ukraine with a roadmap for consolidating its decentralization reform

through clear constitutional guarantees, fiscal autonomy, and participatory governance. Beyond institutional design, it also offers a broader lesson: that local democracy, when supported by constitutional norms, becomes a vital source of national resilience – a quality that Ukraine urgently needs as it rebuilds its state and society in the aftermath of war.

Bibliography

1. Гораджаєв О. Я. Конституційні права і свободи людини і громадянина в країнах і міжнародно-правові стандарти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 1998. 22 с.
2. Ірклієнко А.І. Конституційно-правовий статус Конституційної Ради Франції. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 138–141.
3. Книш В. В. Особливості юридичного закріплення конституційно-правової відповідальності у Франції. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Івано-Франківськ, 2023. № 61. С. 4.51–4.57.
4. Ломакін М. Французька модель конституційного контролю. Підприємництво, господарство і право. 2018. №4. С. 150-155. Ірклієнко, А. (2020). Конституційно-правовий статус Конституційної ради Франції. *Часопис Київського університету права*, (2), 138–141.
5. Mishyna N. European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 33. С. 52–57.
6. Mishyna N. Decentralization: European court of human rights' judgements implementation. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 32. С. 94–99.
7. Constitution of Ukraine 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-вр>
8. Constitution of France 1958. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf

Summary

Mishyna N. V. Constitutional resilience in times of change: French inspirations for Ukraine's constitutional development. – Article.

The resilience of constitutional systems has become one of the main subjects of discussion in contemporary European scholarship. In crisis, constitutions are not merely legal documents but living instruments that help societies maintain stability and continuity. France's constitutional experience, with its long evolution from revolutionary ideals to a modern semi-presidential democracy, demonstrates how institutions can adapt without losing their democratic essence. For Ukraine, which is confronting both the challenges of war and the demands of European integration, the French example offers important lessons on how to balance a strong state with the protection of individual rights.

This article aims to examine how the principles and institutional practices of French constitutionalism can inform the ongoing constitutional transformation in Ukraine. In particular, it focuses on how the French experience demonstrates a pragmatic balance between legal continuity and reform, central authority and local autonomy, and rights protection and public interest. The study does not attempt to suggest a direct transplantation of models but rather seeks to identify elements that could be thoughtfully adapted to the Ukrainian legal and political context.

The main objectives of the study are threefold. First, to analyze the core features of French constitutional resilience, including the role of the Constitutional Council, the hierarchy of norms within the bloc de constitutionnalité, and the institutional mechanisms that safeguard the rule of law. Second, to assess how similar mechanisms could strengthen Ukraine's constitutional framework, especially in areas such as judicial independence, decentralization, and the protection of social rights. Third, to explore the broader idea of constitutional culture – the shared values, traditions, and practices that make a constitution effective in everyday governance.

The article is guided by a comparative legal and contextual approach. This mixed method allows for tracing not only legal similarities and differences but also for identifying the cultural and institutional factors that shape constitutional performance. Ultimately, the study seeks

to contribute to the ongoing discussion about how Ukraine can strengthen its constitutional democracy while preserving its national identity and responding to contemporary European challenges.

Key words: Constitutional Reform; French Constitutionalism; Comparative Law; Rule of Law; Decentralization; Human Rights Protection; Constitutional Tradition.

Анотація

Мишина Н. В. Конституційна реформа: французький досвід для конституційного розвитку України. – Стаття.

Стійкість конституційних систем стала однією з головних тем обговорення в сучасній європейській науці. У моменти кризи конституції є не лише юридичними документами, але й живими інструментами, які допомагають суспільствам підтримувати стабільність та спадкоємність. Конституційний досвід Франції, з її довгою еволюцією від революційних ідеалів до сучасної напівпрезидентської демократії, демонструє, як інституції можуть адаптуватися, не втрачаючи своєї демократичної сутності. Для України, яка стикається як із викликами війни, так і з вимогами європейської інтеграції, французький приклад пропонує важливі приклади, як збалансувати сильну державу із захистом прав і свобод людини і громадянина.

Ця стаття досліджує, як принципи та інституційні практики французького конституціоналізму можуть вплинути на конституційну трансформацію в Україні. Зокрема, вона зосереджується на тому, як французький досвід демонструє баланс між правовою спадкоємністю та реформою, центральною владою та місцевою автономією, а також захистом прав людини та публічним інтересом. Дослідження не намагається запропонувати пряме перенесення моделей, а, швидше, ідентифікує елементи, які можуть бути продумано адаптовані до українського правового та політичного контексту.

Основні завдання дослідження є потрійними. По-перше, проаналізувати ключові особливості французької конституційної стійкості, включаючи роль Конституційної Ради, ієрархію норм у межах *bloc de constitutionnalité*, та інституційні механізми, що гарантують верховенство права. По-друге, оцінити, як подібні механізми можуть посилити конституційну основу України, особливо в таких сферах, як судова незалежність, децентралізація та захист соціальних прав. По-третє, дослідити ширшу ідею конституційної культури – спільних цінностей, традицій і практик.

У статті застосовано порівняльно-правовий та контекстуальний підходи. Це дозволяє не лише простежити юридичні подібності та відмінності, а й ідентифікувати культурні та інституційні чинники, які формують конституційну ефективність. Зрештою, дослідження має на меті зробити внесок у триваючу дискусію про те, як Україна може посилити свою конституційну демократію, зберігаючи при цьому свою національну ідентичність та відповідаючи сучасним європейським викликам.

Ключові слова: конституційна реформа; французький конституціоналізм; порівняльне право; верховенство права; децентралізація; захист прав людини; конституційна традиція.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.14>*А. В. Мурзановська*

МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ НАУКИ ЯК ІННОВАЦІЙНА СФЕРА

Постановка проблеми. Як слушно зазначав Ю. М. Оборотов, в епоху постмодерну особливою інноваційною сферою стає методологія [1, с. 44–46]. Розвиток методологічних новацій у сучасній науці сприяв її переходу до постнекласичного типу раціональності. У ХХ ст. під впливом інтенсивного розвитку науки та її методів ускладнювались проблематика та структура знання, відбулася диференціація методології за певними рівнями: філософська, загальнонаукова та конкретно-наукова методологія.

Аналіз перспективних напрямів у розвитку сучасної методології показує, що роз'яснення складних дослідницьких завдань передбачає не тільки використання принципово нових методів, а й нових стратегій наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інновацій в сфері методології досліджувались здебільшого теоретиками права, такими як: В. В. Дудченко, В. В. Завальнюк, М. С. Кельман, М. І. Козюбра, О. С. Мельничук, Ю. М. Оборотов, П. М. Рабінович, А. В. Фурман та ін., в доктрині кримінального процесу, хоча окремому розгляду ці питання не підлягали, вони були предметом наукового пошуку в контексті більш широких або конкретно-наукових проблем (Ю. П. Аленін, О. В. Капліна, В. Т. Нор, О. О. Торбас, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та ін.), а також певні новації методологічного характеру безпосередньо застосовувались при здійсненні досліджень з кримінального процесуального права та практики його застосування (див., наприклад, праці: О. М. Дуфенюк, Г. К. Тетерятник, та ін.).

Метою статті є розгляд основних методологічних новацій у сучасному науковому пізнанні, що мають значення для визначення методології кримінально-процесуальної науки як інноваційної сфери.

Виклад основного матеріалу. Серед методологічних новацій, які характеризують сучасний, постнекласичний етап розвитку науки, виділяють наступні: зміну специфіки дослідження та зростання ролі міждисциплінарних, комплексних програм у дослідженні відкритих складних людиновимірних систем, що саморозвиваються (у цьому зв'язку змінюється й ідеал ціннісно-нейтрального дослідження); зміцнення цілісності та прагнення до неї, тобто усвідомлення необхідності глобального всебічного погляду на світ (а звідси і зближення східної та західної парадигм мислення, раціональності та ірраціональності, методологічний плюралізм); впровадження ідей та методів синергетики – теорії самоорганізації, орієнтованої на пошук законів еволюції відкритих несталих природних, соціальних чи когнітивних систем (для останніх є кілька альтернативних шляхів розвитку, а хаос може бути креативною засадою і навіть кон-

структивним механізмом еволюції, при цьому майбутній стан системи певним чином формує і змінює її теперішній стан); висування на перший план понять невизначеності, вірогідності, хаосу, нелінійності, біфуркації та флуктуації, які відображають характеристики сучасного несталого світу (актуалізація категорій випадковості, можливості, розвитку та суперечності) [2, с. 113].

Отже, методологічні дослідження об'єктів, здійсненні на основі міждисциплінарних підходів, коли ставлять завдання вивчення об'єкта в його цілісності, що припускає інтеграцію наукових знань і взаємодію наукових дисциплін, цілком можна вважати інноваційними (як приклад, можна навести роботи О. М. Дуфенюк [3], Г. К. Тетерятник [4]).

Як слушно зазначає О. М. Дуфенюк, в умовах усієї системи кримінального судочинства з урахуванням ціннісних пріоритетів антропологічної парадигми, гуманізації пенальної політики держави, впровадження міжнародних стандартів у практику досудового розслідування та судового провадження зростає роль міждисциплінарних, зокрема філософсько-правових, наукових розвідок, іманентно спрямованих на оптимізацію кримінального процесу шляхом презентації фундаментальних засад його еволюції у вітчизняному правовому полі [5, с. 77].

До числа найважливішої стратегії в поясненні і розумінні цілісності об'єкта відносять системний підхід, який відіграє особливу роль як загальнонаукова методологічна програма. Системний підхід – це напрям розробки і визначення загальної методології, основу якого становлять дослідження об'єктів як систем. Цей підхід виник у XX ст., коли склалася ситуація методологічної кризи: наявність значної кількості приватно-наукових методів і частково наукових мов, які можуть бути застосовані у вузькій науковій сфері. Основним поняттям цього підходу виступає система, під якою розуміється певний клас речей, елементи якого знаходяться у взаємодії. Тому діалектика дослідження систем розгортається через аналіз тріади: річ – властивість – відношення [6, с. 109].

При аналізі системної методології в її розвитку виділяють три основні парадигми. Перша парадигма системного мислення орієнтувала на пошук способів рівноваги аналізованих систем (Л. фон Берталафі, О. Богданов, Н. Вінер та ін.) – це перший етап. На другому етапі (остання третина XX ст.) особливістю системного підходу визначають перехід від дослідження рівноваги систем до аналізу нерівноважних і незворотних станів складних і надскладних систем, а змістом цієї парадигми виступає дослідження відкритих, складних систем, що складаються зі значної кількості взаємодіючих об'єктів. І, третя парадигма – як методологічна концепція, піддає аналізу різні системні теорії, їх концептуальні апарати, саме її часто визначають як метасистему [там само].

Методологічна специфіка системного підходу, яка є відображенням його новачійності, визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта та його механізмів, на виявлення різноманітних типів зв'язків складних об'єктів і зведення їх в єдину картину.

Серед переваг системного підходу можна виділити наступні. По-перше, суттєве розширення сфери пізнання у порівнянні з вже освоєною в науці,

а також застосування нової схеми пояснень, в основі якої лежить пошук конкретних механізмів, що визначають цілісність об'єкта.

По-друге, системний підхід сприяє зміцненню парадигми цілісності та інтегративності науки через нові форми взаємозв'язку всіх гілок наукового знання. Тут у новому зрізі представлений процес взаємодії наук. У ньому сьогодні виділяють: генетичну «епістемологію міждисциплінарних відносин»; міждисциплінарні системи знань; трансдисциплінарні системи знань. Так, для всіх типів міждисциплінарних взаємин характерне використання базових ідей, методів, принципів однієї дисципліни для проведення досліджень в іншій дисципліні. Міждисциплінарні системи знань, в свою чергу, допускають інтеграцію дисциплін з метою створення нової онтології і нових методів для роботи з цими об'єктами. У структурі сучасної методології можна виділити як новації і трансдисциплінарні системи знань. Вони виникли в результаті взаємодії різних наук, але повністю відриваються від своїх дисциплінарних витоків. Їх розвиток здійснюється на своїй власній основі. Вони використовують свої вихідні, базові принципи, методи та ідеї в інших галузях знання, претендуючи на універсальність свого методологічного інструментарію. До такого типу знання сьогодні можна віднести теорію інформації, теорію самоорганізації, теорію катастроф, де ігноруються міждисциплінарні кордони.

По-третє, на основі використання синергетичного підходу відбувається бурхливий процес формування нового понятійного і категоріального апарату, що відображає нестабільність, невизначенність і хаосомність світу. У постнекласичній картині світу, що складається, структурність, впорядкованість як і хаосомність визнані об'єктивними, універсальними характеристиками світу. Вони виявляються на всіх структурних рівнях розвитку природної і соціальної дійсності і належать до трансдисциплінарної системи знань.

Як слушно підкреслював Ю. М. Оборотов, по суті результат інновацій: характерні докори багатьох дослідників про відсутність методологічної єдності, нерозбірливості у використанні методологічних принципів, підходів і методів, лавиноподібної еклектики в поєднанні методологічного інструментарію, а також постійної спрямованості до міждисциплінарних і проблемних досліджень, все це як раз і пов'язано з інноваціями, які наповнюють багатобарвну мозаїку сучасної методології [1, с. 44]. З іншого боку, інновації неминуче дозволяють інакше трактувати в сфері методології її основоположні ідеї і зміст в нескінченному руслі стрімких змін соціального життя людини, переплетінні суспільних відносин і подолання кордонів традиційних наук і усталених професій. До того ж рух сучасної людини в напрямку все більшої персоналізації та інформатизації також актуалізують пласти методології, пов'язані з подоланням сформованих традицій, усталеної нормативності, просторової і темпоральної визначеності. Всі ці зміни отримують своє відображення у формуванні змішаних методологій, використанні ситуативної методологічної оптики, закріпленні і застосуванні професійної методологізації [1, с. 45–46].

Можна констатувати, що зміст і сенс юридичної методології та практика її застосування значно змінюються завдяки саме інноваціям в правовій

сфері та державності. І як наслідок, який цілком можливо прогнозувати, це те, що основою подальшої науково-дослідницької діяльності в усій системі юриспруденції, стане методологічний професіоналізм. На шляху формування методологічного професіоналізму юристів, необхідні, як підкреслює Ю. М. Оборотов [1, с. 46], не тільки розуміння співіснування концептуального та інструментального рівнів методології, але також чітке розмежування методології та методологізації, де методологія це складний світ, що охоплює, по-перше, вчення; по-друге, специфічну систему раціональних знань; по-третє, особливу сферу розумової діяльності; по-четверте, персоніфікований спосіб життя, в той час як, методологізація це все назване в його суб'єктивному, ситуаційному, упередженому, одухотвореному перекиданні в практику [8, с. 26–27].

В свою чергу методологізація зосереджується навколо таких базових форм, як методологічний аналіз, методологічна рефлексія, методологічне розуміння, методологічне мислення, які, зокрема, акумулюються в особливостях професійної методологізації [8, с. 27]. На базовому рівні професійної методологізації здійснюється методологічний аналіз і методологічна рефлексія, де методологічний аналіз розкриває моделі і інваріанти поєднання знання і діяльності. При цьому виділяються способи побудови організації та отримання знання, а також передумови та обґрунтування діяльності.

Як слушно підкреслював Ю. М. Оборотов, юридична методологія не тільки наповнюється все новими концептуальними ідеями, підходами і методами осягнення права і держави, але відкриває все нові можливості для з'єднання стратегії дослідження і чіткого бачення вибору і використання методології посередників, що пов'язано зі специфічним поняттям методологічна оптика, яка поєднує суб'єктивність дослідника, його стиль і спосіб мислення, антропологічну установку і володіння науковою мовою. Постнекласична раціональність, як правило, йде від предметних до проблемних досліджень. Крім того, методологічна оптика це оптика дослідницького бачення, де можлива як зміна оптик, так і комунікація різних підходів [1].

При дослідженні кримінального процесуального права та практики його застосування в кримінально-процесуальній науці також значної уваги потребує вивчення можливостей та особливостей застосування сучасних загальнонаукових методологічних тенденцій, як-от: антропології, герменевтики, аксіології, перспектив тріангуляції та поліпарадигмальності. Окремі питання щодо цих проблем розглядалися нами раніше [див., наприклад: 9; 10].

Серед нових методологічних конструктів, на які виводить загальнотеоретична юриспруденція проблематика методологічної оптики в справі освоєння права і держави, використання не тільки методу, а й методії в арсеналі юридичних досліджень, розробка шляхів формування професійного методологізму у юристів, нарешті, твердження категоріальної матриці юридичної теорії та практики досліджень [7, с. 6].

Серед завдань, що вимагають свого вирішення при дослідженні методологічних новацій у сучасному науковому пізнанні виділяють наступні:

пояснення сутності методології наукового пізнання не тільки як сукупності методів, але і як інструмента збільшення нового знання; обґрунтування нових інновацій в методології вимагає розкриття сутності міждисциплінарного підходу, в центрі якого опинився системний підхід; розкриття парадигми цілісності та інтегративності наукового знання через нові форми взаємозв'язку всіх гілок наукового знання; розкриття процесу формування нового понятійного апарату в сучасному науковому мисленні, особливо такої його риси, як нелінійність; звернення уваги на посилення нетрадиційних засобів і методів пізнання (система паранауки) [2, с. 116].

Інноваційна наповненість методології юриспруденції вимагає від дослідників толерантності в оцінці використовуваних концептуальних ідей, парадигм, методологічного інструментарію, категорій і конструкцій і, звичайно ж, методологічної оптики, що забезпечує ситуативність і індивідуальність в осягненні правової сфери та державності. При цьому розвиток методології юриспруденції в напрямку міждисциплінарності і змішаних методологій не залишає сліду від замкнутості на себе правової нормативності і дозволяє знайти виходи з проблеми загрозливою дегуманізації державної влади.

Так, викликає науковий інтерес висловлене О. М. Дуфенюк припущення про перспективу застосування учення про баланс як особливого способу мислення у пізнавальній діяльності, пов'язаного з особливим ракурсом предмета дослідження та інтерпретацією результатів. Балансування як методологічний підхід у правознавстві, як стверджує О. М. Дуфенюк, можна визначити як спосіб дослідження правових об'єктів, явищ і процесів з позиції їх урівноваженості, узгодженості, пропорційності з іншими суміжними компонентами правотворення та правозастосування; виявлення точок біфуркації та механізму забезпечення компромісу (згоди сторін на основі взаємних поступок) або консенсусу (пошук рішення, яке би влаштувало усі сторони) компонентів системи з метою забезпечення справедливого правосуддя [3, с. 67].

Висновки. Одже, методологія кримінально-процесуальної науки може бути визначена як інноваційна сфера. Зміни отримують своє відображення у формуванні змішаних методологій, використанні ситуативної методологічної оптики, закріпленні і застосуванні професійної методологізації. Як новачки виступають також і трансдисциплінарні системи знань.

Серед методологічних новацій, що характеризують сучасний етап розвитку науки, можна виділити: збільшення ролі міждисциплінарних, комплексних програм у дослідженні відкритих складних людиновимірних систем, що саморозвиваються; зміцнення цілісності та прагнення до неї, тобто усвідомлення необхідності глобального всебічного погляду на світ (а звідси і зближення східної та західної парадигм мислення, раціональності та ірраціональності, методологічний плюралізм); впровадження ідей та методів синергетики – теорії самоорганізації, орієнтованої на пошук законів еволюції відкритих несталіх природних, соціальних чи когнітивних систем; актуалізація категорій випадковості, можливості, розвитку та суперечності. Крім того, особливої уваги заслуговують синергетика, антропологія, герменевтика, аксіологія, перспективи тріангуляції та поліпарадигмальності в кримінально-процесуальній науці.

Серед завдань дослідження методологічних новацій у сучасному науковому пізнанні необхідно виділити наступні: визначення сутності методології не тільки як сукупності методів, але і як інструмента збільшення нового знання; обґрунтування інновацій в методології вимагає розкриття сутності міждисциплінарного підходу (з вирішальною роллю системного підходу; розгляд парадигми цілісності та інтегративності наукового знання через нові форми взаємозв'язку всіх сфер наукового знання; визначення процесу формування нового понятійного апарату в сучасному науковому мисленні, особливо такої його риси, як нелінійність; приділення уваги до нетрадиційних засобів і методів пізнання.

Література

1. Оборотов Ю. М. Юридична методологія як інноваційна сфера. С. 44–46. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/e18ee8a8-ca27-43ad-80c7-dabce6f47d26>
2. Данилян О. Г. Методологія наукових досліджень: підручник / О. Г. Данилян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переоб. і доповн. Харків: Право, 2023. 488 с.
3. Дуфенюк О. М. Концептуальна модель балансу в кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Львів, 2023. 568 с.
4. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.
5. Дуфенюк О. М. Кримінальне провадження як предмет філософсько-правової рефлексії. *Митна справа*. 2014. № 3(2). С. 77–82. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_3\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_3(2)_15)
6. Данилян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень : підручник. Харків: Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
7. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / За ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. 420 с.
8. Фурман А. В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: THEU, 2016. 378 с. С. 26–27. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/31446/1/2016-Furman_Ideya_i_zmist.pdf
9. Аленін Ю. П., Мурзановська А. В. Методологія кримінально-процесуальної науки: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право України*. 2019. № 9. С. 17–30 URL: <https://rd.ua/storage/attachments/4107.pdf>
10. Мурзановська А. В. Парадигми: сутність, поняття та значення в методології кримінально-процесуальної науки. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Том 33. С. 58–65. DOI <https://doi.org/10.32782/npuola.v33.2023.8>

Анотація

Мурзановська А. В. Методологія кримінально-процесуальної науки як інноваційна сфера. – Стаття.

У статті досліджено методологічні новації, що характеризують сучасний етап розвитку науки, зокрема: зміна специфіки дослідження та зростання ролі міждисциплінарних, комплексних програм у вивченні відкритих складних людиновимірних систем, які саморозвиваються; зміцнення цілісності та прагнення до неї, усвідомлення необхідності глобального всебічного погляду на світ (зближення східної та західної парадигм мислення, раціональності та ірраціональності, методологічний плюралізм); впровадження ідей та методів синергетики (теорії самоорганізації), орієнтованої на пошук законів еволюції відкритих несталіх природних, соціальних чи когнітивних систем; актуалізація категорій випадковості, можливості, розвитку та суперечності.

Розглянуто можливості та особливості застосування сучасних загальнонаукових методологічних тенденцій, як-от: антропології, герменевтики, аксіології, перспектив тріангуляції та поліпарадигмальності в кримінально-процесуальній науці при дослідженні кримінального процесуального права та практики його застосування.

В статті доводиться, що методологія кримінально-процесуальної науки може бути визначена як інноваційна сфера. Зміни отримують своє відображення у формуванні змішаних методологій, використанні ситуативної методологічної оптики, закріпленні та застосуванні професійної методологізації. Крім того, як новації виступають також і трансдисциплінарні системи знань.

Визначається, що як методологічні новації в кримінально-процесуальній науці можна розглядати застосування міждисциплінарних, комплексних програм, синергетики, антропології, герменевтики, аксіології, тріангуляції та поліпарадигмальності.

Підкреслюється, що завдання дослідження методологічних новацій у сучасному науковому пізнанні включають наступні: розуміння методології не тільки як сукупності методів, але й як інструмента збільшення нового знання; розкриття сутності міждисциплінарного підходу (з вирішальною роллю системного підходу); розгляд парадигми цілісності та інтегративності наукового знання через нові форми взаємозв'язку різних сфер наукового пізнання; визначення процесу формування нового понятійного апарату в сучасному науковому мисленні.

Ключові слова: кримінально-процесуальна наука, методологія, інновації, кримінальне провадження, міждисциплінарність, синергетика, антропологія, герменевтика, аксіологія, тріангуляція.

Summary

Murzanovska A. V. The methodology of criminal procedural science as an innovative field. – Article.

The article examines methodological innovations that characterise the current stage of scientific development, in particular: the changing nature of research and the growing role of interdisciplinary, comprehensive programmes in the study of open, complex human-scale systems that are self-developing; the strengthening of integrity and the aspiration towards it, as well as the recognition of the need for a global, holistic view of the world (the convergence of Eastern and Western paradigms of thought, rationality and irrationality, methodological pluralism); the application of ideas and methods from synergetics (the theory of self-organisation), aimed at identifying the laws of evolution of open, unstable natural, social, or cognitive systems; and the increasing relevance of the concepts of chance, possibility, development, and contradiction.

The article explores the possibilities and distinctive features of applying contemporary general scientific methodological approaches, such as anthropology, hermeneutics, axiology, and the perspectives of triangulation and multiparadigmatic analysis, within criminal procedural science, particularly in the study of criminal procedural law and its practical application.

The author demonstrates that the methodology of criminal procedural science can be regarded as an innovative field. These changes are reflected in the development of hybrid methodologies, the use of situational methodological perspectives, and the consolidation and application of professional methodological frameworks. Furthermore, transdisciplinary knowledge systems also represent a significant area of innovation.

It is noted that methodological innovations in criminal procedural science may include the application of interdisciplinary, comprehensive programmes, synergetics, anthropology, hermeneutics, axiology, triangulation, and multiparadigmatic approaches.

It is emphasised that the objectives of studying methodological innovations in contemporary scientific inquiry include the following: understanding methodology not merely as a set of methods, but as a tool for generating new knowledge; elucidating the essence of the interdisciplinary approach, with a decisive role for the systems approach; considering the paradigm of wholeness and the integrative nature of scientific knowledge through new forms of interconnection between different spheres of inquiry; and identifying the process of developing a new conceptual framework in modern scientific thought.

Key words: criminal procedural science, methodology, innovations, criminal proceedings, interdisciplinarity, synergetics, anthropology, hermeneutics, axiology, triangulation.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v37.2025.15>

*Д. А. Носик, А. С. Майборода, К. Е. Рубльов, О. М. Бурлаков,
І. О. Дем'янець, А. О. Кисельов*

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОТИДІЯ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ ТА ВОЄННИМ ЗЛОЧИНАМ

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України питання забезпечення національної безпеки та притягнення винних до відповідальності набуло особливої актуальності. Одними з найнебезпечніших злочинів, що посягають на державність та міжнародний правопорядок, є колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) та воєнні злочини (ст. 438 ККУ). Національна поліція України (НПУ), як ключовий суб'єкт системи МВС, відіграє провідну роль у їх розкритті, виконуючи функції органу досудового розслідування та суб'єкта оперативно-розшукової діяльності (ОРД). НПУ здійснює первинну фіксацію воєнних злочинів, виявлення колаборантів на деокупованих територіях і оперативний супровід відповідних кримінальних проваджень. Попри значний практичний досвід, наукове опрацювання оперативно-розшукових аспектів протидії колабораціонізму та воєнним злочинам залишається недостатнім. Дослідження, виконані М. В. Лисенком, В. М. Стратовичем [1], О. П. Рябченко [3], І. А. Марчуком [4] та іншими, зосереджені переважно на кримінально-правових та міжнародно-правових аспектах, тоді як питання оперативного документування злочинів і застосування негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) майже не розкриті [6]. Водночас діяльність НПУ у цій сфері має вирішальне значення для забезпечення доказової бази, що відповідає стандартам Міжнародного кримінального суду [5]. Метою статті є визначення теоретико-прикладних засад і особливостей оперативно-розшукової діяльності підрозділів НПУ у виявленні, документуванні та попередженні колабораційної діяльності та воєнних злочинів, а також вироблення пропозицій щодо її вдосконалення. У межах воєнного стану оперативно-розшукові підрозділи НПУ стикаються з низкою проблем: обмеженими можливостями збору доказів у бойових зонах, ризиком компрометації “ланцюга доказів” (chain of custody), недостатньою підготовкою працівників з міжнародного гуманітарного права [5] та загрозами безпеці джерел інформації. Актуальним є впровадження цифрових інструментів, зокрема OSINT, для виявлення публічних проявів підтримки агресора, а також аналітичних систем для встановлення зв'язків між епізодами злочинної діяльності [9]. Підрозділи НПУ здійснюють міжвідомчу взаємодію з СБУ, прокуратурою та ЗСУ, концентруючи зусилля на документуванні злочинів серед цивільного населення.

Актуальність теми. Зумовлена безпрецедентними викликами, що постали перед Україною в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації. Масові воєнні злочини, факти колабораційної діяльності,

співпраця з окупаційними адміністраціями та пособництво агресору створюють реальну загрозу національній безпеці й правопорядку. В цих умовах особливої ваги набуває діяльність підрозділів Національної поліції України, які здійснюють оперативно-розшукові заходи, спрямовані на виявлення, документування та попередження зазначених злочинів. Недостатня розробленість теоретичних і практичних аспектів оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії колабораціонізму та воєнним злочинам зумовлює потребу у комплексному науковому аналізі цієї проблеми. Дослідження спрямоване на вироблення науково обґрунтованих підходів до вдосконалення правового, організаційного та інформаційно-технічного забезпечення діяльності поліції в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України оперативно-розшукова діяльність (ОРД) підрозділів Національної поліції України набула нових змістових і функціональних характеристик. Вона трансформувалася з інструменту забезпечення кримінально-правової безпеки держави у комплексний механізм документування злочинів, пов'язаних із колабораціонізмом та порушенням законів і звичаїв війни. З огляду на масштабність сучасного воєнного конфлікту, кількість фактів співпраці з окупаційними адміністраціями, а також складність збирання доказів на деокупованих територіях, роль поліції як суб'єкта ОРД суттєво зросла. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає ОРД як систему гласних і негласних заходів, спрямованих на виявлення, попередження, припинення та розкриття злочинів. У контексті воєнного часу особливого значення набувають негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД), що дають змогу фіксувати факти співпраці громадян із ворогом, навіть за відсутності прямих доказів. При цьому оперативні підрозділи НПУ стикаються з низкою специфічних викликів: руйнуванням інфраструктури, ризиком для життя працівників, відсутністю можливості безпечного збору доказів на тимчасово окупованих територіях та необхідністю дотримання міжнародних стандартів допустимості доказів. Ключовим напрямом діяльності підрозділів поліції є документування злочинів, передбачених статтями 111-1 («Колабораційна діяльність») та 438 («Порушення законів і звичаїв війни») Кримінального кодексу України. У межах кримінальних проваджень оперативні працівники забезпечують виявлення осіб, які сприяли окупаційним адміністраціям, передавали матеріальні ресурси чи інформацію противнику, а також здійснюють аналітичну роботу з ідентифікації ланцюгів співпраці. Значна частина таких фактів виявляється через аналіз цифрових слідів, моніторинг соціальних мереж, телеграм-каналів, публічних заяв або транзакцій, що свідчать про матеріальну чи інформаційну допомогу агресору.

У цьому контексті особливої актуальності набуває застосування технологій OSINT (Open Source Intelligence), які дозволяють використовувати відкриті джерела інформації для збору доказів. Оперативні підрозділи НПУ активно впроваджують аналітичні системи для автоматичного відстеження проросійських наративів, виявлення користувачів, які координують діяльність окупаційних структур або займаються інформаційною підтримкою агресора. Такі підходи демонструють новий рівень інтеграції цифрової ана-

літики в оперативно-розшукову діяльність, що підвищує її ефективність та оперативність реагування.

Позитивним є можливість використання під час проведення оперативно-розшукової протидії підрозділами Національної поліції колабораціонізму та воєнним злочинам можливостей кримінального аналізу, що може значно підвищити ефективність такої протидії. Під час проведення відповідних заходів поліцейськими мають бути враховані тактичні ті інші особливості [10–24].

Разом із тим, використання цифрових технологій створює низку юридичних і етичних проблем. Однією з них є допустимість цифрових доказів, отриманих шляхом аналізу відкритих джерел або з використанням спеціального програмного забезпечення. Для міжнародних судових інституцій (зокрема, Міжнародного кримінального суду) критично важливим є дотримання «ланцюга збереження доказів» (chain of custody), що гарантує автентичність отриманої інформації. Таким чином, підрозділи НПУ мають забезпечити не лише ефективність збору даних, але й їхню юридичну чистоту, що вимагає високого рівня підготовки оперативних працівників у сфері міжнародного гуманітарного та кримінального права.

Іншою суттєвою складовою ОРД є негласна робота, яка залишається одним із найбільш результативних методів виявлення колаборантів на звільнених територіях. В умовах, коли місцеве населення часто має інформацію про осіб, що співпрацювали з окупаційною владою, оперативники поліції виступають у ролі первинної ланки комунікації між громадою та системою правосуддя. Однак проведення такої діяльності супроводжується підвищеними ризиками – від загрози життю негласних працівників до витоку даних про джерела інформації. Тому забезпечення конфіденційності та безпеки негласних працівників є пріоритетним завданням, що потребує оновлення внутрішніх процедур і створення захищених каналів обміну інформацією.

Важливою складовою ефективної протидії є міжвідомча взаємодія. Національна поліція тісно співпрацює з Службою безпеки України, Збройними Силами України, органами прокуратури та Державним бюро розслідувань. Така координація дозволяє оперативно обмінюватися даними, уникати дублювання функцій і забезпечувати цілісність процесу документування. У межах цієї співпраці НПУ зосереджується переважно на злочинах, скоєних серед цивільного населення, а також на розкритті епізодів «низового» колабораціонізму – участі громадян у місцевих окупаційних структурах, адміністраціях чи псевдоорганах «правопорядку». Разом з тим, практична реалізація ОРД у цих умовах стикається з низкою організаційних проблем. По-перше, кадровий дефіцит та відсутність системної підготовки оперативних працівників щодо виявлення воєнних злочинів ускладнюють ефективність документування. Більшість фахівців не мають достатніх знань із міжнародного гуманітарного права та стандартів доказування, що призводить до труднощів у передачі матеріалів до прокуратури чи міжнародних органів. По-друге, відсутність уніфікованих методичних рекомендацій щодо фіксації подій на деокупованих територіях створює ризик недопустимості зібраних доказів у судовому процесі.

Крім того, значною проблемою залишається психологічне навантаження на працівників поліції, які безпосередньо працюють на місцях масових злочинів (Буча, Ізюм, Лиман тощо). Постійне зіткнення з наслідками воєнних злочинів викликає емоційне вигорання, що знижує об'єктивність та якість фіксації матеріалів. Тому нагальною є потреба у впровадженні програм психологічної підтримки та підготовки оперативників до роботи в умовах травматичних ситуацій. Водночас, оперативно-розшукова діяльність у сучасних умовах демонструє поступову цифровізацію. Використання великих масивів даних (Big Data), аналітичних платформ, програм для розпізнавання облич та геолокаційного моніторингу дозволяє поліції створювати комплексні профілі підозрюваних, відстежувати переміщення осіб і встановлювати взаємозв'язки між учасниками злочинних схем. Такі інструменти, за умови їх правомірного використання, стають потужним засобом викриття прихованих форм співпраці з ворогом.

Не менш важливим є питання нормативної адаптації чинного законодавства до умов воєнного стану. Чинна редакція Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» містить низку положень, які не враховують реалії воєнного часу, зокрема щодо збирання цифрових доказів, проведення негласних дій у районах бойових дій та взаємодії з військовими структурами. Тому одним із перспективних напрямів удосконалення є розробка змін до законодавства, які б забезпечили легітимність нових оперативних методів і розширили процесуальні можливості поліції при збереженні гарантій прав людини.

Важливо також підкреслити, що ефективність ОРД визначається не лише наявністю законодавчих повноважень, а й рівнем технічного забезпечення підрозділів. На практиці спостерігається дефіцит спеціалізованих засобів спостереження, техніки для зняття інформації з каналів зв'язку, захищених серверів для зберігання оперативних матеріалів. У цих умовах залучення міжнародної допомоги, участь у програмах технічної підтримки та підготовки кадрів (зокрема, у співпраці з Європолем чи INTERPOL) стають важливими факторами підвищення спроможності НПУ. Окремий напрям подальшого розвитку становить формування типових оперативних методик, що регламентують порядок фіксації злочинів колабораціонізму та воєнних злочинів. Такі методики мають визначати алгоритм дій від моменту отримання оперативної інформації до передачі матеріалів до слідчого, з урахуванням вимог міжнародних стандартів щодо збереження доказів, захисту свідків та конфіденційності джерел.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що Національна поліція України сьогодні виконує подвійну роль – як правоохоронний орган, що забезпечує публічну безпеку, і як ключовий елемент системи притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Її оперативно-розшукова діяльність стала критично важливим інструментом збирання доказів, ідентифікації злочинців та відновлення історичної справедливості. Для підвищення її результативності необхідним є комплекс заходів – від законодавчої модернізації до професійної підготовки кадрів, розвитку технічної бази та створення інтегрованих інформаційних систем.

Таким чином, викладений матеріал дозволяє зробити висновок, що ефективна реалізація оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії колабораціонізму та воєнним злочинам можлива лише за умови узгодження трьох ключових компонентів: нормативної чіткості, міжвідомчої координації та технологічної модернізації. Саме їх поєднання забезпечить спроможність підрозділів Національної поліції України діяти системно, доказово та відповідно до міжнародних стандартів, що є необхідною умовою відновлення справедливості та верховенства права у післявоєнний період.

Висновки. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України забезпечення національної безпеки, документування злочинів та притягнення винних до відповідальності набули критичного значення. Серед найбільш небезпечних діянь, що підривають державність та міжнародний правопорядок, є колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) та воєнні злочини (ст. 438 КК України). Національна поліція України (НПУ) посідає ключове місце у системі суб'єктів протидії цим злочинам, виконуючи як функції органу досудового розслідування, так і суб'єкта оперативно-розшукової діяльності (ОРД).

У процесі документування воєнних злочинів та колабораційної діяльності НПУ забезпечує первинне реагування, збір доказів і виявлення осіб, які співпрацювали з окупаційними адміністраціями. Підрозділи поліції першими входять на деокуповані території, фіксуючи факти насильницьких дій, катувань, убивств, депортацій і руйнувань. Досвід Бучі, Ізюма та інших населених пунктів, де виявлено масові поховання та сліди катувань, засвідчив, що саме оперативно-розшукові підрозділи відіграють вирішальну роль у швидкому зборі доказової інформації, необхідної для подальшого процесуального оформлення.

Водночас, діяльність НПУ у сфері протидії цим злочинам супроводжується низкою складних викликів. Одним із ключових є необхідність адаптації оперативно-розшукових методів до умов воєнного часу. Традиційні форми негласної роботи, контроль комунікацій і спостереження поєднуються з використанням цифрових технологій, OSINT-інструментів і аналітичних систем.

Підрозділи поліції дедалі частіше застосовують методи моніторингу соціальних мереж, аналізу публічних баз даних та цифрових слідів, що дозволяє швидко ідентифікувати осіб, які публічно підтримували агресора або брали участь у його злочинній діяльності.

Особливе значення має забезпечення допустимості та юридичної надійності зібраних доказів. Умови бойових дій створюють труднощі для дотримання «ланцюга доказів» (chain of custody): часто оперативні матеріали збираються в екстремальних обставинах, що потребує додаткових заходів щодо їх верифікації та захисту. Водночас, належне документування воєнних злочинів і колабораційної діяльності повинно відповідати стандартам Міжнародного кримінального суду. Це вимагає від оперативних працівників глибоких знань міжнародного гуманітарного права, володіння цифровими технологіями збору інформації та навичок роботи з травмованими свідками.

Іншою суттєвою проблемою є психологічне навантаження на працівників поліції, які працюють на місцях масових злочинів. Перебування в умо-

вах постійної загрози, контакт із жертвами катувань, ексгумація тіл у місцях на кшталт Ізюма чи Бучі призводять до професійного вигорання та посттравматичних розладів. У зв'язку з цим необхідним є впровадження програм психологічної підтримки та кризового консультування для оперативних працівників, зокрема тих, хто безпосередньо залучений до фіксації наслідків воєнних злочинів.

Ефективність ОРД у воєнний період значною мірою залежить від міжвідомчої координації. Співпраця НПУ зі Службою безпеки України, Збройними Силами, прокуратурою та міжнародними партнерами дозволяє забезпечити обмін оперативною інформацією, уникати дублювання зусиль і формувати єдині бази даних. Саме узгодженість дій усіх суб'єктів сектору безпеки є запорукою ефективного розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та державної зради.

Успішне виконання завдань із виявлення та документування колабораційної діяльності також залежить від рівня професійної підготовки оперативних працівників. Наявна система навчання потребує суттєвого оновлення з урахуванням досвіду сучасної війни: необхідно розробити спеціалізовані курси з цифрової криміналістики, OSINT-аналізу, фіксації міжнародних злочинів, дотримання міжнародних стандартів зберігання та передачі доказів. Важливо також уніфікувати внутрішньовідомчі методики збору та перевірки інформації, що дозволить мінімізувати ризики визнання доказів недопустимими.

Особливу увагу слід приділити законодавчому забезпеченню оперативно-розшукової діяльності. Потребує вдосконалення правова база, яка регулює проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час воєнного стану. Необхідно чітко визначити межі оперативних повноважень, гарантувати дотримання прав людини та запобігти зловживанням при зборі доказів, водночас зберігаючи достатній рівень гнучкості для ефективного реагування на злочини агресора.

З огляду на стрімкий розвиток цифрових технологій і появу нових форм колабораціонізму, зокрема кіберспівпраці з ворогом, важливо інтегрувати сучасні IT-рішення в систему ОРД. Використання великих даних (Big Data), штучного інтелекту та аналітичних алгоритмів дає змогу виявляти приховані схеми взаємодії, фінансування та комунікації між колаборантами і зовнішніми агентами впливу.

Таким чином, Національна поліція України відіграє центральну роль у протидії колабораціонізму та воєнним злочинам. Її діяльність у сфері оперативно-розшукової роботи забезпечує не лише швидке виявлення злочинців, а й формування доказової бази, здатної витримати перевірку міжнародними інституціями. Для підвищення ефективності ОРД у цій сфері необхідним є: удосконалення нормативного регулювання збору цифрових доказів; створення типових методик документування різних форм колабораціонізму (у тому числі кібернетичного); розвиток спеціалізованої системи підготовки кадрів з урахуванням вимог міжнародного права; впровадження програм психологічної підтримки для працівників, що працюють у зонах масових злочинів; розширення міжвідомчої взаємодії та цифрової інтеграції аналітичних баз.

Ефективна реалізація цих заходів стане запорукою відновлення законності, справедливості та довіри громадян до інститутів державної влади, а також забезпечить притягнення винних до відповідальності як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень та практичного вдосконалення полягають у: удосконаленні нормативного регулювання ОРД у частині, що стосується збору цифрових доказів воєнних злочинів; розробці типових оперативних методик для документування різних форм колабораціонізму; а також у формуванні спеціалізованої системи підготовки оперативних працівників НПУ для роботи з доказами, що можуть бути використані у міжнародних судових інстанціях, із обов'язковим включенням психологічної підготовки. Успіх у цій сфері є запорукою відновлення законності та притягнення винних до відповідальності.

Література

1. Лисенко М. В., Стратович В. М. Протидія колабораційній діяльності в умовах воєнного стану: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти. *Актуальні проблеми нового законодавства*. 2023. Вип. 5 (69). С. 136–141. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2023/20.pdf
2. *Протидія колабораційній співпраці*: збірник матеріалів науково-практичної конференції (Харків, 21 лютого 2025 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2025. 210 с. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/protidia_kolaboracijnij_spirivraci_zbirnik_21-02-2025.pdf
3. Рябченко О. П. Документування воєнних злочинів в умовах збройного конфлікту. *Вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2024. Вип. 81. С. 364–368. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/321112/311653>
4. Марчук І. А. Колабораційна діяльність як кримінально-правова категорія в умовах воєнного стану. *Universum: Economics and Law*. 2023. № 5 (102). URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1098?articlesBySameAuthorPage=6>
5. Нестерова Д. С. Міжнародно-правові аспекти документування воєнних злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 25–30. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0574ad96-4bdd-4d82-a006-5684cc4b0442/content>
6. Прилипка І. Л. Проблеми використання доказів, отриманих в ході оперативно-розшукової діяльності, у кримінальних провадженнях про воєнні злочини. *Вісник НАВС*. 2024. № 1. С. 110–115. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c2e637d0-66de-4b72-a592-8df50f7e9c32/content>
7. *Актуальні питання протидії злочинам в умовах воєнного стану*: збірник матеріалів круглого столу (Дніпро, 28 лютого 2024 р.). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2024. 190 с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/02/zbirnyk-2024-kruglyj-stil.pdf>
8. Ковальський В. В. Особливості застосування оперативно-розшукових заходів на деокупованих територіях України. *Universum: Law and Economics*. 2023. № 10. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/2018>
9. Іваницька О. А. Окремі аспекти протидії кіберколабораціонізму. *Grail of Science*. 2024. № 4. С. 201–205. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/2843/2827>
10. А.О. Кисельов. Особливості здійснення кримінального аналізу на прикладі складання аналітичного звіту (за матеріалами УКА ГУНП в Дніпропетровській області). Бюлетень з обміну досвідом роботи № 228/2021. ПВВ ДНДІ. К., 2021. С. 63–67.
11. Kyselov A.O. Combating illegal amber mining: peculiarities of conflict resolution. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, № 2. Dnipro: 2019. Pp. 146–152.
12. Горелік Д. С., Кисельов А. О. Міжнародне співробітництво Національної поліції у сфері оперативно-розшукової діяльності. Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: про-

блеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2-х ч. (Дніпро, 19 жовт 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 139–141.

13. Darahan V.V., Kyselov A.O., Kopylov E.V. Interaction of criminal police units with other-subjects of control over public procurement as an element of ensuring economic security. Scientific monograph. Activities of law enforcement agencies to ensure public safety and order during the legal regime of martial law: Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. P. 58.

14. Kyselov A., Kovalevska O. An investigation of effective police communication. law enforcement roles requiring language skills. Methodological bases of studying the processes of general mental laws in human interaction with the environment. International Science Group. – Boston : Primedia eLounch, 2022. 194 p. Available at : DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.PSYCHOL.1/ Pp. 39–47.

15. Кисельов А. Досвід використання підрозділами Національної поліції технологій «OSINT» у протидії кримінальним правопорушенням / А. Кисельов // Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 11 березня 2022 р.). – Дніпро : ДДУВС, 2022. – С. 318–319.

16. TV Alyoshina, NO Fisunenkenko, AO Kyselov, SO Kiselov, OV Karnauhov. INNOVATIVE APPROACHES TO PERSONNEL SECURITY UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. 2024, (4): Pp. 164–171; <https://doi.org/10.33271/nvngu/2024-4/164>.

17. Кисельов А.О., Копилов Е.В., Худенко Д.М. : Основи кримінального аналізу : навч. посіб. / А.О. Кисельов, Е.В. Копилов, Д.М. Худенко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 152 с.

18. Кисельов А.О. Особливості підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України на прикладі здійснення кримінального аналізу. Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 17 лист. 2023 р.) – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. с. 67–69.

19. Кисельов А.О., Самофалова А.І. Особливості сучасної підготовки фахівців з кримінального аналізу для органів та підрозділів Національної поліції України. Colloquium-journal №16 (175), 2023. (Warszawa, Polska). 2023. P. 50–52.

20. Кисельов А.О. Тактика безконфліктного спілкування працівників кримінальної розвідки Національної поліції з особами, яких залучають до конфіденційного співробітництва. Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 квітня 2016 р. – Одеса : ОДУВС, 2016, с. 88–89.

21. Кисельов А.О. Правова основа конфіденційного співробітництва осіб з підрозділами Національної поліції України. New Opportunities in the World Science : Proceedings of the IInd International Scientific and Practical Conference (Abu-Dhabi, August 30 – 31, 2016, UAE). Abu-Dhabi. International Scientific and Practical Conference «World Science». №9 (13). August 2016. P. 54–56.

22. Кисельов А., Дуднік А. Шляхи підвищення ефективності роботи підрозділів кримінального аналізу. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 21.03.2025). Частина II. С. 41–43.

23. Кисельов А.О. Деякі проблеми сучасної протидії оперативними підрозділами Національної поліції кримінальним правопорушенням за допомогою негласних працівників. Оперативно-розшукова діяльність НП: проблеми теорії та практики. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 22.12.2021). С. 30–32.

24. Кисельов А.О. Особливості виявлення працівниками підрозділів кримінального розшуку крадіжок з квартир та приватних будинків (за матеріалами УКР ГУНП в Дніпропетровській області). Актуальні проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам. Матеріали науково-практичного семінару (ДДУВС, 24.05.2018) С. 30–32.

Анотація

Носик Д. А., Майборода А. С., Рубльов К. Е., Бурлаков О. М., Дем'янець І. О., Кисельов А. О. Оперативно-розшукова протидія підрозділами Національної поліції України колабораціонізму та воєнним злочинам. – Стаття.

У статті здійснено комплексне наукове дослідження ролі, місця та функціонального значення підрозділів Національної поліції України у системі протидії колабораціонізму та воєнним злочинам в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Визначено, що саме оперативно-розшукова діяльність (ОРД) становить фундаментальний інструмент державної політики у сфері забезпечення національної безпеки держави та реалізації

принципу невідворотності покарання за тяжкі злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Здійснено аналіз нормативно-правових засад проведення оперативно-розшукових заходів у воєнний період, зокрема в контексті Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінального процесуального кодексу України. Окреслено специфіку реалізації оперативно-розшукових завдань у кримінальних провадженнях, пов'язаних із колабораційною діяльністю (ст. 111-1 ККУ) та порушенням законів і звичаїв війни (ст. 438 ККУ).

Особливу увагу приділено інституційній взаємодії Національної поліції з іншими структурами сектору безпеки й оборони – Службою безпеки України, прокуратурою, Збройними Силами України – у процесі виявлення, фіксації та документування злочинів. Проаналізовано практичні проблеми застосування негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) у воєнний час, труднощі фіксування доказів на деокупованих територіях, ризики втрати доказового матеріалу, а також проблеми дотримання міжнародних стандартів допустимості доказів. Окремо розглянуто впровадження цифрових технологій, аналітичних баз даних, засобів кіберрозвідки та відкритих джерел (OSINT) як невід'ємних елементів сучасної оперативно-розшукової діяльності.

Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні теоретико-прикладних засад удосконалення ОРД підрозділів Національної поліції України шляхом адаптації її правових, організаційних і технічних механізмів до умов воєнного стану та міжнародних зобов'язань держави. Практичне значення отриманих результатів полягає у виробленні пропозицій щодо модернізації методик фіксації та збирання доказів, підготовки кадрів з міжнародного гуманітарного права та розширення міжвідомчої координації у сфері документування колабораціонізму і воєнних злочинів.

Ключові слова: Національна поліція України, колабораціонізм, воєнні злочини, оперативно-розшукова діяльність, воєнний стан, протидія злочинності, сектор безпеки, доказова інформація.

Summary

Nosyk D. A., Maiboroda A. S., Rublov K. E., Burlakov O. M., Demianets I. O., Kyselov A. O. Operational and investigative counteraction by units of the National Police of Ukraine to collaborationism and war crimes. – Article.

The article presents a comprehensive scientific study of the role, place, and functional significance of the units of the National Police of Ukraine within the system of countering collaborationism and war crimes under the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. It is determined that operational and investigative activity (OIA) constitutes a fundamental instrument of the state policy in ensuring national security and implementing the principle of the inevitability of punishment for serious crimes against peace, human security, and international legal order. The article analyzes the regulatory and legal framework governing the conduct of operational and investigative measures during the wartime period, particularly in the context of the Law of Ukraine “On Operational and Investigative Activities” and the Criminal Procedure Code of Ukraine. It outlines the specific features of implementing operational and investigative tasks in criminal proceedings related to collaboration activities (Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine) and violations of the laws and customs of war (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine).

Special attention is devoted to the institutional interaction of the National Police with other structures of the security and defense sector – the Security Service of Ukraine, the Prosecutor's Office, and the Armed Forces of Ukraine – in the processes of detecting, recording, and documenting crimes of this category. The article analyzes practical problems in the application of covert investigative (search) actions (CISA) during wartime, difficulties in evidence recording in de-occupied territories, risks of losing evidentiary material, and challenges in ensuring compliance with international standards of evidence admissibility. Separate consideration is given to the introduction of digital technologies, analytical databases, cyber intelligence tools, and open-source intelligence (OSINT) as integral components of modern operational and investigative activity.

The scientific novelty of the research lies in formulating theoretical and applied foundations for improving the OIA of the National Police of Ukraine through the adaptation of its legal, organizational, and technical mechanisms to the conditions of martial law and the state's

international obligations. The practical significance of the obtained results is reflected in the development of proposals for modernizing evidence collection and recording methodologies, enhancing the training of law enforcement personnel in international humanitarian law, and expanding interagency coordination in documenting collaborationism and war crimes.

Key words: National Police of Ukraine, collaborationism, war crimes, operational and investigative activities, martial law, crime prevention, security sector, evidentiary information.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 342.9:347.122

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v37.2025.16>*Ю. П. Пилипенко*

ЗАСОБИ ТА СПОСОБИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМО МАЙНО

Постановка проблеми. Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно є одним із механізмів захисту права власності і є процедурою кінцевим результатом якої є офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі – Державний реєстр прав). Правова та соціальна сутність цієї процедури полягає в тому, що з одного боку вона є формою реалізації повноважень відповідних органів та посадових осіб, спрямованою на офіційне визначення правового статусу нерухомого майна, забезпечення його обліку у відповідних державних реєстрах, захисті інформаційних ресурсів даного реєстру; з іншого – вона є процедурною формою реалізації права власності власників нерухомого майна шляхом його офіційного державного обліку та отримання власником офіційного акту – свідоцтва про реєстрацію. Законодавство України, яке регулює процедуру державної реєстрації речових прав на нерухоме майно набуло систематизації та узгодження, зокрема: правовий статус нерухомого майна та питання його власності урегульовані Цивільним кодексом України [1], право власника нерухомого майна щодо звернення до органу публічної влади для його державної реєстрації закріплено в Законі України «Про адміністративні послуги» [2], можливість і одночасно обов'язок щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно покладено на органи публічної влади Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [3], який визначає систему суб'єктів, що надають послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та процедурний порядок надання такої адміністративної послуги і відповідно стандарти такої процедури закладені Законом України «Про адміністративну процедуру» [4], який визначає загальні засади здійснення адміністративних процедур, і дія якого поширюється на адміністративну процедуру щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Отже законодавство в цій сфері є сформованим і досить сталим, однак практика його реалізації потребує удосконалення з урахуванням аналізу реалізації процедур реєстрації речових прав на нерухоме майно відповідними уповноваженими державою суб'єктами, а також на підставі аналізу та узагальнення засобів та способів адміністративно-правового регулювання даної процедури.

Таким чином вищезгадані фактори зумовлюють необхідність здійснення системного дослідження засобів та способів адміністративно-правового

регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та визначення ефективності їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження сутності та змісту адміністративно-правового регулювання суспільних відносин в окремих сферах та галузях порушувалась в роботах багатьох вчених-адміністративістів, зокрема: В. Авер'янова, В. Бевзенка, Т. Коломєєць, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, Д. Лученка, Р. Мельника, О. Миколенко, Р. Миронюка, Д. Приймаченка, С. Стеценка, В. Тимошука, А. Школика та ін. Безпосередньо правові відносини, які виникають з приводу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, на монографічному рівні останніми роками досліджували М. Колесников, Я. Тамаря, О. Куманська-Нор, Н. Мартинюк та інші [5; 6; 7; 8]. Втім постійна зміна законодавства а також плин суспільних відносин зумовлює необхідність систематизації засобів та способів адміністративно-правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в умовах надзвичайного, зокрема воєнного часу, що і зумовлює актуалізацію проведеного нижче дослідження.

У урахуванням вищезначеного **метою** даної статті є з'ясування засобів та способів адміністративно-правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. В межах означеної мети **завданнями** дослідження в даній статті будуть наступні: з'ясувати поняття та сутність засобів та способів адміністративно-правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; визначити їх систему та ефективність їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. В попередніх дослідженнях нами було з'ясовано, що механізм адміністративно-правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно – це сукупність правових норм та адміністративних засобів, які використовуються державними органами для здійснення впливу на процес реєстрації прав на нерухомість. Він включає створення, ведення та використання Державного реєстру прав, встановлення порядку подання документів, процедур перевірки, внесення відомостей до реєстру та видачі витягів, що підтверджують права. До складових елементів такого механізму нами віднесено: 1) адміністративно-правові норми – Закони України, які регулюють державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно, а також нормативно-правові акти, що деталізують адміністративну процедуру реєстрації та визначають права, обов'язки та гарантії реалізації прав учасників даної процедури; 2) адміністративно-правові відносини, що формуються у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, та виникають між суб'єкти адміністративно-правового регулювання – державними реєстраторами, територіальними органами Міністерства юстиції України, а також фізичними та юридичними особами, які є заявниками з приводу впливу на об'єкт таких відносин – речових прав на нерухоме майно; 3) адміністративні засоби та способи, за допомогою яких здійснюється адміністративно-правове регулювання адміністративної процедури державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

На виконання задач дослідження нижче доцільно з'ясувати засоби та способи адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно.

З позиції теорії адміністративного права суть засобів адміністративно-правового регулювання полягає у використанні органами виконавчої влади правових інструментів (дозволів, заборон, зобов'язань) для впливу на суспільні відносини в сфері публічного адміністрування. Ця діяльність передбачає застосування адміністративно-правових норм для створення, зміни чи припинення певних відносин, що включає встановлення обставин, вибір норми, визначення її змісту та прийняття рішення [9, с. 59–62]. Ключовими елементами (ознаками) даних засобів є: 1) вони поєднують певні правові інструменти, якими є дозволи, зобов'язання та заборони; 2) використовуються органами публічної адміністрації (суб'єктами владних повноважень) у своїй повсякденній діяльності; 3) метою їх застосування є вплив на управлінські суспільні відносини з метою досягнення мети, закладеної в нормах права; 4) застосування норм призводить до реальних змін у правових відносинах, які виникають, змінюються або припиняються в результаті дій уповноважених органів [10, с. 79].

В більш широкому розумінні до різновидів засобів адміністративно-правового регулювання відносять: методи (імперативний і диспозитивний), форми (використання, виконання, дотримання), а також способи правового регулювання (дозвіл, зобов'язання, заборона) [11, с. 72]. Іноді до засобів відносять нормативно-правові акти, індивідуальні акти органів публічної адміністрації, систему органів публічної адміністрації, принципи адміністративного права та адміністративно-правові відносини [12, с. 33], одна така позиція є не вірною, адже тоді зміст засобів співпадає з змістом механізму адміністративно-правового регулювання, а на нашу думку, вони є лише однією із його складових. Традиційно до системи засобів адміністративно-правового регулювання включають: 1) методи правового регулювання – імперативний (припускає підпорядкування та накази, характерні для адміністративного права), диспозитивний (передбачає рівність сторін, що менш характерно для адміністративного права); 2) способи правового регулювання – дозволи (надання права вчинити певні дії), зобов'язання (накладання обов'язку вчинити певні дії), заборона (обмеження або повна заборона вчинення певних дій); 3) форми реалізації норм права – використання (реалізація прав, наданих нормою права), виконання (виконання обов'язків, що накладаються нормою), дотримання (неухильне дотримання заборон, встановлених нормою) [13, с. 39]. Таким чином, можна засвідчити що засоби та способи адміністративно-правового регулювання переплітаються, а іноді взаємно підміняються.

Дещо схожим є тлумачення способів адміністративно-правового регулювання, які часто плутають (ідентифікують) з засобами адміністративно-правового регулювання. Способи адміністративно-правового регулювання – це сукупність правових засобів, прийомів і методів, які використовуються органами виконавчої влади для впливу на суспільні відносини у сфері публічного адміністрування. До основних способів належать імперативні (владові, субординаційні) та диспозитивні (узгоджувальні) методи, які визначають характер відносин між суб'єктами. До основних способів (методів) адміністративно-правового регулювання відносять: 1) імперативний метод – характеризується владним примусом і підпорядкуванням, де

один суб'єкт (орган влади) має державні повноваження і нав'язує свою волю іншому, наприклад, видання нормативних актів, надання дозволів, накладення стягнень, встановлення правил; 2) диспозитивний метод – передбачає узгодження інтересів та самостійність суб'єктів, що беруть участь у відносинах, найчастіше зустрічається в договірних відносинах, де сторони можуть вільно визначати умови своєї взаємодії, хоча й у межах, встановлених законом; 3) інші методи – методи переконання, що спрямовані на добровільне дотримання норм права через роз'яснення, агітацію, пропаганду, методи заохочення, що використовуються для стимулювання позитивної поведінки, наприклад, шляхом надання пільг чи премій, методи примусу, що застосовуються для примушення до виконання обов'язків або для припинення правопорушень (адміністративний арешт, штраф) [14, с. 55]. В той же час не варто утотожнювати способи з методами адміністративно-правового регулювання.

Таким чином очевидним є те, що механізм адміністративно-правового регулювання є ширшим поняттям, що включає в себе всі засоби та способи впливу на відносини, які виникають у процесі реалізації адміністративних зобов'язань публічної адміністрації, а способи адміністративно-правового регулювання є складовою частиною механізму регулювання. Залежно від цілей та характеру правового впливу використовуються різні способи регулювання. Наприклад, для регулювання економічної сфери можуть застосовуватися як імперативні методи (ліцензування), так і диспозитивні (антимонопольне регулювання).

Підсумовуючи вищезначене слід відмежовувати засоби та способи адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно як складові механізму адміністративно-правового регулювання цієї адміністративної процедури.

Так, під засобами адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно слід розуміти систему нормативно-правових актів, адміністративних актів та договірних засобів, які регулюють відносини, що виникають в порядку здійснення адміністративної процедури державної реєстрації прав на нерухоме майно. Таким чином до засобів регулювання слід віднести: 1) нормативно-правові акти – Закони України, постанови Кабінету Міністрів, нормативні акти міністерств та відомств, які встановлюють правові засади державної реєстрації (наприклад, процедуру, вимоги до документів, права та обов'язки суб'єктів); 2) адміністративні акти – рішення державних реєстраторів, які є юридично обов'язковими для виконання, які можуть бути як позитивними (реєстрація права), так і негативними (відмова в реєстрації); 3) договірні засоби – правочини, такі як договори купівлі-продажу, дарування, міни, які є підставою для державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, адже державна реєстрація підтверджує законність цих правочинів.

Тоді як способи адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно включають встановлення процедури, визначення порядку подання документів, встановлення строків реєстрації та забезпечення функціонування єдиного державного реєстру. Це передбачає визначення суб'єктів, що здійснюють реєстрацію (державні реєстра-

тори), а також закріплення прав та обов'язків як заявників, так і самих реєстраторів.

Доцільно виокремити такі способи адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно: 1) встановлення процедури реєстрації – визначення етапів процесу, від подання документів до внесення відомостей до реєстру, встановлення суб'єктів які можуть здійснювати реєстрацію (державні реєстратори, нотаріуси); 2) визначення порядку подання документів – встановлення можливості особистого подання документів, а також можливості електронної подачі; 3) встановлення строків реєстрації – законодавче закріплення максимального строку для проведення реєстраційних дій (наприклад, не більше п'яти робочих днів з дня реєстрації заяви); 4) забезпечення функціонування Державного реєстру речових прав на нерухоме майно – створення та підтримання єдиної державної інформаційної системи, яка містить всі необхідні відомості; 5) забезпечення державного контролю за дотриманням законодавства у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Детальний аналіз всіх засобів та способів адміністративно-правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно потребує окремого дослідження. Втім доцільно все ж таки окреслити основні характеристики даних елементів.

Першим з них є адміністративно-правові норми, які містяться в Законах України, які регулюють державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно, а також нормативно-правові акти, що деталізують адміністративну процедуру реєстрації та визначають права, обов'язки та гарантії реалізації прав учасників даної процедури. Нормативні акти процедурного та процесуального права, які визначають сутність адміністративної процедури державної реєстрації об'єктів нерухомого майна та процедури захисту прав фізичних та юридичних осіб державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно, до яких слід віднести: 1) Цивільний кодекс України, який в ст. 181 закріплює поняття нерухомих речей до яких віднесено земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [1]; 2) Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», який регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, і спрямований на забезпечення визнання та захисту державою таких прав [3]; 3) Закон України «Про адміністративну процедуру», який визначає загальні засади здійснення адміністративних процедур, і дія якого поширюється на адміністративну процедуру щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно [4]; 4) Постанов Кабінету Міністрів, зокрема – від 25 грудня 2015 р. № 1127 «Про затвердження Порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Порядок державної реєстрації) [15], від 26 жовтня 2011 р. № 1141 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно», який визначає процедуру функціонування Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [16].

Наступним засобом адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно є адміністративні акти – рішення дер-

жавних реєстраторів, які є юридично обов'язковими для виконання, які можуть бути як позитивними (реєстрація права), так і негативними (відмова в реєстрації). Так, відповідно до п. 18 Порядку державної реєстрації «за результатом розгляду заяви та документів, поданих для державної реєстрації прав, державний реєстратор приймає рішення щодо державної реєстрації прав або щодо відмови в такій реєстрації. Рішення щодо державної реєстрації прав або щодо відмови в такій реєстрації за умови вчинення дій та/або процедур, передбачених цим Порядком під час розгляду заяви, приймається державним реєстратором у будь-який час до закінчення строку державної реєстрації прав.» [15].

Ще одним засобом адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно є договірні засоби – правочини, такі як договори купівлі-продажу, дарування, міни, які є підставою для державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, адже державна реєстрація підтверджує законність цих правочинів.

Способами адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно, які застосовуються в межах адміністративної процедури реєстрації є: 1) подання заяви та супутніх документів (ідентифікація заявника, систематизація поданих документів, їх реєстрація); 2) розгляд справи та прийняття рішення (перевірка справжності та юридичної відповідності документів, моніторинг державних реєстрів та отримання запитів з них, внесення відомостей у Державного реєстру прав на нерухоме майно (ЄДРПНМ), надання витягу з державного реєстру права власності на нерухоме майно або надання відмови в реєстрації); 3) адміністративного оскарження рішення про відмову в реєстрації права власності на нерухоме майно; 4) вжиття контрольних заходів перевірки законності діяльності державних реєстраторів; 5) застосування заходів відповідальності до реєстраторів (дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної).

Дослідження даних елементів, як було зазначено нами вище, потребує більш широкого наукового аналізу, що буде здійснено нами в наступних наукових публікаціях.

Висновки. В результаті дослідження встановлено, що засоби та способи є невід'ємними елементами механізму адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно. Під засобами адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно слід розуміти систему нормативно-правових актів, адміністративних актів та договірних засобів, які регулюють відносини, що виникають в порядку здійснення адміністративної процедури державної реєстрації прав на нерухоме майно. До них слід віднести: 1) нормативно-правові акти – Закони України, постанови Кабінету Міністрів, нормативні акти міністерств та відомств, які встановлюють правові засади державної реєстрації (наприклад, процедуру, вимоги до документів, права та обов'язки суб'єктів); 2) адміністративні акти – рішення державних реєстраторів, які є юридично обов'язковими для виконання, які можуть бути як позитивними (реєстрація права), так і негативними (відмова в реєстрації); 3) договірні засоби – правочини, такі як договори купівлі-продажу, дарування, міни, які є підставою для державної реєстрації речових прав

на нерухоме майно, адже державна реєстрація підтверджує законність цих правочинів.

Способи адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно включають: встановлення процедури реєстрації – визначення етапів процесу, від подання документів до внесення відомостей до реєстру, встановлення суб'єктів які можуть здійснювати реєстрацію (державні реєстратори, нотаріуси); визначення порядку подання документів – встановлення можливості особистого подання документів, а також можливості електронної подачі; встановлення строків реєстрації – законодавче закріплення максимального строку для проведення реєстраційних дій (наприклад, не більше п'яти робочих днів з дня реєстрації заяви); забезпечення функціонування Державного реєстру речових прав на нерухоме майно – створення та підтримання єдиної державної інформаційної системи, яка містить всі необхідні відомості; забезпечення державного контролю за дотриманням законодавства у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно та адміністративного оскарження реєстраційної процедури та її результатів.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
2. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553.
4. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50.
5. Колесников М. О. Адміністративні послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2016. 20 с.
6. Тамаря Я. В. Адміністративні процедури з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2018. 15 с.
7. Куманська-Нор О.П. Адміністративні послуги у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні в умовах децентралізації: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Ужгород, 2021. 217 с.
8. Мартинюк Н.М. Публічні послуги у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Мартинюк Наталія Миколаївна ; Ун-т мит. справи та фінансів. Дніпро, 2021. – 15 с.
9. Курс адміністративного права України: підручник / за ред. О. В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 904 с.
10. Коломоєць Т.О., Колпаков В.К. Сучасна парадигма адміністративного права: генеза і поняття. *Право України*. 2017. № 5. С. 71–79.
11. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
12. Мельниченко, Б. Адміністративно-правове регулювання публічного управління: поняття та особливості реалізації у сучасних умовах. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. №3(31). 2024. С. 27-34.
13. Толкачов М.В. Сучасні методи адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: юридичні науки*. 2016. № 6. С. 36–39.
14. Петков С.В. Теорія адміністративного права : навч. посіб. К. : КНТ, 2014. 304 с.

15. Порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 553). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.07.2024).

16. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1141. *Офіційний вісник України*. 2011. № 86. Ст. 3145.

Анотація

Пилипенко Ю. П. Засоби та способи адміністративно-правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. – Стаття.

В статті з'ясовано засоби та способи адміністративно-правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

В результаті дослідження встановлено, що засоби та способи є невід'ємними елементами механізму адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно. Під засобами адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно слід розуміти систему нормативно-правових актів, адміністративних актів та договірних засобів, які регулюють відносини, що виникають в порядку здійснення адміністративної процедури державної реєстрації прав на нерухоме майно. До них слід віднести: 1) нормативно-правові акти – Закони України, постанови Кабінету Міністрів, нормативні акти міністерств та відомств, які встановлюють правові засади державної реєстрації (наприклад, процедуру, вимоги до документів, права та обов'язки суб'єктів); 2) адміністративні акти – рішення державних реєстраторів, які є юридично обов'язковими для виконання, які можуть бути як позитивними (реєстрація права), так і негативними (відмова в реєстрації); 3) договірні засоби – правочини, такі як договори купівлі-продажу, дарування, міни, які є підставою для державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, адже державна реєстрація підтверджує законність цих правочинів.

З'ясовано, що способи адміністративно-правового регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно включають: встановлення процедури реєстрації – визначення етапів процесу, від подання документів до внесення відомостей до реєстру; встановлення суб'єктів які можуть здійснювати реєстрацію (державні реєстратори, нотаріуси); визначення порядку подання документів – встановлення можливості особистого подання документів, а також можливості електронної подачі; встановлення строків реєстрації – законодавче закріплення максимального строку для проведення реєстраційних дій (наприклад, не більше п'яти робочих днів з дня реєстрації заяви); забезпечення функціонування Державного реєстру речових прав на нерухоме майно – створення та підтримання єдиної державної інформаційної системи, яка містить всі необхідні відомості; забезпечення державного контролю за дотриманням законодавства у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно та адміністративного оскарження реєстраційної процедури та її результатів.

Ключові слова: державна реєстрація об'єктів нерухомого майна, адміністративно-правове регулювання, засоби та способи адміністративно-правового регулювання державної реєстрації об'єктів нерухомого майна.

Summary

Pylypenko Yu. P. Means and methods of administrative and legal regulation of state registration of real rights to real property. – Article.

The article clarifies the means and methods of administrative and legal regulation of state registration of real rights to real property.

As a result of the study, it was established that means and methods are integral elements of the mechanism of administrative and legal regulation of state registration of rights to real property. By means of administrative and legal regulation of state registration of rights to real property should be understood a system of regulatory and legal acts, administrative acts and contractual instruments that regulate relations arising in the procedure for implementing the administrative procedure for state registration of rights to real property. These include: 1) regulatory and legal acts – Laws of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers, regulatory acts of ministries and departments that establish the legal principles of state registration (for example, procedure, requirements for documents, rights and obligations of entities); 2) admin-

istrative acts – decisions of state registrars that are legally binding, which can be both positive (registration of rights) and negative (refusal to register); 3) contractual means – transactions, such as purchase and sale agreements, donations, exchanges, which are the basis for state registration of real rights to real estate, because state registration confirms the legality of these transactions.

It was found that the methods of administrative and legal regulation of state registration of rights to real estate include: establishing the registration procedure – determining the stages of the process, from submitting documents to entering information into the register, establishing entities that can carry out registration (state registrars, notaries); determining the procedure for submitting documents – establishing the possibility of personal submission of documents, as well as the possibility of electronic submission; establishing registration deadlines – legislatively enshrining the maximum period for carrying out registration actions (for example, no more than five working days from the date of registration of the application); ensuring the functioning of the State Register of Real Property Rights to Real Estate – creating and maintaining a single state information system that contains all the necessary information; ensuring state control over compliance with legislation in the field of state registration of rights to real estate and administrative appeal of the registration procedure and its results.

Key words: state registration of real estate objects, administrative and legal regulation, means and methods of administrative and legal regulation of state registration of real estate objects.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 347.721:347.758:347.73:347.96

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.17>

О. П. Подцерковний

ЧИННІСТЬ ДОГОВОРУ: ПРОБЛЕМАТИКА ПОВЕРНЕННЯ ПОПЕРЕДНЬОЇ ОПЛАТИ У ВІДНОСИНАХ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ (ПОСТАВКИ)

Постановка проблеми. У сучасній договірній практиці досить поширеною є ситуація, коли відбувається повернення попередньої оплати за договором купівлі-продажу або поставки. Це нерідко супроводжується припиненням взаємодії сторін та породжує питання про подальшу чинність договору та існування зобов'язання в цілому. У правозастосуванні спостерігається тенденція отождолення факту повернення передоплати з розірванням або припиненням договору, хоча нормативні та доктринальні підстави для такого висновку залишаються вельми дискусійними. Ця проблема має не лише практичне, але й виняткове концептуальне значення, оскільки стосується категорії чинності договору (*validitas contractus*), яка визначає його здатність зберігати юридичну силу у часі, у співвідношенні із принципами виконання зобов'язань (*pacta servanda*), презумпцією правомірності правочину (*favor negotii*) та принципу збереження договору (*favor contractus*), що регулюють практичне здійснення та стабільність правовідносин.

Метою статті є з'ясування змісту поняття чинності договору (*validitas contractus*) з погляду впливу на його юридичну силу дій учасників договору купівлі-продажу (поставки) щодо повернення попередньої оплати.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питань розірвання договору природно підводить до питання про його чинність як про основу його регулятивного впливу. Адже неможливо визначити, коли договір втрачає силу, не розкривши, у чому полягає його чинність і з чого вона виникає.

Питання чинності договору (*validitas contractus*) як показника його існування в правовому середовищі є визначальним для договірних правовідносин. Договір є чинним тоді, коли він укладений відповідно до вимог закону, не визнаний недійсним і не припинився, тобто здатний породжувати права й обов'язки. Саме в період чинності договір виконує свою регулятивну функцію – визначає поведінку сторін і забезпечує правову визначеність їхніх взаємин. Отже, чинність вказує на юридичну «життєздатність» договору як акту індивідуального правового регулювання.

Цивільний кодекс України прямо не передбачає презумпцію чинності договору. Фундаментальною презумпцією приватного права, яка знаходить закріплення у статті 204 ЦК, є презумпція правомірності правочину (договору). Як правильно визначено у Постанові ВП ВС від 14.11.2018 у справі № 2-383/2010 (провадження № 14-308цс18) «ця презумпція означає, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що породжує, змінює або припиняє цивільні права й обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована, зокрема, на підставі рішення суду, яке набрало законної

сили. У разі неспростування презумпції правомірності договору всі права, набуті сторонами правочину за ним, повинні безперешкодно здійснюватися, а обов'язки, що виникли внаслідок укладення договору, підлягають виконанню».

У поєднанні із загально-правовою максимою «*pacta sunt servanda*», відображеною, зокрема у положеннях статті 629 ЦК України (договір є обов'язковим для виконання сторонами) та статті 613 ЦК про строк дії договору, в тому числі про те, що закінчення строку дії договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, а також з урахуванням засадничих принципів добросовісності, справедливості та розумності, це дозволяє говорити про родову *презумпцію чинності договору*.

Презумпція чинності договору може бути представлена через такі максими:

- зобов'язання є чиним протягом всього строку дії договору, про який домовилися сторони, якщо сторони не згодили або суд не встановив інше;
- закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору,
- одностороння відмова від договірного зобов'язання однієї із сторін, крім передбаченого законом чи договором права на односторонню відмову від договору, не призводить до втрати ним чинності.

Презумпція чинності договору підкріплена принципом тлумачення *favor contractus* (на користь збереження [дійсності, чинності] договору): сумніви щодо дійсності, чинності та виконаності договору (правочину) повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконаності. Цей принцип є відображенням UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts [1], практики застосування Віденська конвенції ООН 1980 року «Про міжнародний договір купівлі-продажу товарів» [2], визнається у судовій практиці [3] та практиці Міжнародного комерційного арбітражного суду при ТПП України [4], доктриною права.

Зокрема, А.В. Смітюх відмічає: «Принцип *favor contractus*: (i) запобігає визнанню договору неукладеним якщо: (1) існує певна невизначеність щодо змісту домовленості, але поведінка сторін свідчить, що на час укладання договору вони прагнули зв'язати себе зобов'язаннями; (2) сторони уклали договір із застосуванням типових проформ, що не співпадають, та почали його виконання; (ii) запобігає визнанню договору недійсним: (1) в разі первісної неможливості виконання договір вважається дійсним, але невиконаним; (2) договір може бути визнано недійсним лише внаслідок суттєвої помилки або нерівноваги; (3) термін, протягом якого сторона може порушувати питання про недійсність договору із зазначених підстав, обмежено критерієм розумності; (4) сторона, яка вважає, що умови договору є суттєво нерівними, може звернутися до суду із тим, щоб зберегти договір та привести його до розумних стандартів чесного ведення справ; (5) недійсність окремих умов договору не тягне автоматичної недійсності всього договору; (iii) запобігає припиненню договору до завершення виконання: (1) можливість припинення договору на вимогу однієї сторони обмежено випадками суттєвих невиконань договору іншою стороною; (2) обидві сторони можуть наполягати на збереженні договору та на здійс-

ненні, хоча б із запізненням, виконання: (а) потерпіла сторона може надати винній стороні додатковий час для виконання; (б) винна сторона може за свій рахунок виправити невиконання, якщо одразу повідомить потерпілу сторону про засіб та час виправлення та здійснить виправлення без зволікань» [5, с. 8].

Як зазначав А. Розетт, мета принципу *favor contractus* «зберігати договір та запобігати його припиненню доки це можливо» [6, р 442.].

У контексті обговорення презумпції чинності договору, слід окремо акцентувати увагу на тому, що у частини четвертої статті 613 ЦК (закінчення строку дії договору не звільняє сторони *від відповідальності за його порушення*), йдеться не про відповідальність у значенні неустойки чи збитків (ретроспективної відповідальності) як додаткових несприятливих наслідків правопорушення, а загалом **про відповідальність як обов'язок боржника (у проспективному значенні)** – «особа відповідає за виконання», «особа є відповідальною «є відповідачем».

Саме значенні відповідальності як обов'язку щодо виконання, а не «додаткових обтяжень» застосовує ЦК України у величезній кількості статей.

Наприклад, ст. 52 ЦК «Цивільно-правова відповідальність фізичної особи» підприємця, ст. 96 ЦК «Відповідальність юридичної особи», або ст. 519. «Відповідальність первісного кредитора у зобов'язанні», ст. 618 ЦК «Відповідальність боржника за дії інших осіб», ст. 619 ЦК «Субсидіарна відповідальність» тощо.

Про переважно проспективне застосування терміну «відповідальність» у ЦК можна дійти висновку також, аналізуючи рішення Верховного суду у справах про відповідальність за порушення грошових зобов'язань. Зокрема, при застосуванні статті 625 ЦК України, в якій йдеться про те що «боржник не звільняється *від відповідальності* за неможливість виконання грошового зобов'язання» (курсив – О.П.) Верховний суд застосовує «проспективне розуміння поняття відповідальності – завжди, коли йдеться про заперечення відповідачів на неможливість погашення грошового боргу, ВС спростовує саме посиланням на положення частин першої статті 625 ЦК: *«За загальним правилом, закріпленим у ч. 1 ст. 625 ЦК України, боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання через відсутність у нього необхідних коштів, оскільки згадане правило обумовлено заміненістю грошей як їх юридичною властивістю. Тому у випадках порушення грошового зобов'язання суди не повинні приймати доводи боржника з посиланням на неможливість виконання грошового зобов'язання через відсутність необхідних коштів (ст. 607 ЦК України) або відсутність вини (статті 614, 617 ЦК України чи ст. 218 ГК України)* [7].

Отже, звуження поняття відповідальності лише до «додаткових обтяжень» не відповідає ЦК України. Відтак, в частині четвертій статті 613 ЦК йдеться про відповідальність в широкому значенні та передбачає обов'язок боржника виконати зобов'язання, яке виникло під час дії договору, незалежно від вичерпання строку дії договору. Разом із тим, у випадку, коли умовою виконання зобов'язання однієї із сторін договору (зобов'язаної

сторони) є настання певних обставин, в тому числі пов'язаних із діями іншої сторони, які не виникли під час строку дії договору, то відповідно до положень статті 212 ЦК України відсутні правові підстави говорити про виникнення обов'язку цієї зобов'язаної сторони.

Випадки звільнення сторони від виконання зобов'язання, встановленого договором, можуть бути пов'язані лише із розірванням чи припиненням договору.

У цьому контексті важко не погодитися із думкою, яка неодноразово висловлювалася у судовій практиці, про те, що невиконання обов'язків, встановлених договором, може відбуватися при: (1) розірванні договору за взаємною домовленістю сторін; (2) розірванні договору в судовому порядку; (3) відмові від договору в односторонньому порядку у випадках, передбачених договором та законом; (4) припинення зобов'язання на підставах, що містяться в главі 50 ЦК України; (5) недійсності договору (нікчемності договору або визнання його недійсним на підставі рішення суду) [8].

Саме тому судова інтерпретація чинності договірної зобов'язання має винятково важливе значення для забезпечення стабільності цивільного обігу, а факти припинення зобов'язання (в тому числі кваліфікація факту розірвання договору) потребують встановлення на підставі обмежувального підходу, що виключає чи унеможлиблює подальше виконання зобов'язання лише як виняток з урахуванням покладення на зацікавлену у невиконанні зобов'язання сторону тягара доведення очевидності та ясності факту припинення зобов'язання (в тому числі його розірвання).

Питання повернення попередньої оплати та наслідків відповідної дії у договорах купівлі продажу для продовження існування чи припинення відповідного зобов'язання має багатоаспектну природу.

Попередня оплата за своєю правовою природою є авансовим платежем, який здійснюється на підставі договору як складова грошового зобов'язання покупця з придбання товару за договором купівлі продажу та його різновидів (поставки, контрактації тощо), виконання робіт чи надання послуг.

Згідно зі статтею 693 ЦК України попередня оплата – це аванс за договором купівлі-продажу, який покупець сплачує продавцеві частково або повністю до моменту передання йому товару. Така оплата є може бути передбачена першим етапом у виконанні договору з боку покупця, але на відміну від завдатку, вона не є гарантією виконання зобов'язань і підлягає поверненню у разі невиконання договору, незалежно від вини сторін.

В цьому контексті слід погодитися із думкою, висловленою у судовій практиці про те, що аванс (попередня оплата) – це грошова сума, яка не забезпечує виконання договору, а є сумою, що перераховується згідно з договором наперед, у рахунок майбутніх розрахунків, зокрема, за товар який має бути поставлений, за роботи, які мають бути виконані. При цьому аванс підлягає поверненню особі, яка його сплатила, лише у випадку невиконання зобов'язання, за яким передавався аванс, незалежно від того, з чиєї вини це відбулося [9; 10].

Попередня оплата може бути прямо передбачена договором, тоді вона має безпосередню договірну основу. Але здійснення попередньої оплати у випадку, коли у договорі передбачена наступна оплата продукції, не може

вважатися порушенням договору, адже виконання грошового зобов'язання достроково впливає з природи (суті) грошового зобов'язання та ділових звичаїв, позаяк продавець, отримавши попередню оплату продукції не несе додаткових витрат, а отримує більше, ніж він міг би отримати у випадку наступної плати, що відповідає положенням статті 531 ЦК України про право боржника виконати зобов'язання достроково [11, с. 257–265].

Повернення попередньої оплати у контрактних зобов'язаннях може відбуватися з різних підстав, за ініціативою покупця або продавця, замовника чи виконавця.

ЦК України диференціює правові наслідки повернення попередньої оплати за договором для кваліфікації факту розірвання чи відмови від договору.

Повернення попередньої оплати може бути наслідком визнання недійсним правочину (ст. 216 ЦК України).

Разом із тим, повернення попередньої оплати лише в окремих випадках супроводжується чи має наслідком розірвання договору.

Частиною четвертою статті 653 ЦК України, що має назву «Правові наслідки зміни або розірвання договору», встановлено, що сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом.

Статтею 670 ЦК України, що має назву «Правові наслідки порушення умови договору щодо кількості товару», передбачено, що якщо продавець передав покупцеві меншу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу, покупець має право вимагати передання кількості товару, якої не вистачає, або відмовитися від переданого товару та його оплати, а якщо він оплачений, – вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми.

У випадку порушення договору продавцем, право покупця вимагати повернення оплати лише в окремих випадках поєднується із вимогою про розірвання договору (відмовою від договору).

Зокрема, стаття 672 ЦК передбачає такий правовий наслідок порушення умови договору щодо асортименту товару: «1. Якщо продавець передав товар в асортименті, що не відповідає умовам договору купівлі-продажу, покупець має право відмовитися від його прийняття та оплати, а якщо він вже оплачений, – *вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми*»...«3. У разі відмови від товару, асортимент якого не відповідає умовам договору купівлі-продажу, або пред'явлення вимоги про заміну цього товару покупець має право відмовитися від оплати цього товару, а якщо він вже оплачений, – *вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми (курсив – О.П.)*.

Водночас в окремих випадках ЦК України прямо передбачає поєднання вимоги про відмову від договору та повернення проведеної оплати за товар.

Зокрема, стаття 678 ЦК у якості правових наслідків передання товару неналежної якості називає такі: «2. У разі істотного порушення вимог щодо якості товару (виявлення недоліків, які не можна усунути, недолі-

ків, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу, недоліків, які виявилися неодноразово чи з'явилися знову після їх усунення) покупець має право за своїм вибором: 1) *відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми*; 2) вимагати заміни товару.

Аналогічна альтернативність передбачена у статті 684 ЦК для правових наслідків передання некомплектного товару: «Якщо продавець у розумний строк не доукомплектував товар, покупець має право за своїм вибором: 1) вимагати заміни некомплектного товару на комплектний; 2) *відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої грошової суми*».

В окремих випадках повернення попередньої оплати у разі порушення договору продавцем може виступати наслідком відмови покупця від договору. Наприклад, за положеннями ст. 666 ЦК якщо приналежності товару або документи, що стосуються товару, не передані продавцем у встановлений строк, покупець має право відмовитися від договору купівлі-продажу та повернути товар продавцеві. Хоча у цьому разі не йдеться про повернення попередньої оплати ініціація покупцем відмови (розірвання) договору на законних підставах, призводить до виникнення зобов'язання продавця з повернення отриманого за договором.

Отже, порушення однією із сторін договору зобов'язання не кожного разу за ЦК України передбачає вимогу про розірвання договору з боку іншої сторони. Як правило, постраждала від порушення зобов'язання сторона має альтернативне право відмовитися від договору чи вимагати виконання зобов'язання.

Для випадку здійснення попередньої оплати та прострочки в передачі товару законодавець встановив спеціальне правило, закріплене у статті 693 ЦК: «Якщо продавець, який одержав суму попередньої оплати товару, не передав товар у встановлений строк, покупець має право вимагати передання оплаченого товару або *повернення суми попередньої оплати*.»

Ці положення ст. 693 ЦК не передбачають вимогу про розірвання договору покупцем (відмову від договору). У практичній площині це означає, що від покупця не вимагається додержання будь-яких формальних вимог щодо розірвання договору.

Це має особливе значення у комерційних відносинах, адже вимога щодо розірвання договору може мати самостійне матеріальне та процесуальне значення.

Наприклад, відповідно до Віденської конвенції 1980 року про міжнародний договір купівлі-продажу товарів діє спеціальна процедура розірвання договору. Згідно з статті 24 Конвенції повідомлення про розірвання договору має бути зроблено лише шляхом письмового повідомлення. Згідно з ст. 49 Конвенції «покупець може заявити про розірвання договору: а) якщо невиконання продавцем будь-якого з його зобов'язань за договором або за цією Конвенцією є істотним порушенням договору; або б) у разі непоставки, якщо продавець не поставляє товар протягом додаткового строку, встановленого покупцем відповідно до пункту 1 статті 47, або заявляє, що він не здійснить поставки протягом установленого таким чином строку».

Має бути також враховано, що договір купівлі-продажу товарів передбачає не лише зустрічні зобов'язання сторін щодо передачі товарів та сплати коштів, але й може передбачати спеціальні умови зберігання товарів, страхування транспортно-експедиторського обслуговування, забезпечення виконання зобов'язань, нарешті порядку взаємин сторін при відмові однієї із сторін від договору чи продовження його дії, що не вичерпуються поверненням передоплати. Тому повернення попередньої оплати з боку продавця чи навіть наявність відповідної вимоги з боку покупця, не є достатньою обставиною для висновку про припинення договірних зобов'язань.

Повернення передоплати порушником зобов'язання з власної ініціативи у цьому контексті тим паче не має вирішального значення для висновку про юридичну долю зобов'язання.

При вирішенні питання чинності договору у юридичній практиці виникло на запитання про те, *як слід кваліфікувати повернення попередньої оплати за договором поставки (купівлі-продажу) у разі коли інша сторона не висловила заперечення щодо такого та чи впливає на таку кваліфікацію наявність або відсутність підстав для цього. Зокрема, відповідне запитання було поставлене Великою Палатою Верховного суду перед членами Науково-консультативної ради у липні 2025 році у справі № 911/969/24 (провадження 12-38гс25).*

Відповідаючи на це запитання, варто враховувати, що повернення продавцем попередньої оплати за договором поставки (купівлі-продажу), яке не є реакцією на вимогу покупця при порушенні зобов'язання з боку продавця, слід кваліфікувати дією, яка має ознаки односторонньої відмови продавця від виконання зобов'язання за договором поставки (купівлі-продажу), що заборонено положеннями статті 525 ЦК України.

Разом із тим, висновок про односторонню відмову від договору лише на підставі повернення попередньої оплати продавцем не може бути зроблений без урахування інших аспектів пріввідносин, позаяк може ґрунтуватися на а) бажанні продавця запобігти більшим збиткам покупця у разі прострочення поставки товару, б) помилці продавця, г) втраті чинності договору із інших підстав, г) бажанні продавця створити кращі умови для співпраці із покупцем, надавши йому додаткові економічні стимули (поворотну допомогу), нарешті, д) бути результатом додаткових домовленостей сторін тощо.

Саме розмаїття таких можливих обставин, так само як прийняття поставки товарів покупцем в умовах відсутності попередньої оплати, передбаченої договором, що часто густо відбувається в господарській практиці, не повинно призводити до автоматичного припинення договору купівлі-продажу у разі повернення передоплати продавцем.

Попередня оплата товару може виступати відкладальною умовою для виникнення зобов'язання продавця з поставки товару на підставі ст. 212 ЦК України. Проте якщо покупець порушує зобов'язання з попередньої оплати — не здійснює попередню оплату, або приймає товар, поставлений продавцем без отримання попередньої оплати — це не звільняє його від виконання грошового зобов'язання з оплати поставленого товару. У цьому випадку правове значення має факт настання відкладальної умови за

ст. 212 ЦК (якщо настанню обставини недобросовісно перешкоджала сторона, якій це не вигідно, обставина вважається такою, що настала), та має застосовуватися загальне правило ст. 655 та статті 692 ЦК України про обов'язок покупця оплатити прийняте за договором купівлі-продажу майно (товар).

Факт повернення продавцем передоплати, отриманої від покупця під час дії договору поставки (купівлі-продажу), не звільняє продавця від виконання прийнятого на себе за договором зобов'язання, адже така дія не передбачена законом як підстава розірвання договору (якщо інше не передбачене договором).

Ситуація коли покупець «не висловив заперечень» проти повернення попередньої оплати, не є обставиною, яка могла б зробити односторонню відмову від зобов'язання з боку продавця правомірною, не означає відмову покупця від договору та не звільняє продавця від виконання прийнятого на себе за договором зобов'язання.

Це висновок впливає із того, що, по-перше, наявність заперечень покупця, висловлених у певний строк, не передбачена договором чи законом підставою припинення зобов'язання продавця. У випадку, якщо покупець виконав в межах строку дії договору зобов'язання з попередньої оплати, його обов'язки за договором у подальшому зводяться до створення належних умов для виконання продавцем його зобов'язання з передачі (поставки) товару. Факт повернення попередньої оплати продавцем не скасовує факт належного виконання покупцем грошового зобов'язання і не створює для покупця додаткових обов'язків відповідно до закону, якщо інше прямо не передбачене договором.

По-друге, тлумачення обов'язку покупця на «висловлення заперечення» не може відбуватися в абсурдний спосіб – для чого мало б бути зроблене «заперечення» у цьому випадку, якщо відмова продавця від попередньої оплати не порушує права покупця. Продавець може взагалі відмовитися від отримання оплати продукції і це не порушуватиме права покупця і не означатиме втрату покупцем права вимагати виконання договору в частині передачі йому товару. Право вимагати передачі товару відповідно до договору, пред'явивши відповідні вимоги, є належним способом захисту права покупця товару, який, виходячи із принципами розумності та доросовісності, не може спростовуватися односторонніми діями продавця, не пов'язаними з поставкою (передачею) товару відповідно до договору.

Висновок, що зустрічається у судовій практиці, про те, що факт здійснення зарахування покупцем авансового платежу без будь-яких зауважень і заперечень, а також реєстрації в Єдиному державному реєстрі податкових накладних розрахунку коригування до податкової накладної у зв'язку з поверненням авансового платежу, що ніби підтверджує визнання покупцем факту повернення попередньої оплати, має істотні логічні вади, адже не означає, що покупець відмовився від договору. Це впливає з наступних висновків:

а) зарахування безготівкових платежів здійснюється банком, в процесі цієї операції «заперечення та зауваження» клієнта не передбачаються;

б) коригування до податкової накладної у зв'язку з поверненням авансового платежу є вимогою податкового законодавства, від якого не може ухилитися покупець,

в) повернення авансового платежу продавцем не означає, що покупець звільняється від відповідальності з оплати продукції, якщо вона буде поставлена у майбутньому,

г) визнання покупцем факту повернення попередньої оплати не знаходиться у причинно-наслідковому зв'язку із волевиявленням покупця на розірвання договору, адже таке волевиявлення не виключає намір оплатити товар після реалізації примусу продавця до виконання поставки у натурі.

Відмова продавця від попередньої оплати є односторонньою дією з його боку, яке знаходиться в межах вільного волевиявлення цієї особи, але не може створювати обов'язки для покупця – сторони, яка не припустилася будь-яких порушень договору та добросовісно виконала свої зобов'язання за договором.

У цьому випадку було б не правильно вважати, що обов'язок продавця поставити позивачу товар навіть після повернення попередньої оплати, покладає на продавця подвійну відповідальність, ніби зумовлюючи необхідність передати товар за відсутності на його рахунку оплати за такий товар.

По-перше, відсутність на рахунку продавця оплати за товар виникає в цьому разі з його власного волевиявлення. Продавець може розпоряджатися власними коштами як завгодно, перерахувати третій стороні, знищити чи повернути покупцеві (навмисно чи помилково). Це не може автоматично заперечувати права покупця, який виконав свої зобов'язання за Договором, вимагати поставки оплаченого товару.

По-друге, дії покупця щодо прийняття повернутої попередньої оплати самі по собі не вказують на відсутність його зацікавленості у подальшому виконанні договору, адже наявність такої зацікавленості покупця підтверджується його вимогою про виконання зобов'язання у натурі з урахуванням того, що зарахування коштів як повернення передоплати здійснюється без прямої участі їх отримувача.

При цьому було б абсурдно вимагати від покупця повторювати попередню оплату, яку повертає продавець, як умови заявлення вимоги покупця про виконання продавцем зобов'язання в натурі, адже такий «грошовий пінг-понг» суперечить принципу розумності та здоровому глузду в умовах, коли покупець позбавлений впевненості у спроможності продавця здійснювати поставку товару. Вимога «повторювати і повторювати передоплату», якщо продавець знову б її повертав, призвала б до колапсу у відносинах сторін, унеможливаючи звернення покупця до суду за захистом порушеного права. Дійти до такого тлумачення – означало б не лише заперечити принцип *pacta sunt servanda* та презумпцію чинності договору, про які писалося вище, але й дозволити правопорушнику отримати вигоду від власної неправомірної поведінки, проти чого неодноразово висловлювався Верховний суд [12; 13].

Повернення попередню оплату покупцеві продавцем, який прострочив виконання зобов'язання з поставки (передачі) товару за договором

купівлі-продажу, не створює для покупця додаткових обов'язків ніж ті, що передбачені законом чи договором.

У зв'язку із тим, що повернення попередньої оплати продавцем не є автоматичною підставою для припинення договірної зобов'язання, в тому числі не означає розірвання договору, доказування факту висловлення чи невисловлення покупцем заперечення проти повернення попередньої оплати не має правового значення для чинності договору чи спростування прав покупця. Правове значення у цьому випадку має волевиявлення покупця на захист порушеного права, що проявляється у вимозі до продавця виконати договірне зобов'язання та/чи стягнути штрафні санкції чи збитки, що виникли у зв'язку із простроченням поставки.

Відповідаючи на можливе запитання про те, з якими діями слід пов'язувати незгоду Покупця із поверненням попередньої оплати, як видається, слід враховувати ту обставину, що прострочка поставки товару є порушенням договору купівлі-продажу з боку продавця. Але повернення попередньої оплати продавцем у більшості випадків підтверджує не лише це правопорушення, але й односторонню відмову продавця від договору. Незгода покупця з такими правопорушеннями є очевидною реакцією будь-якої розумної людини і не потребує доведення. Будь-яка дія – письмова чи усна незгода покупця чи вимога щодо поставки товару та/чи сплати неустойки за період такого прострочення поставки – є додатковим доказом незгоди покупця з правопорушенням продавця.

Покупець не зобов'язаний письмово висловлювати незгоду із поверненням попередньої оплати продавцем, позаяк наявність чи відсутність такого письмового висловлювання не передбачено законом (крім випадків передбачених договором) та не може заперечувати його право вимагати виконання зобов'язання продавцем.

Якщо для правовідносин сторін відповідно до договору принципове значення має наявність письмової незгоди покупця на повернення попередньої оплати продавцем у письмовій формі, то очевидно, що вимога покупця до продавця про виконання зобов'язання в натурі, в тому числі шляхом звернення з позовом до суду про примус до такого виконання, є дією, яка підтверджує таку незгоду.

Висновки. Чинність договору є центральною передумовою його регулятивного впливу в економічному обігу. Вона відображає юридичну «життєздатність» договору як акту індивідуального правового регулювання, здатного породжувати, змінювати та припиняти права й обов'язки сторін. Презумпція чинності договору, що впливає із поєднання презумпції правомірності правочину, принципу *pacta sunt servanda* і принципу *favor contractus*, забезпечує стабільність договірних відносин, правову визначеність і передбачуваність цивільного обороту.

У контексті виконання та припинення зобов'язань, чинність договору не втрачається автоматично із завершенням формального строку його дії чи у разі часткового невиконання – навпаки, сторони залишаються відповідальними у широкому, перспективному сенсі цього поняття, аж до належного виконання прийнятих обов'язків. Повернення попередньої оплати, навіть за відсутності заперечень іншої сторони, не може самотій-

но вважатися підставою розірвання договору, якщо така дія не передбачена законом або договором.

Таким чином, кваліфікація правових наслідків дій сторін у договірних відносинах має ґрунтуватися на презумпції чинності договору та обмежувальному підході до встановлення фактів припинення договірних зобов'язань. Лише очевидність і доведеність волевиявлення сторін на припинення договору чи наявність законної підстави можуть свідчити про втрату його чинності, що гарантує баланс інтересів сторін і стабільність економічних правовідносин.

Література

1. Kornet, Nicole and Kornet, Nicole, *Evolving General Principles of International Commercial Contracts: The Unidroit Principles and Favor Contractus* (February 7, 2011). Maastricht Faculty of Law Working Paper Series, Maastricht European Private Law Institute Working Paper No. 2011/07, URL: <https://ssrn.com/abstract=1756751> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1756751>.
2. Keller, Andreas F. *Favor contractus and the CISG: The Unlikely Story of Article 28: The UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods: The First 25 Years in the American Courts*. St. Paul, MN: Thomson Reuters/West, 2008, P. 247-261.
3. Постанова Верховного Суду від 10 березня 2021 року у справі № 607/11746/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95532879>.
4. Справи Міжнародного комерційного арбітражного суду при ТПП України: ДЕЛО № 121 (Решение от 3 июня 2016 года) <https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Case-No.-121.pdf>.
5. Смітюх А.В. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА та *lex mercatoria* в контексті міжнародного приватного права. Автореф. дис... канд. юрид. наук. Одеса: ОНЮА, 2004. 18 с.
6. Rosett A. UNIDROIT Principles and Harmonization of International Commercial Law: Focus on Chapter Seven. *Uniform Law Review*. 1997. Vol. 2. P. 441-450.
7. Постанова Верховного суду від 11 липня 2023 року у справі № 910/18432/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112173165>.
8. Постанова Верховного суду від 31 січня 2025 року у справі № 916/2705/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124830039>.
9. Постанова Верховного суду від 21 лютого 2018 року у справі № 910/12382/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72428135>.
10. Постанова Верховного суду від 26 травня 2022 року у справі № 902/186/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104788276>.
11. Подцерковний О. П. *Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики* : монографія. Київ : Юстініан, 2006. 424 с.
12. Постанова Верховного суду від 15 травня 2019 р. у справі №917/803/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81844300>.
13. URL: Постанова Верховного суду від 16 травня 2018 р. у справі №907/576/17. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74570755>.

Анотація

Подцерковний О. П. Чинність договору: проблематика повернення попередньої оплати у відносинах купівлі-продажу (поставки). – Стаття.

У статті досліджується поняття чинності договору як фундаментальної передумови його регулятивного впливу в системі цивільно-правових відносин. Підкреслюється, що чинність договору є не лише формальним підтвердженням його відповідності вимогам закону, а й вираженням його здатності реально впливати на поведінку учасників цивільного обороту шляхом створення, зміни чи припинення їхніх прав і обов'язків. Зазначається, що презумпція чинності договору (*validitas contractus*) забезпечується поєднанням трьох базових засад цивільного права – презумпції правомірності правочину (*favor negotii*), принципу обов'язковості договору (*pacta sunt servanda*) та принципу збереження договору (*favor contractus*). Презумпція чинності договору відображає юридичну силу договору у часі – його здатність регулювати відносини сторін договору від моменту укладення до належного припинення чи визнання недійсним.

Особливу увагу приділено ситуації повернення попередньої оплати за договорами купівлі-продажу та поставки. Доведено, що сама по собі така дія не може автоматично розцінюватися як розірвання договору або припинення зобов'язань, адже для цього необхідне чітке волевиявлення сторін або наявність законної підстави. У правозастосуванні часто спостерігається тенденція отождолення повернення передоплати з розірванням договору, проте такий підхід суперечить принципам *favor negotii* та *favor contractus*, що орієнтовані на збереження угоди та її регулятивного потенціалу. Підкреслюється, що договір зберігає чинність доти, доки сторони не реалізують або не припиняють свої права та обов'язки відповідно до домовленості чи закону.

Узагальнюючи, робиться висновок, що чинність договору є фундаментальною передумовою стабільності цивільного обороту та балансу інтересів його учасників. Правова оцінка повернення передоплати повинна враховувати презумпцію чинності договору та обережний підхід до встановлення фактів припинення зобов'язань. Такий підхід сприяє правовій визначеності, мінімізує ризики необґрунтованого спростування чинності договору та забезпечує ефективність правового регулювання купівлі-продажу і поставки.

Ключові слова: презумпція чинності договору, *validitas contractus*, презумпція правомірності правочину, господарські договори, правова визначеність, стабільність економічного обороту, виконання зобов'язань, припинення договору, попередня оплата, розірвання договору.

Summary

Podtserkovnyi O. P. Validity of the contract: issues of advance payment refunds in sale (supply) relations. – Article.

The article examines the concept of contract validity as a fundamental prerequisite for its regulatory effect within the system of civil-law relations. It emphasizes that contract validity is not merely a formal confirmation of compliance with legal requirements but also reflects its ability to influence the behavior of participants in civil turnover by creating, modifying, or terminating their rights and obligations. It is noted that the presumption of contract validity (*validitas contractus*) is supported by the combination of three fundamental civil law principles: the presumption of transaction lawfulness (*favor negotii*), the principle of contract binding force (*pacta sunt servanda*), and the principle of contract preservation (*favor contractus*). The presumption of contract validity reflects the legal force of the contract over time—its ability to regulate the parties' relations from the moment of conclusion until proper termination or invalidation.

Particular attention is paid to the situation of advance payment refunds under sale and supply contracts. It is demonstrated that such action alone cannot automatically be regarded as contract termination or cessation of obligations, as this requires clear manifestation of intent by the parties or the existence of a lawful basis. In practice, there is often a tendency to equate the return of an advance payment with contract termination; however, this approach contradicts the principles of *favor negotii* and *favor contractus*, which are oriented towards preserving the agreement and its regulatory potential. The author emphasizes that the contract remains valid as long as the parties have not performed or terminated their rights and obligations in accordance with the agreement or the law.

In conclusion, it is argued that contract validity is a fundamental prerequisite for the stability of civil turnover and the balance of interests of its participants. Legal assessment of advance payment refunds should take into account the presumption of contract validity and a cautious approach to establishing facts of obligation termination. This approach promotes legal certainty, minimizes the risk of unjustified invalidation of contract validity, and ensures the effective legal regulation of sale and supply transactions.

Key words: presumption of contract validity, *validitas contractus*, presumption of transaction lawfulness, commercial contracts, legal certainty, stability of economic turnover, performance of obligations, contract termination, advance payment, contract rescission.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 342.7: 355.1

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.18>*А. І. Цевух*

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: РЕАЛІЗАЦІЯ СТАТТІ 24 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА АДАПТАЦІЯ ДО СТАНДАРТІВ НАТО

Постановка проблеми. В умовах війни роль жінок у Збройних силах України значно зросла, що ставить нові виклики для правового та інституційного забезпечення гендерної рівності. Не дивлячись на проведені реформи в армії, сьогодні досі трапляються структурні бар'єри такі як гендерні стереотипи, нерівність у кар'єрному зростанні та відсутність чітких процедур захисту від дискримінації. Оскільки Україна прагне вступити до НАТО, де діють високі гендерні стандарти в оборонному секторі, нашої державі необхідно вдосконалити адаптацію стандартів НАТО заради уникнення проблем з процесом євроатлантичної інтеграції. Тобто, виникає потреба у ефективних правових та інституційних механізмах комплексного впровадження гендерної рівності в українські збройні сили.

Мета дослідження полягає у відображенні хронологічної послідовності військової реформи, участі громадськості в її проведенні, огляді різноманітних нормативно – правових актів, які відіграли ключову роль у формуванні гендерної політики ЗСУ, а також розробленні рекомендацій щодо подальшої модернізації гендерної політики і її адаптації до стандартів НАТО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки гендерна рівність є однією із цілей сталого розвитку ООН, а також обов'язковою умовою інтеграції України в ЄС та НАТО, питання гендерної рівності в Збройних Силах України є актуальним і досліджуваним в українських наукових колах, проте певні наукові розвідки не завжди охоплюють всі важливі засади забезпечення гендерної рівності, що і стало причиною нашого наукового дослідження.

Наприклад, у статті Грушко І., у співпраці з Майко Т., та Стрелков В., досліджується питання впровадження сучасних стандартів НАТО із забезпечення гендерних перспектив у секторі безпеки і оборони, проте не згадується саміт НАТО у липні 2024 року, який заклав нові основи гендерної політики, що і відображено у нашій науковій розвідці [1].

Наукова розвідка, яку провів Сарнавський М.О., охопила питання механізму забезпечення гендерної рівності під час військового стану, у роботі було відображено як змінилася гендерна політика у армії внаслідок війни та євроінтеграційних процесів України і було зазначено про важливу роль Мініборони в реформуванні гендерної політики всередині ЗСУ, але наукове дослідження не згадує про такі важливі документи, як директива № 292 від 26 червня 2018 року, наказ № 637 від 27 жовтня 2023 року, наказ Мініборони № 236 від 13 квітня 2024 року, що не дає комплексно оціни-

ти вплив Міноборони на адаптацію гендерних стандартів НАТО, оскільки зазначені документи, мали фундаментальне значення для гендерної рівності в армії, як демонструється у нашому дослідженні [2].

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне російське вторгнення в Україну у лютому 2022 року стало серйозним каталізатором глибоких трансформацій у Збройних силах України (надалі – ЗСУ) [3, ст. 144]. Військова реформа зробила одним із головних своїх акцентів гендерну політику в армії, що призвело до безпрецедентного зростання ролі жінок в українському війську і визначило гендерну політику як важливу складову національної безпеки та стратегічну адаптацію до стандартів НАТО. До 2014 року, жінки здебільшого виконували допоміжну роль у ЗСУ в амбулаторії, медичного персоналу, зв'язківців тощо, проте сьогодні ця роль змінилася і жінки відтепер опановують військові спеціальності, командують військовими підрозділами та беруть участь в найскладніших військових операціях.

Згідно даних Міністерства оборони України на 1 січня 2025 року, в лавах ЗСУ несе службу понад 70 тисяч жінок, 5,5 тисяч з яких безпосередньо перебувають на передовій. Головнокомандувач ЗСУ Олександр Сирський навів дані, що майже 20 тисяч жінок працюють на бойових посадах, а також понад 20 тисяч отримали статус учасниць бойових дій [4]. На даний момент, Україна має високу динаміку зростання жіночої ролі у війську, і в багатьох аспектах показники вже порівнювані або навіть кращі за середні показники країн-партнерів НАТО. Подібна динаміка не є випадковою, а забезпечена завдяки впровадженню правових та інституційних змін, що спрямовані на впровадження принципів Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» (надалі – резолюція ООН 1325) та оновленої політики НАТО з питань WPS (Women, Peace and Security) у липні 2024 року. Оновлення політики НАТО відбулося на саміті у Вашингтоні 9–11 липня 2024 року, яке доповнило своїми новими положеннями попередні засади політики НАТО 2018 року. Нова політика врахувала нові виклики, які виникли у секторі гендерної політики та рівних прав між жінками і чоловіками, до яких відносяться технологічно зумовлене гендерне насильство, конфлікте сексуальне насильство, тощо [5, с. 124–125]. Передбачається реалізація стратегічних цілей, в яких основна увага приділяється збільшенню участі жінок на всіх рівнях, лідерства, захисту від насильства та підвищенню звітності інституцій. Гендерна політика, яка передбачає гендерну рівність як одного з основних принципів НАТО, передбачає справедливе представництво жінок на всіх рівнях прийняття рішень, є важливою складовою підвищення ефективності та боєздатності оборонних структур.

Стандарти НАТО є важливою складовою інтеграції України до західно-європейської сім'ї, а тому, для підтримки адаптації до таких стандартів, держава має мати чіткі внутрішні механізми сприяння таким змінам.

Насамперед, важливо згадати положення Конституції України, що передбачені статтею 24, яка забороняє дискримінацію за ознакою статі і проголошує рівність усіх громадян перед законом. Особливо підкреслено

те, що жінкам гарантовано рівні можливості з чоловіками у праці, освіті та громадянській діяльності [6, с. 51].

Стосовно законодавства, Україна має базовий закон щодо гендерних питань – Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV від 8 вересня 2005 року, який встановив паритетне становище в усіх сферах. 6 вересня 2018 року було ухвалено важливий закон (законопроект – № 6109) № 2523-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах України та інших військових формуваннях», завдяки положенням якого було заборонено дискримінацію у армії і встановлено, що жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками, передбачивши добровільний призов за контрактом і у резерв [7].

Нормами закону було закріплено рівний доступ до військових звань та посад й однаковий обсяг відповідальності для жінок та чоловіків під час військової служби [8, с. 8–9]. Завдяки таким законодавчим змінам було усунуто необґрунтовані обмеження (за виключенням вимог охорони материнства), зокрема скасовано заборони на проходження військових зборів для більшості жінок.

Для реалізації резолюції ООН 1325, Україна активно виконує міжнародні зобов'язання затвердивши Національний план дій України за UNSCR 1325 (NAP) з виконанням на період до 2025 року, де план було оновлено у 2022 році з урахуванням контексту повномасштабного вторгнення і для локалізації його виконання на регіональному, місцевому та газулевому рівнях було внесено певні зміни. Відповідно, існують секторні і регіональні плани або дії щодо локалізації положень NAP, де державні установи та місцева влада беруть участь у реалізації Національного плану на місцях.

Наприклад, рішенням Рівненської обласної ради № 152 від 2 червня 2021 року було затверджено проєкт «Про реалізацію Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року в Рівненській області» на основі статей 6, 41 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та розпорядження Кабінету Міністрів України (надалі – КМУ) від 28 жовтня 2020 року № 1544-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року» [9].

Проєкт також передбачає План моніторингу щодо виконання цього плану дій, а департамент розвитку адміністративних послуг, соціальної політики та спорту ОДА відповідальний за подання відповідних планів обласній раді. У 2022 році було опубліковано документ «Виконання НПД 1325 на регіональному рівні», який зібрав статистику щодо виконання плану станом на кінець 2021 року, в якому вказано, що Рівненська область виконала план на 54,5%. Звіт від Рівненської обласної державної адміністрації, що був опублікований у лютому 2025 року наводить дані про реалізацію більшості запланованих заходів в межах виконання плану до кінця 2025 року.

Активну роль у реалізації стандартів НАТО в ЗСУ відіграють такі заходи як тренінги щодо підвищення спроможності секторів безпеки та оборони

дотримуватися гендерного підходу, що передбачає активну участь жінок й їхній захист від гендерного насильства. Український Жіночий Фонд організовував захід під назвою «Women. Peace. Security: Acting Together», який охоплює 24 області України і буде реалізовуватися в період з липня 2024 по грудень 2025 року [10]. До даного заходу залучають жінок, які задіяні у секторі безпеки та оборони, а також жінок, які постраждали від війни. Основна мета заходу полягає в посиленні жіночого лідерства, секторному виконанню політики WPS, захисті від гендерно зумовленого насильства та забезпеченні економічної безпеки жінок у постконфліктний період.

Окрім цього, Український Жіночий Фонд у співпраці з міжнародною структурою ООН UN Women, яка опікується питанням гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок, у 2015 році заснували громадський проєкт «Невидимий батальйон». Основне призначення цього проєкту полягає в виявленні та документуванні бар'єрів з якими стикаються жінки в Збройних Силах України і добровольчих формуваннях, як за приклад юридичні, соціальні, матеріально – побутові та інші виклики. В рамках проєкту активно проводяться соціологічні опитування, медіа-кампанії, фотопроєкти, адвокація нормативних змін, зйомка фільмів тощо.

Проєкт був одним із каталізаторів змін в армії, оскільки саме завдяки його діяльності, Міноборони видало Директиву № 292 від 26 червня 2018 року, якою було розширено список військових посад, що можуть обіймати жінки (сержанти, офіцери). Проєкт 1.0 сприяв усуненню законодавчих обмежень, які забороняли доступ виконувати певні ролі і обіймати військові посади, Проєкт 2.0 досліджував питання повернення жінок – ветеранів до цивільного життя з урахуванням можливостей їхньої адаптації у мирному суспільстві, Проєкт 3.0 присвячений сексуальним домаганням у військовій сфері [11, с. 47].

Завдяки проєкту «Невидимий батальйон» весною 2018 року було створено Жіночий ветеранський рух, в межах якого діяв проєкт «Мандри ветеранок», завдяки якому більше ніж 70 ветеранок мали можливість зі своїми сім'ями відпочити в різних європейських країнах. Фільми, такі як «Невидимий батальйон» та «Явних проявів немає» допомагають підвищувати видимість жінок – ветеранів у суспільстві та змінювати гендерні стереотипи.

Важливою складовою адаптації стандартів НАТО в Збройні Сили України є нормативно – правові акти, до яких відносяться накази Міністерства Оборони України. Важливим наказом у контексті гендерної рівності і рівних прав в ЗСУ, є наказ № 637 від 27 жовтня 2023 року «Про затвердження Концепції військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року». Концепція передбачає усунення бар'єрів, які заважають жінкам і чоловікам мати рівні можливості у кар'єрному зростанні та професійному розвитку. Акцентується увага на підготовці особового складу, яка згідно концепції передбачатиме підготовку з питань гендерної обізнаності.

В контексті нашого наукового дослідження також необхідно звернути увагу на наказ Міноборони № 236 від 13 квітня 2024 року «Про затвердження Методичних рекомендацій з використання гендерно чутливої мови

в системі Міністерства оборони України», який затвердив методичні рекомендації з використання гендерно чутливої мови [12]. Методичні рекомендації передбачають рівність, інклюзивність, рівну видимість жінок і чоловіків, а також усунення статевих стереотипів, що можуть виникати по відношенню конкретних осіб жіночої чи чоловічої статі.

12 серпня 2022 року, розпорядженням КМУ № 752-р, було схвалено Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року. Вона передбачає ефективне функціонування національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, ефективну протидію усім формам насильства, включаючи насильство, що пов'язано із війною, забезпечення рівних прав та можливостей для розвитку у всіх сферах, а також забезпечення рівної участі у сферах економічної діяльності. Дана стратегія включена до складу Національної безпеки.

Міноборони велику увагу приділяє і побутовим аспектам жінок в армії, де після багаторазових звернень, у 2023 році було запроваджено спеціальну літню жіночу військову форму й адаптоване спорядження під потреби жінок – військових, що свідчить як Україна активно адаптує стандарти НАТО у модель існування власного війська.

6 січня 2025 року Міноборони затвердило Стратегію розвитку людського капіталу ЗСУ до 2027 року, яка має за мету охоплення всього життєвого циклу від вступу на службу, закінчуючи завершенням служби і поверненням до цивільного життя. У стратегії передбачено рівні можливості жінок і чоловіків, що стосуються кар'єрного зростання, соціального захисту, унеможливлення дискримінації.

7 березня 2025 року було ухвалено важливий інституційний крок щодо адаптації стандартів НАТО – призначено радницю з гендерних питань у ЗСУ, яка відповідатиме за забезпечення взаємної координації та розробку й реалізацію комплексної гендерної стратегії в Збройних Силах України. В Генштабі зазначили, що забезпечення гендерної рівності є обов'язковими умовами вступу України до НАТО та ЄС, а також є частиною Цілей Сталого розвитку ООН і Стратегії Національної безпеки України [13].

В рамках відповідності міжнародним стандартам гендерної рівності, Україна активно співпрацює зі своїми європейськими союзниками та здійснює орієнтацію на важливі міжнародні акти, такі як Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» та її факультативний протокол, який дозволяє індивідуальне звернення до Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (Україна ратифікувала у 1981 році) та Пекінська декларація і Платформа дій 1995 року, яка є великою політичною зобов'язальною рамкою, що формує глобальні стандарти і напрямки дій гендерної рівності.

З огляду на всі дії, які вчиняє як українська влада, так і громадськість, ми можемо дійти висновків, що Україна значно просунулася уперед в порівнянні з періодом «до реформ» і активно рухається до стандартів НАТО, але не тільки зарубіжні партнери, але і нам варто розуміти, що український досвід є особливо унікальним, оскільки Україна проводить формування гендерної рівності в Збройних Силах не у мирний час, як

це робили багато інших країн, а в умовах гібридної війни. А це означає, що гендерні аспекти пов'язані з викликами дезінформації, сексуального насильства як зброї, необхідністю мобілізації людських ресурсів та збереженням психологічної стійкості суспільства.

Ми вже станом на зараз можемо констатувати, що за роки війни Україна змогла ліквідувати більшість юридичних перепон, посилює інформаційну підтримку жіночої служби, а також адаптувала до жіночих потреб військове обмундирування, що сприяє позитивній репутації української армії як інклюзивної сили. Приклади таких жінок як Ольги Бігар «Відьми» з 241-ї бригади ТрО та жінки – снайпера з позивним «Віскас» з 132-го окремого розвідувального батальйону ДШВ ЗС України, доводять, що реформи в українській армії мають реальний характер і дійсно ставлять за мету насамперед покращення обороноздатності, що виражається в забезпеченні тактичної гнучкості, швидшого реагування, покращеної розвідки, посиленої бойової ефективності, оскільки держава активно приділяє увагу забезпеченню рівних прав і гендерної рівності, а не носить чисто декларативний характер [14, 15].

Але, не дивлячись на всі переваги нового курсу реформ в армії, все ж маємо визнати, що перед Збройними Силами України постають певні виклики, які зумовлені історичною «чоловічою» моделлю армії та війною в Україні, яка вносить свої корективи в проведення адаптації до стандартів НАТО.

Наприклад, спостерігаються певні випадки сексизму, гендерні стереотипи, неформальні бар'єри у кар'єрному зростанні, не завжди достатня звітність щодо гендерної ситуації по усіх військових підрозділах, що ускладнює комплексне бачення ситуації, а також певні некоректні вимоги фізичної підготовки, які за стандартом орієнтовані на середньостатистичного чоловіка і тому, необхідна додаткова адаптація у відповідності до потреб жіночої частини війська.

На наше переконання, євроінтеграція та євроінтеграційні процеси позитивно вплинули на стан української армії. Військова реформа, яка активно проводиться останніми роками, забезпечила рівні права і гендерну рівність, а Збройні Сили України стали інклюзивною силою, в якій головна увага концентрується на якості реформ і їхньої якісної адаптації у війську, а не на наданні пустої паперової звітності про «успіхи».

Ми вважаємо, що для подальших успіхів у реформуванні вітчизняної армії необхідно і надалі проводити політику удосконалення гендерної політики, яка орієнтована на стандарти НАТО, а також запропонувати додаткові вдосконалення щодо формування справедливого гендерного середовища в ЗСУ.

Насамперед, оскільки здоров'я це найголовніша цінність кожної людини, що і підтверджено українською Конституцією у статті 3 – людина, її життя та здоров'я є найвищою соціальною цінністю, ми пропонуємо розширити доступ до медичних і гігієнічних засобів, оскільки готові порційні набори, у яких будуть тампони, вкладиші, змінна нижня білизна, зможуть дозволити уникнути багатьох незручних бар'єрів для жінок в армії на передовій та в польових умовах. Медичні огляди, мають обов'язково

проводитися з урахуванням жіночого здоров'я, адже огляди у гінеколога, контроль за репродуктивним здоров'ям та психологічна підтримка є запорукою жіночого здоров'я.

Надалі, ми вважаємо за необхідне посилити роль гендерних радників і запровадити їхню посаду при кожному військовому формуванні заради забезпечення оперативного реагування на порушення прав людини, забезпечуючи при цьому врахування гендерної перспективи у плануванні, військових навчаннях та операціях. Цілком доречно буде створити при Міноборони окремий департамент гендерного аудиту, в компетенцію якого буде входити системна оцінка дотримання гендерної рівності в армії та структурах сектору й оборони. Такий департамент робитиме щорічні звіти з конкретними індикаторами і показниками, а також залучатиме до своєї роботи міжнародних партнерів для підготовки аудиторів.

Для того щоб забезпечити юридичні механізми захисту від дискримінації за гендерною ознакою, на нашу думку, необхідно розробити гендерний кодекс ЗСУ, де будуть врегульовані питання рівного доступу до бойових посад, освіти та кар'єрного зросту. Окрім цього, вважаємо за потрібне, при кожній військовій частині, бригаді та всіх військових формуваннях, розробити кодекс поведінки військовослужбовця у якому буде чітко визначення гендерної дискримінації, сексуального насильства, мови ворожнечі тощо. Для підтримки ефективності розслідувань таких випадків порушень гендерної політики рівності, має бути створений анонімний механізм скарг, а самі розслідування мають проводитися незалежною службою розслідування, яка буде співпрацювати з департаментом гендерного аудиту. В комплексі, це створить політику нульової толерантності до дискримінації і насильства.

Враховуючи сьогодення, де відбувається активно цифрова трансформація і створюється механізм прозорих онлайн державних платформ і сервісів, необхідно створити Єдиний електронний реєстр гендерної статистики, де буде відображено гендерну структуру військових підрозділів, кар'єрне просування і доступ до командних посад, випадки дискримінації й сексуальних домагань тощо.

Підсумовуючи рекомендації, на останок, ми б хотіли порекомендувати створити Міжвідомчий центр гендерної безпеки в оборонному секторі. Він буде інституцією, яка забезпечуватиме системне, міжвідомче впровадження гендерної політики у секторі безпеки та оборони у відповідності до міжнародних зобов'язань України. Центр буде збирати статистику по ЗСУ, МВС, НГУ, ДСНС і розроблятиме рекомендації та готуватиме звіти. Він цілком зможе розробляти кодекси і внутрішні стандарти, а також організовувати курси навчання з гендерної політики.

Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на оцінку ефективності впровадження реформ, соціально – психологічні аспекти військової служби жінок, розвиток гендерної освіти та культури у військових формуваннях, гендерний аудит та цифрову трансформацію тощо.

Висновки. Отже, гендерна політика у Збройних Силах України за останні роки набула системного характеру й стала важливою складовою військової реформи та євроантлантичної інтеграції України. В умовах пов-

номасштабної війни участь жінок у секторі оборони суттєво зросла, що зумовило потрубу у вдосконаленні правових, кадрових, а також інституційних механізмів забезпечення рівності. Прийняття низки нормативних актів, зокрема наказів Міністерства Оборони України № 292, № 637 і № 236 та реалізація положень Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 і оновленої гендерної політики НАТО, створили основу формування гендерно збалансованої моделі військової служби.

Важливу роль у цьому процесі відіграли громадські ініціативи, які сприяли подоланню стереотипів та посиленню суспільного розуміння значення жінок у секторі безпеки. При цьому варто відмітити, що залишаються певні виклики, що пов'язані з гендерними упередженнями, нерівними можливостями кар'єрного росту та браком системного моніторингу гендерної ситуації у війську.

Український досвід доводить, що навіть за таких складаних політичних умов, як війна, можливо реалізувати принципи рівності, роблячи гендерну політику не лише елементом соціальної справедливості, а й чинником підвищення боєздатності, ефективності та стійкості української армії.

Література

1. Грушко І., Майко Т., Стрелков В. Упровадження сучасних стандартів НАТО із забезпечення гендерних перспектив у секторі безпеки і оборони. Літопис Волині. 2024. № 31. С. 116–120. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.18>
2. Сарнавський М. О. Механізм забезпечення гендерної рівності під час військового стану. Право і суспільство. 2024. №. 6. С. 174–181. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.6.26>
3. Тіхонов Г. М., Золотов А. В., Кир'янова О. В. Еволюція концептуальних підходів до розвитку військового лідерства: досвід збройних сил держав НАТО та України (Evolution of conceptual approaches to the development of military leadership: experience of the armed forces of NATO and Ukraine). «Національні інтереси України»: науково-практичний журнал. 2024. № 5(5). С. 140–152. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-5\(5\)-140-152](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-5(5)-140-152)
4. Міноборони: у ЗСУ служать понад 70 тисяч жінок, більше ніж 5,5 тисяч – на передовій. Радіо Свобода: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-minoborony-zhinky-armiya/33340821.html> (дата звернення: 21.09.2025)
5. Моїсєєва Т. М. Нова політика НАТО щодо жінок, миру і безпеки (2024): безпекове середовище, цілі, інституційні засади. Регіональні студії: науковий збірник. № 40. 2025. С. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.40.21>
6. Рудь Ю. М. Становлення та розвиток законодавства із забезпечення рівних прав жінок і чоловіків в Україні. Редакційна колегія. 2025. С. 51–53.
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» від 6 вересня 2018 року № 2523-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 44. ст. 353. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text> (дата звернення: 21.09.2025)
8. Калиновський Б. В., Богдан Ю. В. Реалізація конституційного принципу рівності прав жінок і чоловіків в умовах воєнного стану в Україні. Український політико-правовий дискурс. 2025. №. 10. 16 с. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15270199>
9. Про реалізацію Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року в Рівненській області (проект). Рівненська обласна державна адміністрація: веб-сайт. URL: <https://surl.li/oewhny> (дата звернення: 21.09.2025)
10. Women. Peace. Security: Acting Together. Ukrainian Women's Fund: веб-сайт. URL: <https://uwf.org.ua/en/women-peace-security-acting-together/?> (дата звернення: 21.09.2025).
11. Марценюк Т. Забезпечення гендерної рівності у Збройних силах України. EMPIRIO. Том 1, випуск 1. 2024. С. 44–54.

12. Наказ Міністерства Оборони України «Про затвердження Методичних рекомендацій з використання гендерно чутливої мови в системі Міністерства оборони України» від 13 квітня 2024 року № 236. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0236322-24#Text> (дата звернення: 21.09.2025)

13. У Збройних силах України призначили радницю з гендерних питань. АСС Чернівці: веб-сайт. URL: <https://acc.cv.ua/news/ukraine/u-zbroynih-silah-ukrayini-priznachili-radnicyu-z-gendernih-pitan-108925> (дата звернення: 21.09.2025)

14. «Я знайшла себе у війську»: інтерв'ю з заступницею командира з артилерії на Запорізькому напрямку. Суспільне Запоріжжя: веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/zaporizhzhia/1076695-a-znajsla-sebe-u-vijsku-intervu-z-zastupniceu-komandira-z-artilerii-na-zaporizkomu-napramku/> (дата звернення: 21.09.2025)

15. Жінка-снайпер «Віскас» про знищення ворожих снайперських груп. Армія Inform: веб-сайт. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/19/zhinka-snajper-viskas-pro-znyshhennya-vorozhyh-snajperskyh-grup/> (дата звернення: 21.09.2025).

Анотація

Цевух А. І. Гендерна політика у Збройних Силах України в умовах війни: реалізація статті 24 Конституції України та інституційно-правова адаптація до стандартів НАТО. – Стаття.

У ході дослідження було встановлено, що в умовах повномасштабної війни питання гендерної політики у Збройних Силах України набуло стратегічного значення, ставши невід'ємною складовою військової реформи та процесу адаптації до стандартів НАТО. Українська армія демонструє безпрецедентне зростання ролі жінок у секторі оборони, що підтверджується не лише кількісними показниками, а й якісними змінами у кадровій, правовій та інституційній політиці держави. Прийняті в останні роки нормативно-правові акти, серед яких накази Міністерства оборони України № 292, № 637 та № 236, а також Закони України № 2866-IV і № 2533-VIII, створили правову основу забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у військовій службі.

Наукова стаття розглянула процес реалізації положень Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» та оновленої політики НАТО з питань WSP (2024), які стали ключовими чинниками інтеграції України до міжнародного безпекового простору. З'ясовано, що ці документи визначили стратегічні орієнтири для вдосконалення механізмів забезпечення гендерної рівності у секторі оборони. Продемонстровано, що активна участь громадських організацій – зокрема Українського жіночого фонду, ініціативи «Невидимий батальйон» та Жіночого ветеранського руху сприяли зростанню суспільної обізнаності та адвокації реформ, спрямованих на усунення дискримінаційних практик у військовому середовищі. Доведено, що саме ці ініціативи забезпечили не лише правове, а й культурне визнання ролі жінок у Збройних Силах.

У науковій статті визначено, що попри значні успіхи, система гендерної політики в ЗСУ залишається вразливою до низки викликів, серед яких поодинокі прояви сексизму, стійкі гендерні стереотипи, нерівні можливості кар'єрного зростання та обмежений моніторинг стану гендерної рівності у військових підрозділах. Обґрунтовано необхідність створення ефективних механізмів інституційного контролю за дотриманням принципів рівності, запровадження посад гендерних радників у кожному військовому формуванні, розроблення Гендерного кодексу ЗСУ та Кодексу поведінки військовослужбовця, а також запровадження системи анонімних скарг на випадки дискримінації. Запропоновано напрями подальшого розвитку, серед яких створення департаменту гендерного аудиту, Єдиного електронного реєстру гендерної статистики та Міжвідомчого центру гендерної безпеки у секторі оборони.

Науковою працею доведено, що забезпечення рівних прав і можливостей в ЗСУ є невід'ємною складовою національної безпеки та євроатлантичного курсу держави.

Ключові слова: гендерна політика, рівні права, Збройні сили України, стандарти НАТО, військова реформа, євроінтеграція.

Summary

Tsevuikh A. I. Gender policy in the Armed Forces of Ukraine in wartime: implementation of Article 24 of the Constitution of Ukraine and institutional and legal adaptation to NATO standards. – Article.

The study found that in the conditions of a full-scale war, the issue of gender policy in the Armed Forces of Ukraine has acquired strategic importance, becoming an integral part of military reform and the process of adaptation to NATO standards. The Ukrainian army demonstrates an unprecedented growth in the role of women in the defense sector, which is confirmed not only by quantitative indicators, but also by qualitative changes in the personnel, legal and institutional policy of the state. The regulatory and legal acts adopted in recent years, including orders of the Ministry of Defense of Ukraine No. 292, No. 637 and No. 236, as well as the Laws of Ukraine No. 2866-IV and No. 2533-VIII, have created the legal basis for ensuring equal rights and opportunities for women and men in military service.

The scientific article examined the process of implementing the provisions of UN Security Council Resolution No. 1325 «Women, Peace, Security» and the updated NATO policy on WSP (2024), which became key factors in Ukraine's integration into the international security space. It was found that these documents defined strategic guidelines for improving mechanisms for ensuring gender equality in the defense sector. It was demonstrated that the active participation of public organizations – in particular, the Ukrainian Women's Fund, the «Invisible Battalion» initiative and the Women's Veterans Movement – contributed to the growth of public awareness and advocacy for reforms aimed at eliminating discriminatory practices in the military environment. It was proven that these initiatives ensured not only legal, but also cultural recognition of the role of women in the Armed Forces.

The scientific article determines that, despite significant successes, the gender policy system in the Armed Forces of Ukraine remains vulnerable to a number of challenges, including isolated manifestations of sexism, persistent gender stereotypes, unequal career opportunities, and limited monitoring of the state of gender equality in military units. The need to create effective mechanisms for institutional control over compliance with the principles of equality, the introduction of gender advisor positions in each military formation, the development of the Gender Code of the Armed Forces of Ukraine and the Code of Conduct of a Serviceman, as well as the introduction of a system of anonymous complaints on cases of discrimination is substantiated. Directions for further development are proposed, including the creation of a gender audit department, a Unified Electronic Register of Gender Statistics, and an Interdepartmental Center for Gender Security in the Defense Sector.

The scientific work proves that ensuring equal rights and opportunities in the Armed Forces of Ukraine is an integral part of national security and the Euro-Atlantic course of the state.

Key words: gender policy, equal rights, Armed Forces of Ukraine, NATO standards, military reform, European integration.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

УДК 351.86; 616-083.98

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.19>*О. В. Чернов, С. П. Чумак, О. М. Стаурська*

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ КОМБІНОВАНИХ УРАЖЕННЯХ (ВИБУХОВІ, ТЕРМІЧНІ, ХІМІЧНІ ТРАВМИ) В УМОВАХ ОБМЕЖЕНИХ РЕСУРСІВ

Постановка проблеми. Проблема надання домедичної допомоги при комбінованих ураженнях (вибухових, термічних, хімічних) полягає у складності одночасного реагування на різнотипні пошкодження організму в умовах дефіциту ресурсів, часу та безпеки. Поєднання різних травм потребує швидкої диференціації дій, пріоритезації загроз життю та застосування алгоритмів допомоги у неповному матеріально-технічному забезпеченні. В умовах війни та надзвичайних ситуацій актуальною стає проблема недостатньої підготовки населення і рятувальників до дій у кризових обставинах, що зумовлює необхідність розроблення ефективних моделей навчання, стандартизації алгоритмів і створення системи домедичної підтримки, здатної функціонувати навіть за відсутності повноцінних медичних ресурсів.

Метою дослідження є визначення особливостей та ефективних підходів до надання домедичної допомоги при комбінованих ураженнях — вибухових, термічних і хімічних — в умовах обмежених ресурсів, з урахуванням специфіки ушкоджень, алгоритмів дій, тактичних пріоритетів і можливостей імпровізації для підвищення виживаності постраждалих у кризових ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Домедична допомога в умовах бойових дій, техногенних катастроф чи масових уражень стає ключовим елементом системи порятунку життя. Особливої складності набуває надання допомоги при комбінованих ураженнях, коли одночасно спостерігається поєднання вибухових, термічних і хімічних травм. Такі ситуації супроводжуються великою кількістю постраждалих, обмеженістю часу, нестачею медичних ресурсів, відсутністю повноцінної інфраструктури та високим рівнем стресу у тих, хто надає допомогу. У цих умовах ефективність домедичної допомоги визначається не лише знаннями алгоритмів і навичками першочергових дій, а й здатністю адаптуватися до мінливих обставин, приймати рішення в умовах дефіциту матеріально-технічного забезпечення та координувати дії з іншими учасниками рятувальної операції.

Комбіновані ураження, що поєднують вибухові, термічні та хімічні фактори, характеризуються складністю клінічної картини, багаторівневим пошкодженням органів і систем, швидким розвитком шоку, гіпоксії, порушення гемодинаміки, іноді токсичного набряку легень або отруєння. Патогенез таких травм зумовлює необхідність одночасного усунення декількох загроз життю: зовнішньої кровотечі, дихальної недостатності, термічного опіку, інтоксикації. Тому домедична допомога потребує системності та пріоритетності дій. Основним принципом є врятування максимальної кілько-

сті життів за обмеженого часу і ресурсів, що означає необхідність тактичного сортування постраждалих, виявлення тих, кому допомога може бути найбільш ефективною, та організації евакуації з небезпечної зони.

Вибухові ураження є одним з найчастіших видів травм у сучасних бойових конфліктах. Вибухова хвиля створює надлишковий тиск, який спричиняє контузії, розриви барабанних перетінок, пошкодження легень та інших внутрішніх органів, а також утворює численні вторинні снаряди – уламки, що завдають проникаючих і рваних ран. Часто вибухова травма супроводжується опіками від термічного випромінювання або впливу гарячих газів, а також ураженням токсичними продуктами горіння. У випадках застосування хімічних агентів, зокрема фосфорних чи отруйних речовин, ситуація стає ще складнішою, оскільки одночасно виникає потреба в захисті рятувальників і забезпеченні дегазації. Таким чином, постраждалі від комбінованих уражень становлять одну з найважчих категорій пацієнтів для домедичної допомоги [1].

Першочерговим завданням рятувальника є оцінка обстановки та забезпечення власної безпеки. У разі вибуху чи хімічного зараження необхідно уникати повторного ураження, використовуючи індивідуальні засоби захисту – протигази, респіратори, рукавички, захисні костюми. Якщо є ризик вторинного вибуху або руйнування конструкцій, потрібно максимально швидко винести постраждалих у безпечну зону. Проте іноді евакуація неможлива через завали, обстріл чи забруднення. У таких випадках допомогу доводиться надавати безпосередньо на місці події, що потребує чіткого знання алгоритмів MARCH або CABCADE, спрямованих на збереження прохідності дихальних шляхів, зупинку кровотечі, оцінку дихання, циркуляції та гіпотермії.

У випадках комбінованої вибухово-термічної травми найчастішою причиною смерті є масивна кровотеча з ампутованих або сильно пошкоджених кінцівок. Умови обмежених ресурсів диктують застосування імпровізованих турнікетів, бинтів чи навіть одягу для тимчасової зупинки крові. Важливою є правильна техніка накладення джгута – максимально високо на кінцівку, із зазначенням часу накладання. Якщо немає стандартного турнікету, можна використати пояс, ремінь або смугу тканини з закрутою. Після зупинки кровотечі необхідно перевірити свідомість і дихання постраждалого. При наявності сторонніх тіл у ротовій порожнині або обструкції потрібно відновити прохідність дихальних шляхів за допомогою прийому Сафара – висування нижньої щелепи, закидання голови, очищення порожнини рота [2].

У багатьох випадках вибух супроводжується опіками різного ступеня. Термічні ураження потребують швидкого охолодження ураженої поверхні, але лише тоді, коли це можливо і безпечно для рятувальника. У польових умовах, коли немає води або часу, доцільно закрити опікову поверхню чистою тканиною або стерильними серветками, щоб уникнути додаткової інфекції. Забороняється використовувати креми, олії, мазі або знімати прилиплий одяг. Особливу небезпеку становлять комбіновані ураження з хімічним компонентом, коли на тілі залишаються краплі агресивної речовини. У таких випадках будь-яке зволоження водою може посилити

хімічну реакцію, тому необхідно спочатку механічно видалити забруднені частки, зняти одяг і лише потім обережно промити уражені ділянки, якщо відомо, що речовина не реагує з водою.

Хімічні ураження часто супроводжують пожежі, вибухи на промислових об'єктах або використання боєприпасів з токсичними речовинами. Отруєння може відбуватися через шкіру, дихальні шляхи або травний тракт. Найчастіше уражають нервову систему, органи дихання, очі та шкіру. Симптоми можуть включати судоми, задишку, рясну слинотечу, м'язові спазми, втрату свідомості. Основним принципом допомоги є припинення дії отруйної речовини – евакуація з зараженої зони, зняття одягу, дегазація відкритих ділянок тіла. У разі доступності антидотів, наприклад атропіну при отруєнні фосфорорганічними сполуками, вони повинні вводитися негайно, навіть непрофесійними рятувальниками, якщо такі навички передбачені підготовкою.

Надання домедичної допомоги у таких умовах неминуче стикається з проблемою обмежених ресурсів. Відсутність достатньої кількості медичних засобів, нестача носилок, стерильних матеріалів, води чи медикаментів змушують шукати альтернативні рішення. Імпровізація стає невід'ємною складовою рятувальної діяльності. Для фіксації переломів використовуються підручні засоби – дошки, палиці, шматки металу, пластикові труби. Для підтримки дихання – клапани, зроблені з упаковки чи плівки. Для забезпечення гіпотермії при опіках – мокра тканина або ізолюючий матеріал [3]. Однак імпровізація має бути обережною, базуватися на знаннях анатомії та фізіології, щоб не завдати додаткової шкоди.

У разі великої кількості постраждалих ключове значення має сортування. Тактичне медичне сортування передбачає поділ за категоріями залежно від тяжкості стану і шансів на виживання. У класичній системі START або SALT виділяють чотири групи: ті, хто може чекати; ті, кому потрібна негайна допомога; ті, хто має легкі ураження; і ті, чия допомога недоцільна через несумісність травм із життям. У ситуаціях дефіциту часу рятувальник повинен приймати складні моральні рішення – залишити без допомоги тих, чий шанси мінімальні, щоб врятувати більшу кількість інших. Це один із найважливіх аспектів роботи в умовах бойових дій та катастроф.

Особливу небезпеку становлять ураження дихальних шляхів при вибухово-термічних травмах. Опік слизових, набряк гортані, вдихання токсичного диму можуть призвести до асфіксії за лічені хвилини. У разі наявності хрипів, кіптяви в роті, обпаленого волосся на обличчі чи губах слід підозрювати ураження дихальних шляхів. У польових умовах єдиним ефективним методом може бути забезпечення прохідності за допомогою положення на боці або вставлення імпровізованої повітроводної трубки. Якщо рятувальник має відповідну підготовку, допускається застосування технік конікотомії підручними засобами, хоча це крайній захід. Головним завданням залишається забезпечити приплив кисню, уникнути задушення і підготувати постраждалого до евакуації.

Однією з критичних проблем комбінованих уражень є розвиток шоку. Вибухова травма часто супроводжується масивною втратою крові, болем і стресом, які разом викликають колапс кровообігу. Без адекватного об'є-

му циркулюючої рідини та підтримки артеріального тиску виникає загроза поліорганної недостатності. В умовах обмежених ресурсів неможливо провести інфузійну терапію в повному обсязі, тому головна увага приділяється профілактиці втрат тепла, зменшенню болю та швидкій евакуації. Накривання постраждалого ковдрою, навіть ізоляцією з фольги або плащ-наметом, має велике значення, оскільки гіпотермія суттєво знижує шанси на виживання.

Термічні опіки, які займають велику площу тіла, можуть бути не менш небезпечними, ніж крововтрата. У перші години після ураження організм зазнає різкого порушення водно-сольового балансу, плазма виходить у міжтканинний простір, виникає набряк. У польових умовах, коли немає змоги провести інфузію, необхідно вживати заходів для запобігання переохолодженню та інфекції. При великих опіках понад 20–30 % тіла в перші хвилини найефективнішим є ізолювання ураженої поверхні стерильними або чистими матеріалами, уникнення забруднення і болю. Будь-які спроби самостійного видалення обгорілого одягу можуть призвести до додаткових пошкоджень. Якщо опік супроводжується хімічним ураженням, то необхідно розмежувати термічний і хімічний вплив, видалити залишки реагенту, провести обережну нейтралізацію, якщо відомий склад речовини.

Хімічні опіки – особливо складна категорія травм, оскільки реакція речовини з тканинами продовжується, доки не буде усунена причина. У польових умовах без лабораторного аналізу важко визначити, яка саме речовина спричинила ураження. Тому основним принципом є універсальність: видалити залишки речовини, уникати розповсюдження, промивати великою кількістю води, якщо не підозрюється взаємодія з нею, або застосовувати нейтралізатори – наприклад, розчин соди при кислотних опіках, слабкий оцтовий або борний розчин при лужних. Особливу увагу слід приділити очам – навіть кілька секунд контакту з агресивною речовиною можуть призвести до необоротних ушкоджень рогівки. У цьому випадку промивання є критично важливим, навіть підручними засобами.

У практиці домедичної допомоги в умовах війни чи катастроф часто виникають ситуації, коли постраждалий має кілька типів травм одночасно – наприклад, вибухову ампутацію кінцівки, опіки тулуба та вдихання токсичного диму. Пріоритети надання допомоги визначаються загрозами життю: зупинка кровотечі, відновлення дихання, запобігання шоку. Інші дії – іммобілізація, обробка ран, накладання пов'язок – виконуються лише після стабілізації життєвих функцій. Такий підхід відображає тактичний принцип «спочатку врятуй життя, потім лікуй травму». При цьому важливим аспектом є психологічна підтримка – спокійний голос, короткі інструкції, контакт із постраждалим часто зменшують паніку, що може впливати на серцеву діяльність і дихання.

Умови обмежених ресурсів нерозривно пов'язані з питанням взаємодії між учасниками порятунку. Часто домедичну допомогу надають не медики, а військовослужбовці, волонтери або цивільні, які пройшли базову підготовку. Від того, наскільки чітко вони володіють алгоритмами, залежить ефективність усього процесу. Успішні приклади показують, що системи тренувань типу TCCC (Tactical Combat Casualty Care), зокрема в рамках

алгоритму MARCH значно знижують смертність серед поранених навіть без спеціальної апаратури. Принцип «турнікет – дихання – евакуація» довів свою ефективність на практиці. Головне – зберігати послідовність дій, уникати хаосу і дублювання функцій.

Надзвичайно важливою є координація під час евакуації. У випадках масових уражень транспортні можливості часто обмежені: бракує машин, носилок, бензину або навіть безпечного шляху. У таких умовах створюються імпровізовані пункти стабілізації, де надається мінімально необхідна допомога перед відправкою до лікарні. Ці пункти мають бути розташовані поза межами прямої небезпеки, але близько до зони ураження, щоб скоротити час доставки. Основне завдання – стабілізувати життєві функції, зупинити кровотечу, забезпечити дихання, попередити переохолодження. Надалі евакуація проводиться за принципом пріоритетності – спочатку найважчі, потім решта [4].

Психологічний фактор є ще одним критичним аспектом у наданні домедичної допомоги. Рятувальник часто діє в умовах стресу, ризику, бачить тяжкі травми, смерть, біль. Це впливає на швидкість мислення, координацію, емоційний стан. Важливим є попереднє тренування з психологічної стійкості, відпрацювання сценаріїв катастроф, навчання швидкому прийняттю рішень. Для постраждалих психологічна підтримка може бути вирішальною. Навіть прості слова підтримки, зоровий контакт, демонстрація контролю ситуації знижують паніку і сприяють виживанню. Відсутність емоційного контролю часто призводить до помилок, тому навички саморегуляції рятувальників мають бути обов'язковим елементом підготовки.

Окремої уваги заслуговує питання інфекційної безпеки. Комбіновані травми часто супроводжуються відкритими ранами, забрудненими пилом, уламками, продуктами горіння або хімічними речовинами. У польових умовах стерильність забезпечити складно, тому навіть мінімальні заходи – обробка рук, використання рукавичок, ізоляція ран – можуть запобігти інфекційним ускладненням. Для промивання ран допускається використання чистої води, розчинів, виготовлених на місці, наприклад слабого розчину марганцю чи солі. Застосування антибіотиків у польових умовах можливе лише при наявності медикаментів і знанні дозування, інакше основна роль належить профілактиці зараження.

В умовах війни або масштабної катастрофи система домедичної допомоги функціонує як тимчасовий заміник медичної інфраструктури. Коли лікарні зруйновані або недоступні, саме домедичний рівень стає ключовою ланкою. У цих обставинах велике значення має взаємодія між цивільними й військовими структурами, навчання населення елементарним навичкам домедичної допомоги, створення мобільних аптек, укомплектованих найнеобхіднішими засобами – турнікетами, перев'язочним матеріалом, рукавичками, термоковдрами тощо. Навіть найпростіші дії, виконані грамотно, можуть врятувати життя – наприклад, правильне положення тіла при непритомному стані або швидке накладення пов'язки на рану, що кровоточить.

Важливо усвідомлювати, що домедична допомога не є ізольованим етапом, а частиною безперервного ланцюга медичної евакуації. Її ефектив-

ність залежить від того, наскільки точно передана інформація наступним рівням медичного забезпечення: час поранення, тип ураження, надана допомога, реакція постраждалого. Навіть у відсутність документів важливо передати усні повідомлення, позначити час накладання джгута, тип речовини при хімічному ураженні або ступінь опіків. Координація між ланками рятувальної системи зменшує кількість помилок і втрат часу при подальшому лікуванні.

Сучасна тактична медицина підкреслює важливість стандартизованих алгоритмів, однак у реальності ці алгоритми потребують адаптації. Умови обмежених ресурсів змушують комбінувати інструкції, використовувати нестандартні рішення. Наприклад, якщо немає турнікету – накладається компресійна пов'язка, якщо немає повітроводів – застосовується маневр із закиданням голови або створенням повітряного каналу з підручних матеріалів. Якщо немає носилок – використовується одяг, мотузки, палиці. Головне – дотримання принципу безпеки і доцільності, щоб кожна дія підвищувала шанси на виживання, а не створювала нові загрози.

У сучасних військових конфліктах досвід України, Ізраїлю, США та інших країн показує, що домедична допомога може бути високоєфективною навіть без лікарів, якщо підготовка проводиться системно. Курси типу «Тактична медицина для цивільних», «Курс першої допомоги в екстремальних умовах» доводять, що навіть базові знання про кровотечі, шок, опіках дозволяють врятувати до 30 % поранених, які раніше вважалися безнадійними. Ключовим чинником є регулярне тренування, відпрацювання дій до автоматизму, оскільки у стресовій ситуації складно мислити логічно, а реагування має бути інстинктивним.

Крім зазначеного, варто відмітити, що однією з головних проблем під час надання допомоги при комбінованих ураженнях є швидке виснаження рятувальників. Робота в зоні катастрофи часто триває годинами без відпочинку, без води, під постійним ризиком. Виснаження знижує увагу, координацію, може призвести до помилок. Тому організація ротації, психологічна підтримка, короткі перерви є не менш важливими, ніж медичні заходи. У системі цивільного захисту це передбачено протоколами, проте в реальних бойових умовах реалізація часто ускладнена, тому слід розвивати навички саморегуляції, взаємопідтримки і розподілу сил.

Домедична допомога при комбінованих ураженнях – це не лише технічний, а й гуманістичний процес. Вона базується на принципах милосердя, самопожертви, солідарності. Кожен рятувальник стає символом життя у ситуації, де панує смерть. Особливо це відчутно в умовах війни, коли цивільні та військові стають жертвами одночасно. Кожна врятована людина – результат не лише професійності, а й внутрішньої стійкості тих, хто не втратив здатності діяти. У цьому сенсі домедична допомога має і морально-психологічний вимір – вона відновлює віру в людяність навіть серед руйнувань.

Перспективи розвитку системи домедичної допомоги в Україні полягають у розбудові мережі навчальних центрів, стандартизації підготовки, забезпеченні сучасним обладнанням і створенні запасів на випадок надзвичайних ситуацій. Потрібно розширювати підготовку цивільного населення,

учнів, студентів, волонтерів. Практичне відпрацювання ситуацій комбінованих уражень, використання симуляційних технологій, VR-тренажерів дозволяє моделювати складні сценарії та навчати діяти в умовах дефіциту ресурсів. Особливо важливою є підготовка лідерів рятувальних груп, які здатні координувати дії кількох осіб і приймати рішення в критичні моменти.

З огляду на сучасні загрози – війни, техногенні аварії, теракти – знання з домедичної допомоги стають елементом національної безпеки. Кожен громадянин повинен мати базові навички порятунку життя. Державна політика у сфері охорони здоров'я має передбачати не лише розвиток лікарень, а й формування культури безпеки – готовності діяти, знати, як допомогти, не панікувати. Лише поєднання освіти, тренувань, матеріального забезпечення і координації може створити дієву систему реагування.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що особливості надання домедичної допомоги при комбінованих вибухових, термічних і хімічних ураженнях в умовах обмежених ресурсів полягають у поєднанні медичних, тактичних і психологічних аспектів. Вони вимагають чіткої пріоритезації дій, адаптивності, готовності до імпровізації, самоконтролю та взаємодії. Успішність допомоги залежить не стільки від наявності обладнання, скільки від знань, дисципліни, вміння мислити у кризі. У ситуаціях, коли медичні ресурси обмежені, саме людина стає головним ресурсом – її компетентність, рішучість і гуманізм. Вивчення та практичне вдосконалення системи домедичної допомоги має бути пріоритетом як для сил оборони, так і для цивільного суспільства, адже в сучасних умовах будь-хто може опинитися на місці рятувальника.

Література

1. Вайда Т. С. Долікарська допомога: навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2024. 874 С.
2. Догоспітальна допомога при травмах. International Trauma Life Support : пер. з англ. 9-го вид. / Рой Л. Елсон, Кайі Г. Ган, Джон Е. Кемпбелл ; наук. ред. пер.: А.О. Волосовець. Київ: ВСВ «Медицина», 2023. 440 с.
3. Гудима А.А., Герасимів І.М. Перша медична допомога: посібник. Тернопіль: Центр оперативної поліграфії, 2006. 74 с.
4. Військові медики на полі бою. Київ: «Центр учбової літератури», 2022. 242 с.

Анотація

Чернов О. В., Чумак С. П., Стаурська О. М. Особливості надання домедичної допомоги при комбінованих ураженнях (вибухові, термічні, хімічні травми) в умовах обмежених ресурсів. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню проблематики надання домедичної допомоги при комбінованих ураженнях – вибухових, термічних і хімічних – у складних умовах дефіциту ресурсів, що характерно для сучасних воєнних конфліктів, техногенних аварій та надзвичайних ситуацій. У роботі висвітлено актуальність теми в контексті високого рівня загроз життю та здоров'ю населення, а також обґрунтовано необхідність інтеграції тактичної медицини у систему національної безпеки. Здійснено аналітичний огляд характерних механізмів комбінованих травм, патогенезу вибухових, термічних та хімічних уражень, із виокремленням типових клінічних проявів та першочергових загроз життю. Особливу увагу приділено алгоритмам дій на домедичному етапі – MARCH, CABGDE, START, SALT – та принципам сортування постраждалих у масових подіях. Автор наголошує на пріоритетності дій зупинки масивної кровотечі, забезпечення прохідності дихальних шляхів і профілактики шоку як ключових чинників виживання у польових умовах.

Розкрито роль імпровізації та адаптації стандартів домедичної допомоги до реалій обмеженого матеріально-технічного забезпечення. Наведено приклади використання підручних засобів для фіксації переломів, тимчасової зупинки кровотечі, охолодження опіків і підтримки дихання. Підкреслено необхідність підготовки немедичних осіб – військових, рятувальників, волонтерів і цивільних – до виконання базових алгоритмів домедичної допомоги. Розглянуто морально-психологічні аспекти роботи рятувальників, стресові фактори, проблеми емоційного вигорання та важливість навичок саморегуляції. Відзначено, що успіх надання допомоги в екстремальних умовах значною мірою залежить не лише від наявності засобів, а й від підготовленості, дисципліни та психологічної стійкості персоналу.

Окремо проаналізовано специфіку дій при хімічних ураженнях – необхідність дегазації, використання засобів індивідуального захисту, попередження повторного отруєння та застосування антидотів. Визначено алгоритми дій у разі опіків великої площі та термічних поєднань із механічними травмами. Зроблено акцент на важливості дотримання інфекційної безпеки, ізоляції ран, запобігання переохолодженню, а також точності передачі інформації між етапами медичної евакуації.

У статті узагальнено міжнародний досвід а також українські нормативні документи МОЗ і ДСНС, що регламентують стандарти домедичної допомоги в екстремальних умовах. Авторами пропонується концепція розвитку системи домедичної допомоги України, орієнтовану на підготовку широкого кола населення, створення мережі навчальних центрів і впровадження симуляційних технологій. Розвиток навичок дій у кризових ситуаціях, координація між цивільними та військовими структурами, удосконалення нормативно-правового забезпечення визначені як стратегічні напрями підвищення ефективності реагування на комбіновані ураження.

Матеріал має як теоретичне, так і практичне значення для фахівців у сфері медицини катастроф, тактичної медицини, цивільного захисту, а також для підготовки здобувачів вищої освіти, рятувальників і волонтерів. Стаття сприяє формуванню науково обґрунтованої бази для подальшої розробки навчальних програм і нормативних документів у сфері домедичної допомоги в екстремальних умовах.

Ключові слова: домедична допомога, комбіновані ураження, вибухові травми, термічні опіки, хімічні ураження, тактична медицина, дефіцит ресурсів, медичне сортування, евакуація.

Summary

Chernov O. V., Chumak S. P., Stauraska O. M. Features of providing pre-medical care for combined injuries (explosive, thermal, chemical injuries) in conditions of limited resources. – Article.

The article is devoted to the study of the problems of providing pre-medical care for combined injuries – explosive, thermal and chemical – in difficult conditions of resource scarcity, which is characteristic of modern military conflicts, man-made accidents and emergencies. The paper highlights the relevance of the topic in the context of high threats to the life and health of the population, and justifies the need to integrate tactical medicine into the national security system. An analytical review of the characteristic mechanisms of combined injuries, the pathogenesis of explosive, thermal and chemical injuries is carried out, with the identification of typical clinical manifestations and primary threats to life. Particular attention is paid to algorithms for action at the pre-medical stage – MARCH, CABCADE, START, SALT – and the principles of triage of victims in mass events. The author emphasises the priority of stopping massive bleeding, ensuring airway patency and preventing shock as key factors for survival in the field.

The role of improvisation and adaptation of pre-medical care standards to the realities of limited material and technical resources is revealed. Examples are given of the use of improvised means to fix fractures, temporarily stop bleeding, cool burns and support breathing. The need to train non-medical personnel – military, rescuers, volunteers and civilians – to perform basic pre-medical care algorithms is emphasised. The moral and psychological aspects of the work of rescuers, stress factors, problems of emotional burnout, and the importance of self-regulation skills are considered. It is noted that the success of providing assistance in extreme conditions largely depends not only on the availability of resources, but also on the preparedness, discipline, and psychological resilience of personnel.

The specifics of actions in case of chemical injuries are analysed separately – the need for degassing, the use of personal protective equipment, the prevention of re-poisoning and the use of antidotes. Algorithms for actions in cases of large-area burns and thermal combinations with mechanical injuries are defined. Emphasis is placed on the importance of maintaining infection safety, isolating wounds, preventing hypothermia, and ensuring accurate information transfer between stages of medical evacuation.

The article summarises international experience and Ukrainian regulatory documents of the Ministry of Health and the State Emergency Service, which regulate standards of pre-medical care in extreme conditions. The authors propose a concept for the development of Ukraine's pre-medical care system, focused on training a wide range of the population, creating a network of training centres and introducing simulation technologies. The development of skills for acting in crisis situations, coordination between civil and military structures, and improvement of regulatory and legal support are identified as strategic directions for improving the effectiveness of response to combined damage.

The material is of both theoretical and practical importance for specialists in the field of disaster medicine, tactical medicine, civil protection, as well as for the training of higher education students, rescuers and volunteers. The article contributes to the formation of a scientifically sound basis for the further development of training programmes and regulatory documents in the field of pre-medical care in extreme conditions.

Key words: pre-medical care, combined injuries, blast injuries, thermal burns, chemical injuries, tactical medicine, resource shortages, medical triage, evacuation.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025

НАШІ АВТОРИ

Анішук Н. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»

Багатко А. С., асистент кафедри інформаційного права та юридичної журналістики Національного університету водного господарства та природокористування

Борсук Р. О., курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Бурлаков О. М., курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Григорчук Н. П., аспірантка кафедри кримінальної юстиції Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Гургач А. Є., аспірант Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

Данилейченко В. С., курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Даниленко-Негара Ю. С., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»

Дем'янець І. О., курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Івченко Б.-Ю.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації Національного університету біоресурсів та природокористування

Кисельов А. О., кандидат юридичних наук, доцент, т.в.о. завідувача кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Кононець В. П., доктор юридичних наук, професор, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ

Краглевич В. В., доктор філософії в галузі право, адвокат

Кузьменко П. М., кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України, співробітник Служби безпеки України

Куліш А. В., курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Майборода А. С., курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Мамедов Р. А., аспірант Навчально-наукового юридичного інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Махно А. А., аспірантка кафедри службового та медичного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мельничук Ю. І., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри богослов'я та соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

Мішина Н. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Мурзановська А. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Негара Р. В., доктор філософії у галузі права, доцент кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»

Носик Д. А., курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Пилипенко Ю. П., кандидат юридичних наук

Подвірна О. В., старший викладач кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

Подцерковний О. П., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, арбітр МКАС при ТПП України, завідувач кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Рубльов К. Е., курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Сікорака В. І., студентка Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаурська О. М., асистент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія»

Цевух А. І., асистент кафедри інформаційного права та юридичної журналістики Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук Національного університету водного господарства та природокористування

Чернов О. В., доктор філософії, доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія»

Чернявська О. О., курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Чумак С. П., кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ

<i>Н. В. Аніщук</i> Внесок Харукі Муракамі у просування гендерної рівності в Японії	3
<i>Р. О. Борсук, В. С. Данилейченко, А. В. Куліш, О. О. Чернявська, А. О. Кисельов</i> Протидія шахрайським кол-центрам органами НПУ	11
<i>Н. П. Григорчук</i> Від пілотного проєкту до національної програми: впровадження відновного правосуддя для неповнолітніх в Україні	18
<i>А. Є. Гургач</i> Медіація як позасудова форма вирішення земельних спорів в Україні: теорія та судова практика	25
<i>Ю. С. Даниленко-Негара, Р. В. Негара</i> Обов'язковість висновків щодо застосування норм права, викладених у постановках Верховного Суду, для адміністративних органів/суб'єктів владних повноважень: правове регулювання та практика	34
<i>Б.-Ю. В. Івченко</i> Патріотизм і право: взаємодія громадянської свідомості та правової культури	42
<i>В. П. Кононець</i> Адміністративно-правовий статус експертних установ у сфері патентної діяльності	50
<i>В. В. Краглевич</i> Феномен аналогії як інструментарій врегулювання суспільних правовідносин: теоретико-методологічний аспект	57
<i>П. М. Кузьменко, В. І. Сікорака</i> Проблеми реалізації права сторони захисту на тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні	67
<i>Р. А. Мамедов</i> Сутність кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля	75
<i>А. А. Махно</i> Обмеження політичних прав публічних службовців: поняття, підстави та «тест на пропорційність»	86
<i>Ю. І. Мельничук, О. В. Подвірна, А. С. Багатко</i> Захист прав та інтересів у цивільних справах в умовах застосування штучного інтелекту	96
<i>N. V. Mishyna</i> Constitutional resilience in times of change: French inspirations for Ukraine's constitutional development	102
<i>А. В. Мурзановська</i> Методологія кримінально-процесуальної науки як інноваційна сфера	111

<i>Д. А. Носик, А. С. Майборода, К. Е. Рубльов, О. М. Бурлаков,</i> <i>І. О. Дем'янець, А. О. Кисельов</i> Оперативно-розшукова протидія підрозділами Національної поліції України колабораціонізму та воєнним злочинам	118
<i>Ю. П. Пилипенко</i> Засоби та способи адміністративно-правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно	128
<i>О. П. Подцерковний</i> Чинність договору: проблематика повернення попередньої оплати у відносинах купівлі-продажу (поставки)	137
<i>А. І. Цевух</i> Гендерна політика у Збройних силах України в умовах війни: реалізація статті 24 Конституції України та інституційно-правова адаптація до стандартів НАТО	149
<i>О. В. Чернов, С. П. Чумак, О. М. Стаурська</i> Особливості надання домедичної допомоги при комбінованих ураженнях (вибухові, термічні, хімічні травми) в умовах обмежених ресурсів	159

CONTENTS

<i>Anishchuk N. V.</i> Haruki Murakami contribution to gender equality promotion in Japan	3
<i>Borsuk R. O., Danyleichenko V. S., Kulish A. V., Cherniavska O. O., Kyselov A. O.</i> Counteraction to fraudulent call centers by the NPU authorities.....	11
<i>Hryhorchuk N. P.</i> From pilot project to national program: implementation of restorative justice for juveniles in Ukraine.....	18
<i>Hurhach A. E.</i> Mediation as an extrajudicial form of resolving land disputes in Ukraine: theory and judicial practice	25
<i>Danylenko-Nehara Yu. S., Nehara R. V.</i> Bindingness of conclusions on the application of legal norms set forth in the Supreme Court's resolutions for administrative bodies/subjects of power: legal regulation and practice	34
<i>Ivchenko B.-Yu. V.</i> Patriotism and law: interaction of civic consciousness and legal culture.....	42
<i>Kononets V. P.</i> Administrative and legal status of expert institutions in the field of patent activity.....	50
<i>Kraglevych V. V.</i> The phenomenon of analogy as a tool for regulating public legal relations: theoretical and methodological aspect.....	57
<i>Kuzmenko P. M., Sikoraka V. I.</i> Problems of exercising the right of the defence to temporary access to items and documents in criminal proceedings.....	67
<i>Mamedov R. A.</i> The essence of criminal law policy in the field of environmental protection	75
<i>Makhno A. A.</i> Restrictions on the political rights of public servants: concept, grounds, and "proportionality test".....	86
<i>Melnychuk Yu. I., Podvirna O. V., Bahatko A. S.</i> Protection of rights and interests in civil cases in the context of artificial intelligence application.....	96
<i>N. V. Mishyna</i> Constitutional resilience in times of change: french inspirations for Ukraine's constitutional development.....	102
<i>Murzanovska A. V.</i> The methodology of criminal procedural science as an innovative field	111

<i>Nosyk D. A., Maiboroda A. S., Rublov K. E., Burlakov O. M., Demianets I. O., Kyselov A. O.</i>	
Operational and investigative counteraction by units of the National Police of Ukraine to collaborationism and war crimes	118
<i>Pylypenko Yu. P.</i>	
Means and methods of administrative and legal regulation of state registration of real rights to real property	128
<i>Podtserkovnyi O. P.</i>	
Validity of the contract: issues of advance payment refunds in sale (supply) relations	137
<i>Tsevukh A. I.</i>	
Gender policy in the Armed Forces of Ukraine in wartime: implementation of Article 24 of the Constitution of Ukraine and institutional and legal adaptation to NATO standards	149
<i>Chernov O. V., Chumak S. P., Staurska O. M.</i>	
Features of providing pre-medical care for combined injuries (explosive, thermal, chemical injuries) in conditions of limited resources	159

Сайт видання:
www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі бізнес, адміністрування та право (D8 – Право, D9 – Міжнародне право), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення
і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року.
Ідентифікатор медіа R30-03885.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Національний університет
«Одеська юридична академія» (Фонтанська дорога, буд. 23, м. Одеса,
65009, chancellery@onu.edu.ua, тел. +38 (048) 719-88-01).

Редактор-коректор *І. Чудеснова*
Технічний редактор *В. Гайдабрус*

Тираж 100 прим. Підписано до друку: 12.12.2025
Замовлення 1125/904

Адреса редакції
вул. Академічна, 2, каб. 1009 м. Одеса, 65009, Україна
Телефон. + 38 095 301 17 48
E-mail: editor@naukovipraci.nuoua.od.ua

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.